

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**SOVYET SONRASI AZERBAJCAN-TÜRKİYE
İLİŞKİLERİNİN DEĞİŞİMİ VE II. KARABAĞ
SAVAŞINA ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ALİ BAYDEMİR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi KEISUKE WAKIZAKA

İstanbul – 2022

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Ali BAYDEMİR

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Sovyet Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Değişimi ve
II. Karabağ Savaşına Etkileri

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 16.09.2022

Sayfa Sayısı : 129

Tez : Dr. Öğr. Üyesi KEISUKE WAKIZAKA

Danışmanları

Dizin Terimleri : Karabağ, Ermenistan, Zengezur, Uluslararası İlişkiler, Hocalı

Türkçe Özet : Azerbaycan'ın kanayan yarası olan ve işgal altında bulunan Karabağ topraklarının günümüzde çözüme kavuşması, Türkiye'nin Azerbaycan politikası ve Karabağ meselesine yaklaşımı ile ilgili birçok çalışma mevcutken karar alma sürecini inceleyen çalışmalar pek bilinmemektedir. Bu çalışmanın Türkiye'nin Azerbaycan ve Karabağ politikasındaki karar alma sürecini inceleyerek Türk-Azerbaycan ilişkileri ve Karabağ Sorunu ile ilgili çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası
Ali BAYDEMİR

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

**SOVYET SONRASI AZERBAJCAN-TÜRKİYE
İLİŞKİLERİNİN DEĞİŞİMİ VE II. KARABAĞ
SAVAŞINA ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ALİ BAYDEMİR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi KEISUKE WAKIZAKA

İstanbul – 2022

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali BAYDEMİR

.../.../2022

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ali BAYDEMİR'in Sovyet Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Değişimi ve II. Karabağ Savaşına Etkileri adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza
Başkan
Dr. Öğr. Üyesi Emre GÜNDOĞDU

İmza
Üye
Dr. Öğr. Üyesi Keisuke WAKIZAKA
(Danışman)

İmza
Üye
Dr. Öğr. Üyesi Cem İsmail SAVAŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 20..

İmzası
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri başladığı ilk günden bu yana itibarını arttırarak devam etmiştir. Büyüme potansiyeli olan iki ülkenin yakınlığı diplomatik, ticari, sosyal ve askeri alandaki gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu yakınlığın en temel örneklerinden birini de 2020 yılında Ermenistan ile yapılan II. Karabağ Savaşı'nda gördük.

Ermenistan her ne kadar bölgesel bir güç olarak algılanmasa da Rus hegemonyası altında stratejik bir bölge durumuna gelmiştir. Rusya'nın uyguladığı göç politikası sayesinde Karabağ'da Ermeniler söz sahibi olmuş, bölge üzerinde karar verici unsur olarak yer almaya başlamıştır. Rusya'nın bölgenin etnik yapısına doğrudan etki etmesi yaşanan katliamlara ve zorunlu göçlere zemin hazırlamıştır. Tüm bunların sonucu olarak yıllardır süregelen, günümüze kadar devam edecek olan düşmanlık ve kin duygusu, hem Azerbaycan tarafında hem de Ermenistan tarafında kendini göstermektedir.

İşgal yıllarından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınır hattında çatışmalar sürekli görülmektedir. Nitekim 27 Eylül 2020 yılında başlayan Azerbaycan'ın 44 günlük "Demir Yumruk" operasyonu ile işgal edilen toprakların büyük bir bölümü kurtarılmıştır. Karabağ'da bağımsızlığa giden yolda Türkiye'nin etkisi önemsenemeyecek boyutta olmuştur. Türkiye bölgede aktif rol alarak Rusya'yı temkinli olmaya itmiş ve Ermenistan'ın yalnız kalmasına yol açmıştır. Azerbaycan'ın ana vatana katılan Karabağ Bölgesi ile birlikte Azerbaycan'ın uluslararası arenada ve coğrafyada önemli kazanımlar elde ettiği gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Ermenistan, Zengezur, Uluslararası İlişkiler, Hocalı

SUMMARY

The relation between Turkey and Azerbaijan have continued to increase in prestige since the first day it started. The proximity of two countries with potential for growth has brought about diplomatic, commercial, social and strategic development. We saw one of the most basic examples of this closeness in the Second Karabakh War against Armenia in 2020.

Although Armenia is not a regional power, it has become a strategic region under Russian hegemony. The immigration policy implemented by Russia strengthened the Armenians in Karabakh and the Armenians began to take place as a decision-making factor on the region. The direct impact of Russia on the ethnic structure of the region paved the way for massacres and forced migrations. As a result of all this, the feelings of enmity and grudge against each other have been going on for years, both on the Azerbaijani side and on the Armenian side.

Since the occupation years, conflicts have been constantly observed on the border line of Azerbaijan and Armenia. As a matter of fact, a large part of the occupied lands was liberated with the 44-day "Iron Fist" operation of Azerbaijan, which started on September 27, 2020. Turkey's influence on the road to independence in Karabakh has been non-negligible. By taking an active role in the region, Turkey pushed Russia to be cautious which has caused Armenia to be left alone. It is observed that Azerbaijan has achieved significant gains in the international arena and geography with the Karabakh Region, which joined the motherland.

Keywords: Karabakh, Armenia, Zengezur, International Relations, Hocalı

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
HARİTALAR LİSTESİ.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
EKLER LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - AZERBAYCAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

1.1. Türkiye – Azerbaycan.....	5
1.1.1. Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkileri.....	11
1.1.2. Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri	12
1.1.3. Türkiye - Azerbaycan Askeri İlişkileri.....	20
1.1.4. Türkiye – Azerbaycan Sosyokültürel İlişkileri.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU

2.1. Genel Hatlarıyla Karabağ	30
2.2. Karabağ Sorununun Genel Hatları.....	32
2.2.1. Hocalı Katliamı	36
2.2.2. Minsk Grubu ve AGİK - AGİT	38
2.3. Rusya ve İran'ın Karabağ Sorununa Etkileri.....	39
2.4. Türkiye'nin Bölge İlişkileri	42
2.4.1. Türkiye-Ermenistan İlişkileri	42
2.4.2. Türkiye-Rusya İlişkileri.....	44
2.4.3. Türkiye-İran İlişkileri	45
2.5. Karabağ'da Bağımsızlığa Giden Yol.....	47
2.5.1. İlk Kıvılcım-27 Eylül 2020	47
2.5.2. Azerbaycan İle Ermenistan Arasında İmzalanan Barış Anlaşması Maddeleri.....	57
2.5.3. Savaşın Maddi Boyutu	60
2.5.4. İHA Ve SİHA'ların Savaştaki Yeri	62
2.5.5. Karabağ'ın Yabancı Güçleri.....	65
2.5.6. Dijital Savaş.....	67
2.5.7. Turan Koridoru Zengezur	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ'DA BÖLGESEL NORMALLEŞME ÇABALARI

3.1. Savaşın Ardından Ermenistan.....	74
3.2. Türkiye – Azerbaycan – Ermenistan Normalleşme Görüşmeleri.....	81
3.2.1. Bakü – Erivan İlk Görüşme	81
3.2.2. Moskova’da İlk Temas: Türkiye – Ermenistan	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	87
EKLER.....	98

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	:	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konseyi
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AK PARTİ	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANSYS	:	Analiz ve simülasyon sistemi (Swanson Analysis Systems)
AR-GE	:	Araştırma ve geliştirme
ASELSAN	:	Askeri Elektronik Sanayi
BM	:	Birleşmiş Milletler
BTC	:	Bakü, Tiflis, Ceyhan Boru Hattı
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
FSB	:	Rusya Federal Güvenlik Servisi
GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	:	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İHA	:	İnsansız Hava Aracı
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
SİHA	:	Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAI - TUSAŞ	:	Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ (Turkish Aerospace Industries)
TANAP	:	Trans Anadolu Boru Hattı Projesi
TAP	:	Türkiye Adriyatik Boru Hattı Projesi
TİKA	:	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTA	:	Tercihli Ticaret Anlaşması
UNEC	:	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanana önemli ekonomik işbirliği anlaşmaları	15
Tablo 2 : TİKA'nın Azerbaycan'da Hayata Geçirdiği Proje Sayıları	29
Tablo 3 : Azerbaycan ve Ermenistan Askeri Dengesi	61

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita 1** : 27 Eylül 2020 tarihinde Rusya'dan havalandırılarak Erivan'a inen silah ve hava savunma sistemi taşıdığı iddia edilen Antonov An-124 tipi nakliye uçağının uçuş kayıtları 66
- Harita 2** : Ermenistan'ın Yersk Bölgesi ve Nahçıvan Bölgesi'nin yerleşim düzenleri (Grigoryan, 2021).....76
- Harita 3** : Ermenistan ve Azerbaycan sınırındaki yerleşim düzenleri ve tarıma elverişli toprakları (Grigoryan, 2021).....77
- Harita 4** : Azerbaycan – Ermenistan sınırındaki iki ülkeye ait yerleşim yerleri sayıları (Grigoryan, 2021).....77

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Azerbaycan'ın İhracatında Ülkeler (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 12)	18
Grafik 2: Azerbaycan'ın İthalatında Ülkeler (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 12)	18
Grafik 3: Azerbaycan'ın Karabağ'daki İşgal Altındaki Toprakları(Cura ve Abay, 2020) ...	35
Grafik 4: Hocalı Katliamının bilançosu (Anadolu Ajansı, 2019).....	37
Grafik 5: 22 Ekim 2020 tarihli Karabağ Savaşı'nın son durumu	54
Grafik 6 : Karabağ'da imzalanan anlaşmasından sonra bölgedeki son durum.....	59
Grafik 8: Karabağ Savaşı'nda sosyal medyada yer alan özel tasarlanmış Türkiye ve NATO ülkelerine yönelik gerçek dışı görseller.....	68
Grafik 9: Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak	73

EKLER LİSTESİ

EK – A : Yavuz Selim Kıran Ropörtajı - Dış İşeri Bakan Yardımcısı

EK –B : Şamil Ayrım Ropörtajı – İstanbul Milletvekili - Türkiye-Azerbaycan
Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı

EK – C : İsmet İlhan Ropörtajı – İHA Teknisyeni

ÖNSÖZ

“Sovyet Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Değişimi Ve II. Karabağ Savaşına Etkileri” adlı çalışmamda iki ülkenin yakın ilişkileri ve bu ilişkilerinin Karabağ’ın işgal edilen topraklarında çözüme ne denli etki ettiği yorumlanmıştır.

Çalışmamın tamamlanması ve gelişimindeki desteklerinden dolayı tez danışmanım Dr.Öğr. Üyesi KEISUKE WAKIZAKA’ya teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmama röportajlarıyla destek olan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Sayın Yavuz Selim Kıran’a, İstanbul Milletvekili Sayın Şamil Ayrım’a ve İHA teknisyeni Sayın İsmet İlhan’a teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatımın ilk gününden itibaren varlıklarını her daim yanımda hissettiğim sevgili anne ve babama sonsuz teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış politikanın ve siyasi ilişkilerin ne düzeyde olduğunu göstermek ve on yıllardır süren savaşa, anlaşmazlıklara Türkiye'nin göstermiş olduğu politikayı açıklamak çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Türkiye'nin Karabağ çizgisine dikkat çekmek ve "Türkiye'nin istikrarlı politikası çözüme ne kadar etki sağlayacak?" sorusuna yanıt aramak olacaktır. Sovyet sonrası Azerbaycan – Türkiye ilişkilerine değinilerek aralarındaki ekonomik, siyasi, sosyal ve askeri durumlar gözlemlenmiştir. İekli ilişkilerin Karabağ Savaşı'na nasıl yön verdiği çeşitli başlıklar altında ele alınarak II. Karabağ savaşı öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler konuyla ilgili kişilerle röportaj yapılarak değerlendirilmiştir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcısı Sayın Yavuz Selim Kıran, İstanbul Milletvekili Sayın şamil Ayrım ve Savunma Sanayii alanında hizmet veren bir firmanın İnsansız Hava Araçları Teknisyeni Sayın İsmet İlhan ile röportajlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ve Azerbaycan, Dünya'da emsal olabilecek ilişkilere sahip iki önemli devlettir. Kültürü, sosyal ilişkileri, ekonomik ve siyasi anlamda birbirini tamamlayıcı bir politika izlemektedirler. Kardeşlik olgusu iki ülke halkları tarafından da her alanda kendisini hissettirmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyev'in "İki Devlet Tek Millet" sözü bugün hala dillerdedir. Haydar Aliyev, Türk Cumhuriyetleri ile sürekli bağlantıda kalmayı amaçlamış ve Türk Cumhuriyetlerine daimi birlik, beraberlik çağrısı yapmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan – Türkiye hattı daimi sıcak kalmıştır. st düzey işbirliği anlaşmaları, askeri ve stratejik ortaklıklar birbirini takip etmiştir. Aynı zamanda Asya Kıtası'nda güçlü Türk Devletleri görmek bölgedeki Türk Coğrafyasına da birlik ve beraberlik açısından zgven aşılamaktadır. İki lke cumhurbaşkanları seçimlerden sonra ilk yurtdışı ziyaretlerini adeta gelenek haline gelmiş bir şekilde birbirlerine yapmaktadırlar. Devletlerarasındaki kardeşlik bağı tarihsel olarak geçmişte yaşanan birlik ve beraberliklere dayanmaktadır.

1917 Ekim'inde Rusya tüm yoğunluğunu Bolşevik Devrimi'ne vermişken ortaya çıkan otorite boşluğu sayesinde Kafkasya'daki ülkeler 1918 yılında i karışıklığı fırsat bilerek bağımsızlık ateşini yakmaya karar vermiştir. Azerbaycan bu ülkelerden biri

olmasına rağmen en önemli şehri olan Bakü'yü Rusya'dan alamamıştır. Osmanlı'dan istenen yardım neticesinde Nuri Paşa komutasındaki 18 bin asker ile Bakü de vatan toprağına katılmıştır. Bugünkü Türkiye – Azerbaycan dostluğunun temel taşlarını oluşturan bu olay iki devletin mutlak beraberliğiyle devam etmektedir. Azerbaycan 1918 yılında bağımsızlığını kazanmasına karşın SSCB'nin 1920 yılında Azerbaycan'a doğrudan müdahalesi sonucu Sovyetlere bağımlı Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ni kurulmuştur. Bu cumhuriyet Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti'ne dönüşerek bağımsızlığını ikinci ve son kez kazanmıştır.

Kafkasya bölgesinin etkin gücü olmak isteyen Rusya'nın stratejik unsurlara bağılı kalarak lehine uyguladığı göç politikası ile Dağlık Karabağ toprakları Ermeni yurdu haline gelmiştir. Göç, zamanla yerini işgal merasimlerine bırakmış kanlı baskınlar ve katliamlarla Azerbaycan Türkleri anavatandan kovulmuş, kaçkın olmuşlardır. Ermenilerin işgal sırasında yaptıkları katliamlar tüm Dünya'nın gözü önünde yaşanmış olsa dahi engellenememiştir. Bunların başında ise çeşitli Dünya Ülkeleri tarafından soykırım olarak kabul edilmiş olan Hocalı Katliamı gelmektedir. 613 Azerbaycan Türk'ünün yaşamını kaybettiği olaylarda yüzlerce insan yurtlarından edilmiştir. Sovyetler sonrasında artık Rusya'ya bağılı olmayan iki bağımsız devlet olan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginlik uluslararası arenaya taşınmıştır. Uluslararası bir çözüm bulma girişimleri ve Dünya ülkelerinin bir araya gelmesi de düğümü çözmeye yetmemiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK) ile birçok devlet Karabağ sorununa çözüm arama girişimde bulunsa da yıllarca çözümsüzlükten başka bir sonuç çıkmamıştır. 1999 yılında yapılan AGİT- İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar iki tarafın anlaşması konusunda umutlar doğurmuş olsa da sonuç olarak somut bir gelişme sağlanamamıştır. Günün sonunda Karabağ kendi çözümünü kendisi üretmiştir.

27 Eylül 2020 günü Ermenistan'ın sınır hattı boyunca yaptığı saldırılara karşılık başlatılan operasyonlar sonucu II. Karabağ Savaşı başladı. Ermenistan ordusunun ve yönetiminin adeta beklemediği bu hamle hazırlıksız yakalanmalarına sebep olmuştur. Azerbaycan kararlı duruşu sayesinde 44 günlük savaşta işgal altındaki topraklarının büyük bir çoğunluğunu geri almıştır. Savaşın dönüm noktalarından en önemlisi Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'a verdiği şartsız desteğidir. Bu çalışma "Türkiye Karabağ savaşına ne kadar müdahil olacak ve Kafkasya'da ne kadar söz

sahibi?" sorusuna da ışık tutmaktadır. Halihazırda Rusya ile birlikte bölgenin en aktif ve gösterişli ülkesi olan Türkiye'nin doğrudan taraf olması psikolojik üstünlük sağlanmasına yol açmaktadır. Azerbaycan'a şartsız koşulsuz verilen destekle Türkiye tarafını belli etmiş öte yandan Rusya'nın Ermeni taleplerine karşılık vermeyerek yalnızlaştırma politikası uygulaması da Azerbaycan'ın elini kuvvetlendirmiştir. Karabağ bir milli meseledir ve Türk coğrafyası için de önem arz etmektedir. Kafkasya için en önemli kazanımlardan birisi de Zengezur koridoru olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan arasında kesintisiz bağlantı sağlayacak bu yol, ekonomik ve sosyal açıdan iki ülke halkının ve coğrafyanın diğer Türk Devletleri'nin birlikteliği için zaruri bir ihtiyacın karşılığı gibidir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in II. Karabağ Savaşı öncesinde ve sonrasındaki söylemleri iki ülke "İki Devlet Tek Millet" sözünü ne kadar benimsediklerini göstermiştir.

SSCB'nin kurulmasından itibaren Azerbaycan – Türkiye ilişkilerine de atıfta bulunulacak fakat konunun sınırlandırılması açısından Türkiye'nin Dağlık Karabağ'a bakış açısı ve politikası değerlendirilecektir. Azerbaycan'ın işgal altında olan topraklarını Ermenistan'dan arındırma çabası ve SSCB'nin yıkılmasıyla hareketlenen sorunun tarihsel boyutu ele alınacaktır. Azerbaycan'ın kanayan yarası olan ve işgal altında bulunan Karabağ topraklarının günümüzde çözüme kavuşması, Türkiye'nin Azerbaycan politikası ve Karabağ meselesine yaklaşımı ile ilgili birçok çalışma mevcutken karar alma sürecini inceleyen çalışmalar pek bilinmemektedir. Bu çalışmanın Türkiye'nin Azerbaycan ve Karabağ politikasındaki karar alma sürecini inceleyerek Türk-Azerbaycan ilişkileri ve Karabağ Sorunu ile ilgili çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir. Tüm bu olgular da çalışmamızın önemini arttırmaktadır.

Bu bağlamda çalışma üç ana başlıkta değerlendirilmiştir. Birinci bölümde Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin Sovyet sonrasındaki değişimi ve gelişimi incelenerek bu birlikteliğin ulaştığı seviye değerlendirilecektir.

İkinci bölümde otuz yıldır süregelen bir işgalin Kafkasya bölgesindeki yansımaları ve savaşın patlak vermesiyle birlikte yaşanan gelişmelere atıfta bulunulacaktır. Karabağ'ın bağımsızlığına giden yolun temel taşlarına değinilecektir.

Üçüncü ve son bölümde ise savaşın ardından coğrafyadaki ideolojik düşüncelerin nasıl şekillendiği ve değiştiği incelenecektir.

Yöntem itibariyle dış politika ağırlıklı nicel araştırmaya ve yoruma dayalı bir anlatım olacaktır. Tezin oluşmasında belgesel, kaynak taraması, gözlem, görüşme gibi veri toplama tekniklerinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE – AZERBAYCAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

1.1. Türkiye – Azerbaycan

Stratejik olarak ortak adım atması gereken iki devlet olan Türkiye ve Azerbaycan bölgenin önemli güçleri arasındadır. "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalamışlardır. Anlaşmaya göre ülkelere yapılacak saldırılarda ortak müdafaa hakkı doğacaktır (Cingöz, 2020). Toprak bütünlüğü söz konusu olduğunda tüm askeri ve maddi desteği verecektir. Bunun en net örneği II. Karabağ Savaşı olmuştur. Karabağ konumu itibariyle ve birçok yönüyle elde tutulmasının gerekli olduğu bir bölge özelliği taşımaktadır. Karabağ, coğrafyadaki birçok devletin ticaret güzergahı olmuştur. Bununla birlikte bölgede Rusya'nın mutlak hakimiyet rolü üstlenmek istemesi Karabağ halkı için birçok acıyı da beraberinde getirmiştir.

Gülüstan anlaşması, Azerbaycan ilk defa Rusya himayesine girmesini sağlayan yazılı metin olmuştur. Azerbaycan'ın bereketli topraklarıyla birlikte "İrevan ve Nahçıvan hariç geri kalan tüm hanlıklar (Talış, Şirvan, Guba, Bakü, Gence, Karabağ, Şeki) Rusya'ya terk edilmiştir" (Gülüstan Anlaşması, 2018). Azerbaycan anlaşma şartları doğrultusunda ikiye bölünmüştür. Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye bölünen ülkenin Kuzeyi Rusya'da güneyi İran'da kalmıştır (Demir, 2019, s.8).

İran ve Rusya arasındaki savaşın mağlubunun İran olmasının ardından 1828 yılında imzalan Türkmençay anlaşması ile Rusya Kafkaslar'ın tek büyük gücü haline gelmiştir. Anlaşma ile Güney ve Kuzey olarak parçalanan topraklarda Azerbaycan halkının kaderi başka güçler tarafından tayin edilmiştir. Bugün hala İran sınırları içerisinde yaşayan 35 milyondan fazla Azerbaycan Türk'ü bulunmaktadır. Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın sorunu yakın zamanda çözülebilmekten uzak olmakla birlikte milliyetçi faaliyetler bölgede gözlenmemektedir (Yeşilot, 2008, s.191).

Fakat Rusya ele geçirdiği topraklarda destek görememiş halkın isyanlarını ve ayaklanmalarını kanlı şekilde bastırmak zorunda kalmıştır. Bölgede üstünlüğü kurma çabasına giren Rusya, Azerbaycan'daki topraklarda yeni bir oluşum gerçekleştirecekti. Hristiyan olan Ermenileri bölgeye yerleştirerek Azerbaycan halkını azınlık hale

getirmek şartların değişmesini, gerekli olan desteğin kazanılmasını sağlayacaktı. Bölgeye dahil olan Ermeniler zaman geçtikçe Rusya'dan aldığı tam destek ile Azerbaycan halkına olan baskısını arttırıyordu.

1917 yılına gelindiğinde Dünyadaki kaostan ve gelişimden Rusya da payına düşeni almıştı. Muhalefetin baskısı Rus Çarını zora sokmaya başladı ve ilk isyanlar başladı. Kadın işçi gruplarının öncülüğünü yaptığı greve aslında işi grevin karşısında durmak olan askerler de katılınca kısa sürede devrime evrilmiştir (Çaha, 2017, s. 8). Büyüyen ve devrime dönüşen isyanlar başında Vladimir İlyiç Lenin'in bulunduğu Bolşeviklerin görevi devraldığı Ekim 1917'ye dek devam etmiştir. Bu sırada Rusya sınırlarındaki Azerbaycan'da bağımsızlığın ateşi yanmıştı.

Türk Dünyasının ilk cumhuriyeti olma özelliği taşıyan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de Mehmet Emin Resulzade'nin önderliğindeki Azerbaycan Milli Şurası tarafından bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan bağımsızlığını altı maddelik bildirge ile ilan etti. Bildirgenin ilk üç maddesi şu şekildedir.

1.Bu günden itibaren Azerbaycan halkı, hakimiyet hakkına malik olduğu gibi Cenubi-Şarki Maveraya-yi Kafkasya'dan ibaret Azerbaycan dahi kamilel hukuk müstakil bir devlettir.

2. Müstakil Azerbaycan devletinin şekli-i idaresi halk cumhuriyeti olarak takarrur eder.

3.Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle ve bilhassa hemcivar olduğu millet ve devletlerle münasebat-ı hasene tesisine azmeder (Mehmetzade, 1991, s. 89-90).

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan Osmanlı Devleti olmuştur. Akabinde iki ülke arasındaki müzakereler ve görüşmeler hızlanmıştır. Azerbaycan her alanda en büyük destekleri Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nden almıştır. İlişkilerin bu denli yoğunlaşması ve güçlenmesi Azerbaycan tarafına psikolojik olarak güvende olma hissi ve rahatlığını kazandırmıştır (Aslanlı, 2012, s. 177).

Osmanlı Devleti 11 Mayıs – 4 Haziran 1918 Batum anlaşması ile Bolşevik ihtilalinden sonra Kafkasya'da kurulan üç yeni devlet olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile ayrı ayrı sözleşmeler imzalamıştır. Bu anlaşmalar sonucunda kaybedilen topraklarımız Kars, Ardahan ve Batum tekrar Osmanlı Devleti'ne

katılmıştır. Sonrasında yaşanan gelişmeler ve imzalanan Kars Antlaşması ile Kars ve Ardahan anavatanda kalmış fakat Batum, Gürcistan toprağı olmuştur. Böylece Osmanlı 1828 yılındaki sınırlarına yeniden kavuşmuş oldu (Topal, 2018, s.315).

Azerbaycan 1918 yılında Batum'da imzalanan anlaşmanın gereğı olarak Osmanlı'dan yardım istemiş Mehmet Emin Resulzade tarafından Azerbaycan'ın emniyeti ve güvenliğı için istenen bu askeri yardım kardeşlik ve milli birliğin pekişmeye başlayacağı o yıllarda Türk makamlarınca ivedilikle kabul edilmiştir. Kafkas İslam Ordusu da Bakü ve çevresini kurtarmak adına Azerbaycan'a gitmiştir ve Bakü'nün kurtarılmasında önemli ölçüde pay sahibi olmuştur. Stratejik önemi yüksek olan Bakü'de kontrol Osmanlı askerine geçmiştir (Ak, 2019, s.399)

Azerbaycan'daki muhalif görünen Sovyetler'in maşaları iç karışıklığa yol açarak, siyasetin tüm kirliliğini kullanmış ve çöküşe zemin hazırlamışlardı. Ayaklanmaların başladığı bu dönemde Sovyetler Bakü'yü işgal planlarını devreye soktu ve 27 Nisan günü Sovyetler artık Bakü'deydi. Meşru yönetim feshedilmiş yönetim Bolşevik yanlısı komünistlere verilmiş ve cumhuriyet döneminde halka verilen haklar iptal edilmişti. Devlet adamları ya göç etmeye zorlandı ya da hapse atıldılar. Bunların neticesinde iki yıldan az bir ömrü olan cumhuriyet 1920 yılına kadar ayakta durabilmiştir. 1921 yılında da Rusya'nın tamamında otorite sahibi olan Bolşevikler Rusya Cumhuriyeti'nin sonunu getirdi. Yaşadıkları bölgenin kendilerine bağlanmasını isteyen Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasında sorunlar yangının fitilini ateşlemiştir. Bolşevikler'in müdahalesi için fırsat niteliğindeki bu durum ile coğrafya yeniden şekillenmiştir ve Karabağ, Zengezur Ermeni himayesine teslim edilmiştir (Ekici, 2017, s. 63).

1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı resmen kuruldu. Bölgenin alt ve üst zenginliklerinin tümü Rusya'nın kontrolüne geçmiş ve Azerbaycan üzerindeki baskıları arttırmıştı. Birliğin başında küçük yaşlarından itibaren devrimci eylemlere katılan ve tarihin en büyük diktatörleri arasında gösterilen Josef Stalin bulunuyordu. Stalin başta kaldığı süre boyunca milyonlarca insanın ölümünden sorumlu tutulmuştur. 1953 yılında Stalin'in ölümü ile baskı bir nebze azalmış oldu.

Bağımsızlığa uzanan yolun zorlu bir süreç olduğunun farkında olan Azerbaycan halkı 1988 yılında Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu sıkıntılardan direkt olarak etkilenmekteydi. Bu durumun kabulünün artık ülke için dayanılmaz bir hal

aldığı aşıkardı. Azerbaycan Halkı şehirlerde Sovyet Rusya'ya tepkilerini mitinglerle verdi. Ancak Rusya'nın Bakü'de yapılan miting ve gösterilere yanıtı çok ağır oldu 19 Ocak 1991 gecesi başlayan operasyonların bilançosu gün aydınlandığında ortaya çıkmıştı. 131 Azerbaycanlı öldürüldü, yüzlercesi yaralandı. Rusya mitingleri kanla bastırmanın çözüm olacağını düşünmekteydi fakat Azerbaycan Halkı bağımsızlığın artık kaçınılmaz bir son olduğunun farkındaydı. 30 Ekim'a gelindiğinde Azerbaycan bağımsızlık kararını duyurmuştur (Elma, 2015, s.194).

Dağlık Karabağ olaylarının başlama nedenlerinin en büyüğü Ermenistan tarafının Karabağ topraklarında hak talebi olmasıdır. Çatışmaların tabanında yatan sebeple birlikte Azerbaycan son kez bağımsızlık savaşına girdi ve 18 Ekim 1991 yılında son kez olmak üzere bağımsızlığını ilan etti (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Oluşturulan yeni yönetimde Rusya ile ilişkileri çok sıkı olan Muttalibov devlet başkanı olarak bulunmuştur. Böylelikle Azerbaycan için hayati öneme sahip Karabağ konusunda ilk söz yine Rusya'nın olmuştur. Muttalibov'un başarısız yönetimi ve bölge ülkelerin de konunun üzerine yoğunlaşması Karabağ sorununda çözümsüzlüğe yol açmıştır. Bağımsızlık sonrası en temel problem Dağlık Karabağ'ın statüsü ve bağımsızlığı olmuştur. Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev'in birinci önceliği de bu yönde olmuştur. Egemenliğin yegane unsuru olan toprak bütünlüğü Azerbaycan Halkının Milliyetçilik duygularına nakşolmuştur. Aynı zamanda Karabağ sorunu Karadeniz ve Hazar bölgelerinde gerçekleşecek olan ekonomik gelişmeleri de yakından etkilemektedir. Yalnız Azerbaycan'ın değil, bölgenin asli unsuru olmuştur. Bölge ülkelerle yapılacak olan güven ve stratejik ortaklıklar açısından Azerbaycan topraklarındaki bu tehlike ekonomik güvenliğe direkt etki edecektir. Sorunun çözümsüzlüğü mali açıdan da ülkeyi eksiye sürüklemeye devam edecektir.

Türkiye 14 Ocak 1992'de Azerbaycan'la diplomatik ilişkilerini yeniden kurarak Bakü'deki Başkonsolosluğunu Büyükelçilik seviyesine yükselterek Bakü'de açılan ilk Büyükelçilik olmuştur (T.C. Bakü Büyükelçiliği). Birbirini dost ve kardeş iki ülke gören Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkilerinin tarihsel süreçte gelişmemesi için hiçbir neden bulunmamaktadır. Ortak dil, din, kültür ve tarihi paylaşması, iki devlet tek millet inancı ile Türk Milliyetçiliği'nin bilinci doğrultusunda hareket edilmesi, iki ülke halkının da ortak paydada birleşmesini sağlamaktadır.

Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkileri üst düzey stratejik ortaklık kapsamındadır. Bu üst düzey ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren sağlanmış olup günden güne boyut atlamaktadır. Öyle ki iki ülke liderleri göreve geldiklerinde ilk yurtdışı ziyaretlerini birbirlerine yapmaktadırlar. Ermenistan meselesinde dahi Azerbaycan'ı en çok destekleyen ve arkasında duran ülke konumundaki Türkiye, Ermenistan'a çeşitli yaptırımlar yapmaktan geri durmamıştır. Sınır kapılarını kapatmış, siyasi ve ekonomik her türlü ticareti durdurmuştur. İşgalci durumundaki Ermenistan'ı kısıtlamıştır. Yakın ve dost ülkeler olan Türkiye–Azerbaycan, Ermenistan'ın uslanmaz ve çocuksu tavrından tarih sahnesinde de çokça çekmiştir. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı olan 1915 sözde soykırım olaylarını kullanması Dünya kamuoyunda da sıkça gündem olmuştur, olamaya devam etmektedir. Türkiye'ye yapılanları şimdi ise Karabağ üzerinden Azerbaycan'a yapmaya kalkışmaktadırlar. Stratejik güç olan Türkiye, savaş sırasında yenilgisini istemediği Azerbaycan'a yardım etmek istiyor aynı zamanda da bu yardımın Hristiyan-Müslüman savaşı algısına dönmemesi gerektiğini de iyi biliyordu (Kasım, 2009, s. 96).

Azerbaycan'ın demokrasinin hakim olduğu çok partili laik bir yapısı vardır. Devletin başında cumhurbaşkanı, hükümetin başında ise başbakan bulunmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığının ardından referandum yoluyla benimsenen anayasa ile yönetilmeye devam etmektedir.

Haydar Aliyev 1992 yılında Azerbaycan'a gelerek Yeni Azerbaycan Partisi'ni kurmuştur. Azerbaycan'da iktidar olan ve mevcut sistemde en çok oyu alan parti Yeni Azerbaycan Partisi'dir. Aliyev, girdiği ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın neredeyse tamamının oylarını alma başarısını göstermiştir. Şu an oğlu İlham Aliyev'in önderlik ettiği parti, girdiği tüm seçimlerde çoğunluk hükümeti kurmayı başarmıştır. 30 Ağustos 1991 Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesinde yaşadığı sıkıntılar nedeniyle ekonomik ve siyasi istikrarsızlık yaşamışlardır. Göreve geldiğinde kargaşanın hüküm sürdüğü bir Azerbaycan ile karşılaşsa da dengeli siyaseti ve devlet aklı ile ülkeyi bu durumdan çıkarmayı hedefleyen Haydar Aliyev, Rusya'nın da desteğini yanında hissetmiştir (Kerimov, 2007, s. 24).

Haydar Aliyev'in seçimleri kazanması ile 1993 ve 1998 seçimleri ile istikrar sağlanmıştır. Haydar Aliyev başarılı yönetimini 2003 yılındaki seçimlerle birlikte

bırakacağını açıklamıştır. “Tarihler 12 Aralık 2003 günü seksen yıla sığmayan büyük mücadelenin sonu üç kelimeye sığmıştı. Haydar Aliyev öldü” (Adıgüzel, 2007, s. 180).

Haydar Aliyev’in vefatı sonrası 2003 yılında ilk defa seçimlere katılan ve zaferle çıkan oğul Aliyev, sonrasında yapılan hiçbir seçimden eli boş dönmemiştir. Girdiği her seçimi muhalefete karşı bariz üstünlüğü ile noktalamayı başarmıştır. 2016 yılında anayasada cumhurbaşkanlığı görev süresi değişikliği yapılmıştır. Seçimi kazanması halinde yeni yapılan anayasa değişikliğiyle birlikte İlham Aliyev 5 yıl olan cumhurbaşkanlığı görevini 7 yıl olarak yapacaktır. Azerbaycan ve Türkiye’nin kardeşliğe uzanan yolculuğu İlham Aliyev zamanında pekiştirilmiştir. İlham Aliyev’ ilk ikili resmi ziyaretini Türkiye’ye yaparak ülkeler arasındaki bağı göstermiştir. O dönem başbakanlık görevini yürütmekte olan Recep Tayyip Erdoğan görüşme için yaptığı konuşmada: “Türkiye ve Azerbaycan arasında mevcut kardeşlik ilişkileri, gücünü derin tarihi, kültürel, insani bağlardan, din ve kültür birliğinden almaktadır. Bütün bunlara dayalı olarak, bizler hep bugüne kadar şu şekilde bildiğiniz gibi anıldık: Tek millet, iki devlet”(Başbakan Erdoğan, 2003). Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde sağlam temeller üzerine atılan kardeşlik bağları mevcuttur. İki ülkenin birbirlerine olan dostane ve sürekli vurguladıkları kardeşlik duyguları stratejik ve ekonomik birçok ortaklık bağının da kurulmasına vesile olmuştur. İki dost ülke arasında yüksek düzeyde istişare ve uluslararası platformlarda dayanışma mevcuttur.

“Siyasal sistem üniter bir devlet modeli altında ve fonksiyonel-geçişken kuvvetler ayrılığına dayalı bir başkanlık rejimi olarak yapılandırılmıştır”(Alkan, 2010, s. 113). Yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi cumhurbaşkanına, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir. Azerbaycan’ın il sayısı 64’tür fakat iki ayrı özerk cumhuriyet de kendilerine bağlıdır. Bunlardan ilki Dağlık Karabağ diğer bölge ise Nahçıvan’dır. Dağlık Karabağ’ın nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeni’dir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin de %96’sı Azerbaycan Türkü’dür.

Azerbaycan Meclisi’nde milletvekili sandalye sayısı 125 olarak belirlenmiştir. Vekillerin görev süreleri ise 5 yıllık periyotlar olarak anayasada yerini almıştır. Seçimlerde görev yapacak vekillerin %75’i halk tarafından seçilirken geri kalan %25’lik kısım parti listesi sistemiyle meclise girmektedir. Mecliste kanun yapmak sandalye fazlalığına göre yapılmaktadır. İktidardaki partinin çoğunluk hükümetini sağlanmasından dolayı mecliste sert bir muhalefetle karşı karşıya gelmezler.

1.1.1. Türkiye – Azerbaycan Diplomatik İlişkileri

9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye, 71 yıl sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak Azerbaycan'ın yanındaki yerini almıştır. Diplomatik ilişkilerin gelişimi açısından ortak mirasa sahip iki ülkenin daimi olarak dirsek temasında olması önemli bir unsurdur. 1992 yılında tarafların imzaladığı diplomasinin yeniden tesisine dair anlaşma ile Azerbaycan ve Türkiye'nin diplomatik gelişmeleri de hızlanmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'da bulunan başkonsolosluğuna büyükelçilik statüsü verilerek Bakü'nün ilk büyükelçiliği açılmış oldu(Aydın, 2018, s.40).

14 Ocakta göreve başlayan ilk Azerbaycan Büyükelçimiz Altan Karamanoğlu olmuştur. Akabinde başkonsolosluk sayısı da artırılmış olup diplomatik ilişkiler bakımından hızla gelişme sağlanmıştır. Ankara ve Bakü hattında güvene dayalı, sağlam ve sürdürülebilir ilişkiler olmuştur. 1992 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan Türkiye'de ilk büyükelçiliğini açmıştır.

Dost ve kardeş olan iki ülkenin 2022 yılı itibariyle diplomatik bağlarının atıldığı 30. yılı kutlanmaktadır. Dünya üzerinde eşi benzerine az rastlanan bu dostluk için hem Ankara hem de Bakü hattında ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla birçok adım atılmış, atılmaya da devam etmektedir. 1918 yılında Azerbaycan'ın ilk bağımsızlığında olduğu gibi 1991 yılında da Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke konumundadır. Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan Yeniden Diplomatik İlişkiler Tesisi Hakkındaki Protokol'ün iki ülkenin uzun yıllar dost ve kardeş olarak sürecek diplomatik ilişkilerinin mihenk taşı olması hedeflenmiştir(T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Bağımsızlığının ilk gününden Karabağ'ın bağımsızlığına kavuştuğu bu günlere dek ilişkilerimizin ayrılmaz bir bütüne dönüşmesinde diplomatik bağların önemi tartışılmaz boyuttadır. Azerbaycan dış politikası için Türkiye büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan stratejik konumu dolayısıyla da Kafkasya ve diğer Türk Devletleri ile ilişkileri koruma ve geliştirme anlamında Türkiye'nin doğrudan bağlantısı olarak görülmektedir. İki ülkenin diplomasisindeki bağlılık Türk Cumhuriyetleri için bölgede güven ve istikrarın sağlanmasında büyük kolaylık olarak görülmektedir. İkinci Karabağ'da iki devletin göstermiş olduğu birlik ve beraberlik duygusu zaten kemikleşmiş olan bağların dışavurumu olarak gösterilebilir. Herşeyden önce bu zafer Türk-İslam Dünyası'nın zaferidir ve Türk Dünyası'nın gelişmesine, yeni

yatırım sahalarının açılmasına hizmet edecektir. Diplomaside zafer olarak nitelendirilen Karabağ aynı zamanda ekonomide de yeni bir yol haritası çizecektir (Erarslan ve Özdemir, 2021, s. 329).

İki ülke, aralarındaki ilişkiyi Karabağ zaferi sonrası “Şuşa Beyannamesi” ile birlikte yüksek düzeyli stratejik ortaklık düzeyine çıkarmıştır. Beyanname iki ülkeden birinin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir durumda ortak askeri ve siyasi işbirliği içerisinde olacağına dair bir sözleşme metnini içermektedir.

1.1.2. Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

1991 yılındaki bağımsızlığının ardından Türkiye – Azerbaycan arasında ilk etapta ticari ve ekonomik birçok anlaşma imzalanmış fakat birçoğu çeşitli sebeplerden yürürlüğe girmemiştir. İki ülke arasında imzalanan çoğu anlaşma dostluk ve işbirliği üzerine kurulmaktadır. Türkiye bilmektedir ki Azerbaycan’ın tam bağımsızlığı ekonomik ve siyasi alanda kalkınmadan geçmektedir. Bu iki ülkenin kalkınması demek bölgenin de çehresinin büyük oranda gelişmesi demektir. Önemli enerji rezervine sahip olmasına rağmen ayakları üzerinde yeni yeni durmaya çalışan bir ülke olarak Azerbaycan, ekonomik toparlanmayı gerçekleştirmekte güçlük çekmiştir. Bu bölgenin petrol ile mücadelesi güvenlik ve jeopolitik unsurları da içinde bulunduran satranç tahtasıdır (Mikail ve Tazegül, 2012, s.154).

Doksanlı yılların buhranlı havasından hızlı, kararlı ve doğru yönetim şekli ile başarılı şekilde kurtulmayı başaran Azerbaycan, tarım ve doğalgaz bakımından zengin olanaklara sahip bir ülke konumundadır. Türkiye ile yakın temasları ve sosyal alandaki benzerlikleri sayesinde bağlarını kuvvetlendirmeye ve ilişkilerini güçlendirmeye devam etmektedirler(Aslanlı, 2012, s.179).

Azerbaycan ekonomisinin büyümesi ve gelişmesindeki en önemli faktör ihracatının büyük bir kısmı olan petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına giden süreç, 1994 yılında “Yüzyılın Anlaşması” olarak sunulan 8 Milyar Dolarlık anlaşma ile başlamıştır (Kasım, 2009, s.28).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden petrolünü Avrupa’ya ihraç eden ülke, aynı zamanda Güney Kafkasya Boru Hattı projesiyle de doğalgazını ihraç için hazırlanmaktadır. Hazar gazının Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile taşınması planlanmaktadır. SSCB’nin dağılmasından

ardından hızlı bir toparlanma ve kalkınma planı uygulayan Azerbaycan, ulaştırma, altyapı ve inşaat sektöründe de hızla gelişim sağlamıştır. Türkiye önde olmak üzere birçok ülke Azerbaycan'a yatırımlar yapmaktadır. Dışışleri Bakan Yardımcımız Sayın Yavuz Selim Kıran ile gerçekleştirdiğimiz görüşmede: "Bugün Türkiye petrol ve doğalgaz dışı sektörlerde Azerbaycan'da en büyük yatırımcı olup yaklaşık 12 milyar Dolar yatırımı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ise Türkiye'de petrol ve doğalgaz başta olmak üzere yaptığı önemli yatırımlarla 19,5 milyar Dolarla en büyük yatırımcı konumuna gelmiştir" (Y.S. Kıran, kişisel iletişim, 9 Eylül 2021).

Azerbaycan Devlet Yetkilileri tarafından açıklanan verilere göre ülkedeki Gayri Safi Milli Hasıla pozitif yönde bir artış göstermektedir. Azerbaycan petrol ve doğalgazda olduğu gibi bu alanların dışında gerçekleştireceği büyük yatırımlarıyla da geleceğe yönelik önemli projeler ve ekonomik anlamda genişlemeyi hedeflemektedir. Hedefler doğrultusunda kişi başı düşen milli gelirin arttırılması ve halkın daimi refaha kavuşturulması arzulanmaktadır.

GSYİH'nın %40,2'si sanayi, %10,7'si ticaret ve ulaşım araçlarının tamiri, %6,9'u ulaştırma ve depo, %4,9'u inşaat, %3,2'si tarım, orman ve balıkçılık, %2,2'si turizm, %2,0'si telekomünikasyon ve bilişim, %19,7'si ise diğer sektörlerde üretilmiş olup, vergiler ise GSYİH'nın %10,2'sini teşkil etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020).

Türkiye bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olan Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik açıdan büyümesine destek sağlamıştır. Ticari ilişkilerimizin güçlenmesi açısından iki ülke arasında ilk anlaşma 1992 yılında imzalanmıştır. İlk temastan sonra kültürel, sosyal, teşvik, güvenlik, ticari ve ekonomik ve birçok alanda üst düzey işbirliği anlaşmaları yapılarak bağ kuvvetlendirilmiştir. Bölgenin stratejik önemi de göz önünde bulundurulduğunda ikili ilişkilerin üst düzeyde olması kaçınılmaz olmuştur(Ekin, 2007, s.35).

Sovyetlerin dağılmasıyla kurulmuş yeni bir ülke olan Azerbaycan, bağımsızlığa kadar ekonomik açıdan da Sovyetler'e bağlı kalmıştır. Bağımsızlık sonrası ekonomik gerileme ve yüksek enflasyon ülkenin gerçekleri arasında kendini göstermiştir. Takip eden yıllarda ise ekonomide istikrarlı adımlar atılmıştır ve büyüme gerçekleşmiştir. Milli gelir büyüme hızı 1993'te % 23,1; 1994'te % 19,7 ve 1995'te % 11,8 olarak gerçekleşmiştir(Azerbaycan Cumhuriyeti, 2016, s.23). Böyle bir coğrafyada Türkiye ve hammadde zengini olan diğer komşu ülkelerden bölgeye doğrudan yatırım

yapmaları, ticaret konusunda Azerbaycan'a yardımcı olmaları beklenmektedir. Türk firmaları, Azerbaycan ile ticaret yapmak için farklı alanlarda birçok sektöre yatırım yapmış ve yeni istihdamlar oluşturmak adına ülkeye girmiştir. Pazarın gelişmesi için zamanla petrol, bankacılık, iletişim altyapısı, medya, eğitim, tekstil gibi birçok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. 1997 yılından itibaren de ihraç ürünlerine yönelik düzenlemelerle dünya piyasasına giriş için önemli adımlar atılmıştır. Çok sayıdaki düzenleme ile İhraç vergisi uygulamalarına son verilmiştir. Yurtdışında ticaretin önünü açan projelerle orta ve uzun vadedeki işbirlikleri sağlanmak hedeflenmektedir. Türkiye ve Azerbaycan ithalat alanında da düzenlemelere devam etmiştir. Birbirine en çok ihtiyaç duydukları zamanlarda desteklerini çekmeyen iki ülke, ticaret alanında aynı kararlılıkla ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 2000 yılında toplam ithalatının % 11'ini, toplam ihracatının ise % 6'sını Türkiye ile gerçekleştirmiştir (Mikail ve Tazegül, 2012, s.70).

Asya ve Avrupa için bir köprü mahiyetinde olan Türkiye aynı zamanda ticaretin transit yolu olmuştur. Bu açıdan önemli bir coğrafyanın kritik bir parçasıyız. Azerbaycan'ın başta Hazar petroleri olmak üzere enerji kaynaklarını Batı'ya ulaştırmasındaki en önemli unsur Türkiye'dir. Aynı zamanda Azerbaycan da ülkemizin önemli enerji sağlayıcılarından. Gaz ihtiyacımızın %20'lik kesimini Azerbaycan üzerinden karşılamaktayız ve ilerleyen senelerde ihtiyacın fazlaşacağı öngörüsüyle bu oranın daha da arttırılacağı bilinmektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji birlikteliğinin ne kadar mühim olduğu ortadadır.

Azerbaycan'ın paylaştığı 2018 verilerine göre ihracatının büyük bir kısmı olan %30'luk kesimi İtalya'yı kapsamaktadır. Sıralamayı %9'la ile Türkiye izlerken İsrail, Hindistan, Almanya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler de ihracat verilerinin önemli ülkeleri konumundadır. Bu dönemde, ülke ithalatının %16,4'ü Rusya, %13,8'i Türkiye, %10,4'ü Çin, %5,8'i Almanya, %4,6'sı ABD, %4,5'i İsviçre, %4,1'i Ukrayna, %3,6'sı İran, %3,3'ü Japonya, %3,0'ü İtalya, %2,3'ü İngiltere, %28,2'si ise diğer ülkelerle gerçekleştirilmiştir(Bakü Ticaret Müşavirliği, 2019).

Tablo 1: Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan önemli ekonomik işbirliği anlaşmaları

S.NO	ANLAŞMA İSMİ	İMZA YERİ VE TARİHİ
1	Turizm sektöründe İşbirliği Anlaşması Ankara	Ankara, 2 Kasım 1992
2	Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol Ankara	Ankara, 2 Kasım 1992
3	Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma Ankara	Ankara, 2 Kasım 1992
4	Türkiye Ülkeleri Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
5	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunma Anlaşması Ankara	Ankara, 9 Şubat 1994
6	Tarım Sektöründe Bilimsel, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Protokolü	Ankara, 9 Şubat 1994
7	Gümrük Alanında Karşılıklı Yardıma ve İşbirliğine Dair Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
8	Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
9	Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma Bakü	Bakü, 8 Aralık 1995
10	Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma Ankara	Ankara, 12.03.2001
11	Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma	Bakü, 7 Eylül 2005
12	Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı	Bakü, 6 Kasım 2007
13	İşbirliği ve Bilgi Alışverişi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 13 Temmuz 2010
14	Strateji Ortaklık ve Karşılıklı Yardım ile İlgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010
15	Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi'nin Oluşturulması dair Ortak Görüş	İstanbul, 15 Eylül 2010
16	KEK VI. Dönem Protokolü	22.1.2011
17	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	25.10.2011
18	KEK VII. Dönem Toplantısı 11.07.2014	11.7.2014
19	KUKK Toplantısı Protokolü 09.12.2015	9.12.2015
20	Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Karma Ekonomik Komisyonu 8. Dönem Protokolü ve 1. Eylem Planı	16.9.2019
21	Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması	25.2.2020

Türkiye ve Azerbaycan arasında stratejik önemi yüksek olan enerji anlaşmaları bulunmaktadır. Azerbaycan'ın dış enerji piyasasındaki en büyük yatırımcısı olan Türkiye'ye bağımlılığı her geçen gün artarak devam etmektedir. TANAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ülkeler arasındaki önemli enerji anlaşmalarındandır. Karabağ'ın mevcut yapısı gözetilerek TANAP projesinin tekrar masaya gelmesi olasıdır(Cingöz, 2020).

Enerji kaynakları ne kadar değerli olursa olsun Türkiye'nin bölgedeki hakimiyeti adına, Türk Cumhuriyetleri ile yeniden bağlantılı olması en az enerji kadar önemlidir. Bu sebeple kara ve demiryolu ulaşımı ciddiyle üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Bu yolların kesilmesi Türkiye'nin diğer güç unsurlarına karşı olan hegemonyasını önemli ölçüde sekteye uğratacaktır. Hem ticari hem de psikolojik üstünlüğün sağlanması adına kara ve demiryollarının açık durumda kalması Türkiye adına zaruri önem teşkil etmektedir. Aksi durumda bölgenin diğer güçleri olan Rusya, İran gibi ülkeler bölgede güç kazanacaktır. Türkiye'nin böyle bir dengede söz hakkı çok azdır. İstikrarın ve barış ortamının Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin lehine olması Kafkasya bölgesinde yaşanacak güven ve istikrar ortamı bölgenin ekonomisine ve faaliyetlerine doğrudan etki edecektir. Kafkasya Cumhuriyeti'nde bulunan diğer tüm ülkelerin etkileşimi sosyal ve kültürel alanda da gelişime önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Ekonomik her türlü faaliyet zaman içerisinde sisteme dahil olan tüm ülkelerin siyasi birlik ve beraberliğini de olumlu yönde etkileyecektir.

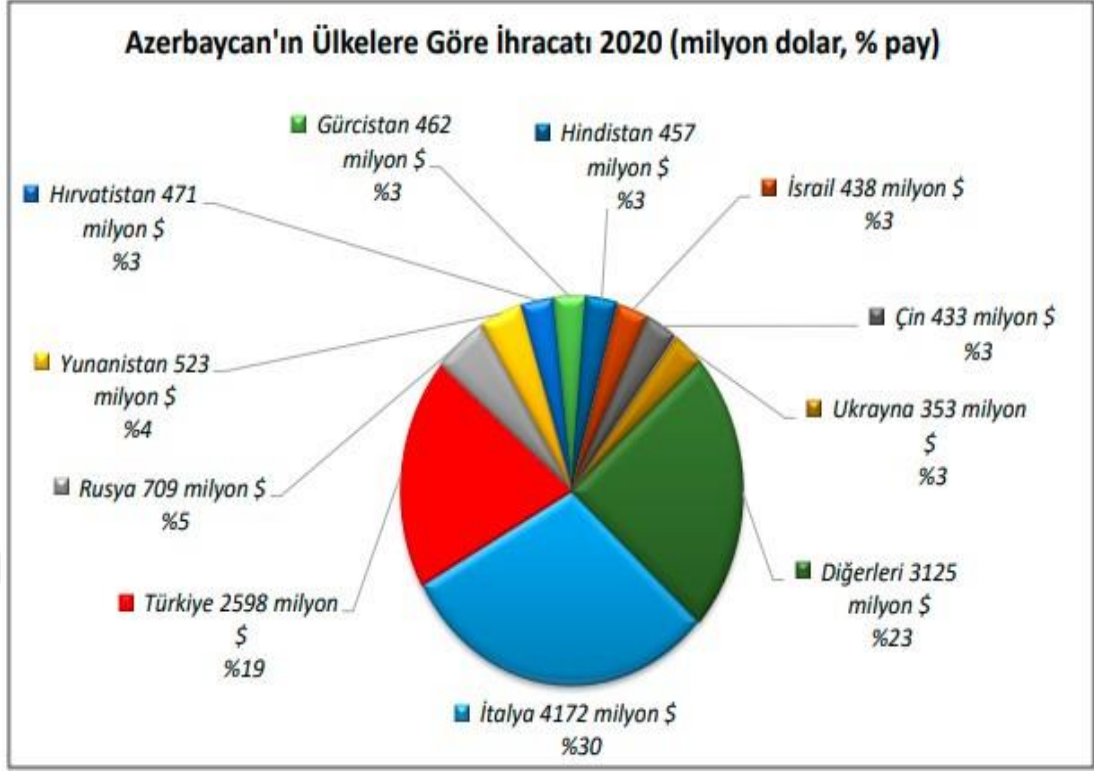
Türkiye'de iktidarda olan Ak Parti Hükümeti sınır komşularıyla sıfır problem stratejisi uygulamaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu da sınır komşularımız ile uyguladığımız bu stratejinin doğru olduğunu ve bu yolda da hükümetin önemli adımlar attığını söylemiştir (Yeni Döneminde, 2013). Suriye, Irak, Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan, İran ve son olarak da Ermenistan ile problemlerini aşma konusunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucu Azerbaycan'da Türkiye-Ermenistan yakınlaşması hoş karşılanmamıştır. 2009'da oynanan Türkiye-Ermenistan milli maçı Azerbaycan ile Türkiye arasındaki gerilimi yükseltmiştir. Azerbaycan tarafından tepki sesleri hiç olmadığı kadar yüksek sesle gelmeye başlamıştır. Ancak Türkiye'den yapılan açıklamalarda, Ermenistan ile yakınlaşmanın Karabağ meselesinin çözülmesine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Karabağ'dan çekilmiş bir Ermenistan yoksa Türkiye çizgisinden geri adım atmayacaktır. Fakat Azerbaycan'da yapılan açıklamalar pek karşılık bulamamış olacak ki önce Türkiye'ye verilen gazın fiyatında arttırmaya gidilmiş ardından Türk malları ülkede yaptırımlarla karşılaşmıştır. Öyle ki Azerbaycan Hükümeti, Türk bayraklarını şehitlikler de dahil olmak üzere gönderden indirmiştir. Böyle bir ortamda Türkiye ve Azerbaycan'ın eski günlerine dönmemesinin uzun zaman alacağı belki de hiç o seviyeleri bulamayacağı izlenimi bulunmaktaydı (Köse ve Wakizaka, 2022, s.319).

Süregelen zamanlarda iki ülkenin eğitim, ticaret, turizm açısından oluşturduğu çok boyutlu işbirlikleri ile karşılıklı güven tekrar tesis edilmeye başlamıştır. Ancak Rusya odaklı televizyon ve dergilerde Azerbaycan Halkı'nı Türkiye'nin dostluğu üzerinde düşünmeye sevk edecek yayınlar baş göstermeye başlamıştır. Azerbaycan muhalefeti de konuya kayıtsız kalmayıp halka tesir etmeye çalışmıştır. Ancak iki ülkenin liderleri krizi doğru okuyup güveni yeniden tesis etmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Diyalog yolu ve sıcak siyasi ilişkiler kullanılarak tamiri mümkün olmayacak gibi görünen Tek Millet şuurunu yeniden ayaklandırılmıştır.

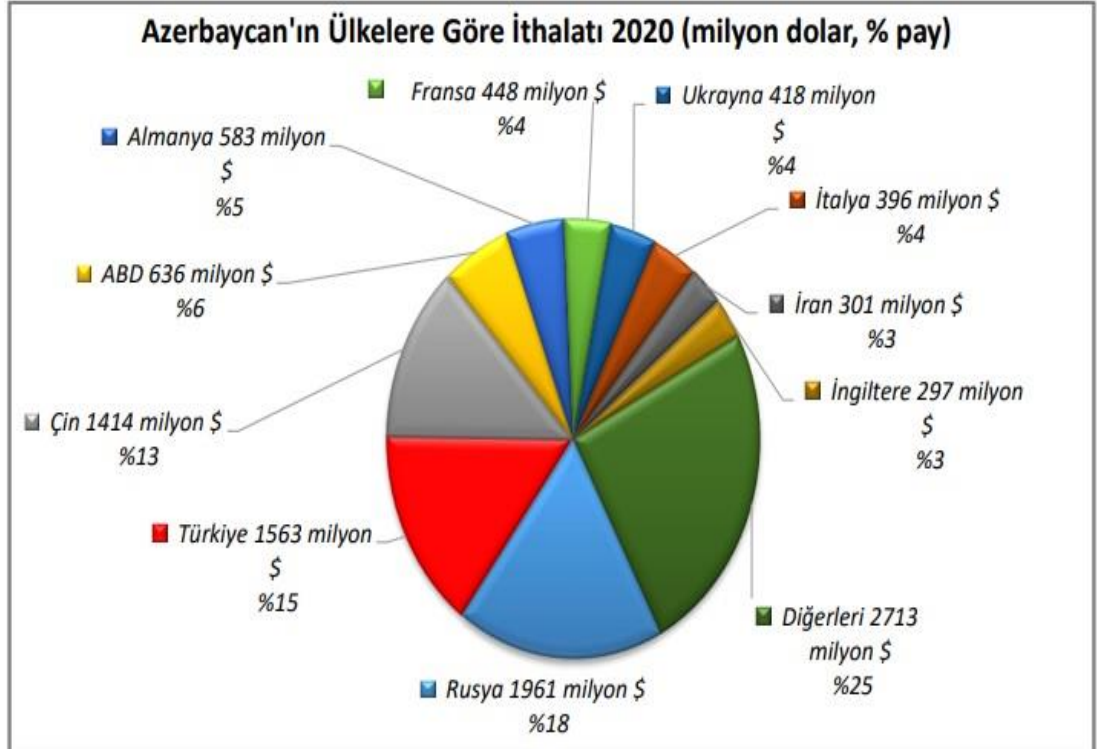
Türkiye, Azerbaycan'ın doğalgazını ve petrolünü dünyaya taşıma konusunda geçiş yolu konumundadır. Bakü, Tiflis, Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının yanında 2019 yılında devreye alınan TANAP boru hattı ile de Azerbaycan gazının Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. BTC bölgede istikrar ve güvenlik anlamında da kritik bir proje olmuştur(Ekin, 2007, s.84).

15.12.2020 tarihinde iki ülke arasında enerji alanında yeni bir sayfa açıldı ve "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Doğal Gaz Tedarikine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalandı. Nahçıvan'ın doğal gaz arzını karşılayacak olan bu proje Nahçıvan halkının daha çağdaş ve daha iyi yaşam standartlarına ulaşmasını sağlayacaktır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığında düzenlenen törende konuşan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez "Bölgede birçok girişim ve yatırımın önü açılacak. Türkiye - Azerbaycan kardeşliği bu projeye daha güçlü ve daha stratejik bir ortaklığa dönüşecek." şeklinde konuştu (BOTAS, 2020).

Grafik 1: Azerbaycan'ın İhracatında Ülkeler (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 12).

Grafik 2: Azerbaycan'ın İthalatında Ülkeler (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020, s. 12).

Türkiye ve Azerbaycan'ın 25 Şubat 2020 tarihli Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) gereğince iki ülke arasında gümrük vergilerinin sıfırlanması ve 15 üründe kota hükümleri bulunmaktadır. Bakan Ruhsar Pekcan bu anlaşma ile birlikte ticaret hacminin de geliştirileceğini belirtmiştir. Azerbaycan'ın zaferi sonrası Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a oradan da Türk Dünyası'na açılan bir koridor olduğuna dikkat çekerek bu hattın önemine değinmiştir. "Buranın Türkmenistan'ın sınırları açmasından sonra da tercih edilir bir güzergâh haline gelmesi için ne gerekiyorsa teknik anlamda yapmaya devam edeceğiz"(Yıldız, 2021).

Türkiye ve Azerbaycan arasında devam eden çifte vergi uygulaması devam etmektedir. Azerbaycan tarafından çifte verginin önüne geçilmesi için yapılan taslak çalışmanın kısa sürede tamamlanması bekleniyor. 21 Nisan 2021 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı'na getirilen Mehmet Muş katıldığı Türkiye-Azerbaycan Yatırım Forumu'nda 2020 yılında tüm pandemi şartlarına rağmen Azerbaycan ile ticaretimizin yüzde 5 oranında geliştiğine değinerek önümüzdeki senelerde iki ülke arasındaki ticaret hedefinin 15 milyar dolar seviyesini hedeflediğini aktarmıştır. "Azerbaycan Hükümeti'nin Türk firmalarına karşı bugüne kadar gösterdikleri teveccühün, özellikle Karabağ'ın yeniden imarı kapsamında devam edeceğine olan inancımız tamdır"(Palabıyık ve Canlı, 2021).

Azerbaycan tarafından kurtarılan Karabağ topraklarında da birçok yatırımın gerçekleştirilebileceği ve Türk firmalarının da konuyla ilgili yakın takipte oldukları biliniyor. Özellikle inşaat alanında Türk firmalarımız, Orta Doğu ve Arap yarımadasında ülkemizi başarıyla temsil etmektedir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret her geçen gün artmaya devam edecektir. Karabağ'ın anayurduna dönmesiyle birlikte güçlü ve tam bağımsız Azerbaycan'ın da ekonomik faaliyetlerine hız vereceği aşikardır. İki ülke arasında Nahçıvan üzerinden yeni bir yol açılması gündemi bulunuyor. Bu vesile ile Türkiye'nin Türk Coğrafyasına açılması iki ülkeye ve tüm coğrafyaya yeni değerler katacaktır.

İki Devlet Tek Millet şuuru ile ilişkileri dostluk ve kardeşlik boyutunda günümüze kadar gelen Türkiye ve Azerbaycan'ın bu coğrafyada düşmanları ortaktır. Türkiye tüm imkanlarıyla Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edecektir.

1.1.3. Türkiye - Azerbaycan Askeri İlişkileri

Kafkasya bölgesi tarihin akışı sürecinde çokça acı olayların yaşandığı bir bölgedir. Ermeniler, Rusya'nın kendilerine yaşam alanı sunacağı vaatleri ile isyana sürüklenmişlerdir. Ermenistan'ın bu tavrı binlerce insanı sürgün etmeye zorlamıştır. Yaşanan olaylar, tanıklar ve tarihi belgelere rağmen Ermenistan, mağdur olduğu iddialarını yenilemektedir ve Türkiye tarafından tarihi olayların araştırılması adına kurulması istenen komisyonlara olumsuz yanıtlar vermiştir. Ermeniler'in yanıltıcı ve yönlendirici çalışmalarının karşısında Azerbaycan'a tek destek veren ülke Türkiye olmuştur. Azerbaycan Türk Cumhuriyeti olması hasebiyle Türkiye, kendi ekonomik veya siyasi zorlukta bile olsa tüm imkanlarını her seferinde Azerbaycan için seferber etmiştir (Yılmaz, 2010, s.27).

Türkiye tarih boyunca dost gördüğü ülkelere yardım ve destekten hiçbir an geri atmayan ender ülkelerdendir. Azerbaycan da tarih boyunca Türkiye'nin karşılıksız destek vereceği ülkelere birisi olmuştur. Bunun geçmişte örnekleri olduğu gibi gelecekte de emsalleriyle karşılaşacağız.

Bolşevik ihtilali ile birlikte Osmanlı Devleti kaybettiği toprakları için harekate geçti. Kaybedilen topraklarda muzaffer olan Osmanlı, Batum'da yapılan görüşmelerde o sıralarda birlik olan ve sonrasında bağımsızlıklarına ulaşan devletler olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Batum anlaşmasını imzalamıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak kazandığı son anlaşma olmuştur. Batum anlaşmasının ilk maddesine göre, "Batum Antlaşması dâhilinde Ayestefanos ve Berlin Antlaşması ile kaybedilen tüm topraklar geri alınmıştır"(Batum Antlaşması, 2020).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ihtiyaç duyulan her alanda gelişime ihtiyacı olan Azerbaycan'da şüphesiz en zaruri olan kısım askeri güçlenme olmuştur. Bölgenin sürekli karışık durumu askeri alanda stratejik ortaklıklar yapılması yolunu açmıştır. Bölgedeki güçlerle birlikte askeri alanda hız kazanmak isteyen Azerbaycan Türkiye ile yakın temaslar içinde bulunmaya başlamıştır(Yılmaz, 2010, s.30).

1996 yılı itibariyle askeri alanda yapılan anlaşmalar ile Azerbaycan'a verilen desteğin artırılması hedeflenmiştir. 1999 yılı itibari ile iki ülke arasında mali alanda da yardımlaşma başlatılmış akabinde askeri alanda teçhizat ve araç yardımları yapılmıştır. Bu doğrultuda atılan adımlar ve destekler çeşitlendirilerek Azerbaycan ile

yeni imzalar ve protokoller yapılmıştır. Dost ve kardeş olarak adledilen iki ülke ilişkilerinin düzeyini göstermeye devam etmektedir (Ekşi, 2009, s.102-103).

Askeri alanda güçlü durumda olmamız güvenlik açısından zaruri ihtiyaç arz etmektedir. Coğrafya üzerinde iki kardeş ulusun güçlü ve donanımlı ordulara sahip olması aynı zamanda bünyesinde caydırıcı özellik de barındırır. Karşılıklı anlaşmalar ve işbirlikleri askeri unsurların gelişmesinin önünü açmaktadır. Günümüzde Azerbaycan askerlerinin büyük bir çoğunluğu Türkiye’de eğitim almaktadır. Türkiye, savunma sanayinin gelmiş olduğu noktada askeri teknoloji bakımından müttefikine yardım etmekte ve teknolojisini paylaşmaktadır.

Türkiye’nin Azerbaycan’ın yanında bulunuyor olması, askeri anlaşmalar imzalanması bölge ülkeleri tarafından hoş karşılanmamaktadır. Karabağ meselesi de bu kadar gündemdeyken imzalanan işbirlikleri taşları yerinden oynatmaya yetiyordu. Özellikle Sovyetler sonrası Rusya, kendinden ayrılan ülkelerin bağımsızlıklarını hala hazmedememektedir. Günümüze geldiğimizde bu hazımsızlığın Ukrayna üzerinde de yaşandığını görüyoruz. NATO’nun bir parçası olmak isteyen ve Batı odaklı düşünen bir Ukrayna, Rus tehditleriyle ve işgalleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Muttalibov döneminde her açıdan sadık olunan Moskova, Hocalı olaylarına göz yummuş sonuç olarak başbakan halk tarafından suçlu ilan edilmişti. Baskılara dayanamayarak istifa eden ve ardından Rusya’ya kaçan Muttalibov’un yerine Ebilfez Elçibey hükümeti gelmişti. Bu dönemde mevcut politikanın aksine Rusya yanlısı politikadan vazgeçilmiştir. Elçibey ülke güvenliğinin, büyümenin ve tam bağımsızlığın Karabağ’daki sorunun çözülmesinden geçtiğine inanmaktaydı (Yılmaz, 2010, s.26).

Ebilfez Elçibey’in görev yaptığı dönemde Türk yanlısı politikalar izlemesi ve Türk Coğrafyasına verdiği önemi daha keskin hatlarla görmekteyiz. Elçibey ilk yurtdışı gezisini 24-27 Haziran 1992’de Türkiye’ye yapmıştır. İki ülke arasında İş Birliği ve Dayanışma anlaşmaları imzalanmıştır (Mutlu, 2013, s. 71). Aynı dönemde 200 öğrenciyi Türkiye’de askeri eğitim almak üzere göndermiştir. Elçibey, Azerbaycan’ın izlediği politikalarda Türkiye’yi model aldığını ve stratejik ortak olarak gördüğünü söylemiştir. 28 Ekim 1992 yılında Türkiye ziyareti kapsamında Cumhuriyet Bayramı’na da katılan Elçibey ile bir dizi stratejik anlaşma imzalanmıştır.

Elçibey'in bir diğerk düşünçesi Azerbaycan topraklarının bir arada bulunmasıydı. Karabağ'daki işgalin son bulmasının ardından İran'ın işgali altındaki Güney Azerbaycan'ı da anavatanında görmek en büyük arzularındandı. Bununla ilgili "...Biz önce Karabağ'ın kurtuluşunu, sonra Bütün Azerbaycan'ı düşünüyoruz. Bütün Azerbaycan uzun yoldur, 5-6 yıl sürer. Karabağ'ı ise, hemen çözüme kavuşturmak gerek; bu, ertelenmesi mümkün olmayan bir meseledir"(Özdemir, 2012, s. 61). Bu düşüncelerin başta İran olmak üzere bölge ülkelerini de yakından ilgilendirmesi Azerbaycan'a karşı yeni cephelerin açılmasını güçlendirmiştir. Nitekim Azerbaycan'da iç karışıklık ve isyanlar baş göstermiş, I. Karabağ savaşında aktif rol alan Savunma Bakanı Suret Hüseyinov yönetimindeki birlikler Bakü'ye doğru ilerlemiştir. Elçibey bu sırada Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden Haydar Aliyev'i yardıma çağırmıştır. Azerbaycan Meclisi'nin 24 Haziran'daki toplantısında tüm yetkilerin Aliyev'e devredilmesi oy çokluğuyla sağlanmış, Elçibey'e bağlı milletvekillerinin de birçoğu Aliyev için oy kullanmıştır. Elçibey duruma her ne kadar itiraz etmişse de yapılan oylama esas alınmıştır. Elçibey halkın seçimiyle geldiğini ve milletvekillerinin yaptığı tercihle gönderilmesinin doğru olmadığını ve kararı tanımadığını, halkın oyu ile göreve gelen birinin ancak halkın seçimiyle gideceğini savunmuştur. Ancak bütün bunlar yaşanırken ülkede yeni yönetim işbaşı yapmıştır ve 24 Haziran'da Elçibey'in tüm yetkileri Aliyev' verilmiştir. Elçibey her ne kadar bu kararı tanımasa da Bakü'nün yönetimi Meclis kararı ile değişmiştir(Azerbaycan Üzerinde Güç, 2019). Sürecin sonunda Elçibey baba ocağı olan Nahçıvan'daki köyüne dönmek zorunda kalmıştır.

1993 yılında Azerbaycan Milli Meclis'inin onayıyla göreve gelen Haydar Aliyev, yakın zamanda yapılacak olan seçimlere de girmiştir. Bu kez de halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak tekrar cumhurbaşkanı olarak seçilen ve böylelikle halk desteğiyle meşruluğunu kanıtlayan Haydar Aliyev sağlığının kötüye gidip seçimlere katılamayacağı 2003 seçimlerine kadar yapılan tüm seçimlerden zaferle çıkma başarısını göstermiştir.

Haydar Aliyev ile birlikte yeni politik gelişmeler, her alanda revizyonlar, akılcı ve ulusal anlamda çıkarları gözeterek yapılan hamleler başladı. İçinde bulunduğu siyasi ve ekonomik zorlukları bertaraf etmek adına sistematik çalışmalar yürütmüştür. Bağımsızlığın acemisi olan ve zorluklardan çıkmış bir ülke teslim almışsa da milletin

inancı yalnızca Haydar Aliyev'in kendilerini bu güç durumdan çıkarabileceği yönünde olmuştur. Aliyev'e göre kalkınmak ve ayağa kalkmak için somut adımların yanında psikoloji, inanç gibi soyut kavramlara da ihtiyaç vardır. Yeni kurulan devletler akabinde yalnız devletlerdir. Ülke olarak komşu devletler ile ilişkilerin sıkı tutulması ve işbirliklerinin artırılması gerekmektedir. Haydar Aliyev'in görevi aldığı tarihlerde ülke tam anlamıyla enkaz durumunda görünmekteydi (Bağırov, 2011).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Haydar Aliyev zamanı kuvvetli bağlar oluşturmaya başlamıştır. Askeri alanda da çeşitli aksiyonlar ve işbirlikleri yapılmıştır. "Nitekim bu çerçevede 10 Haziran 1996'da Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara'da "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır" (Atmaca, 1999, s. 221). Azerbaycan subaylarının eğitimleri ve Barış Gücü'nde aktif rol alan Azerbaycan askerlerinin maddi olarak desteklenmesi Türkiye'nin politikası sonucu olmuştur. İkili ilişkilerin askeri boyutu Karabağ'ın özgürlüğüne kavuşması, bölgede barış ve istikrarın kazanılması açısından önemlidir. Her ne kadar Rusya'dan çekiniyor olsa da 2000'li yıllarda ülke güvenliğini üst seviyelerde tutması gerektiği bilincinde olan Azerbaycan, yüzünü Batıya dönerek askeri işbirlikleri yapılmasını istemektedir. Azerbaycan henüz üye olamasa da NATO'ya üyelik müzakerelerini yürüten ülkeler arasındadır.

2000 yılında askeri ittifak alanında önemli gelişmelerin yaşandığı yılların da başında gelmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanı, iki ülkenin birbirine olan yakınlığından bahsederek askeri anlamda da üst düzey ilişkilerin kurulabileceğini ve askeri ittifak anlaşmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Aynı yıl Türkiye'den askeri heyet Azerbaycanlı mevkidaşları ile görüş alışverişinde bulunmak üzere Azerbaycan'a gitmiştir. Askeri yakınlık hakkında görüşlerini aktaran Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebıyev: "Bakü ve Ankara arasında askeri ittifak anlaşması imzalanabileceğini" belirtti (Akdoğan, 2007, s. 58-59).

2001 yılında Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebıvey'in Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarette birçok askeri anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'ın askeri yardım alanında karşılıksız işbirliği yapacağına dair anlaşma ile mali yardımlaşma kapsamındaki protokoller imzalanmıştır. Türkiye'nin çevresinde görmek istediği güçlü müttefik ordular aynı zamanda ülke güvenlik politikası dahilindedir.

NATO'ya üye ve birliğin içinde olan bir Azerbaycan, hem kendisi hem de Azerbaycan için istikrar sağlaması için gerekli görülmektedir.

Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin eğitim aşamalarını üstlenen Türk Silahlı Kuvvetleri, üst düzey askeri heyeti ile Azerbaycan'ı ziyarette bulunmuşlardır. Yüksek rütbeli askerlerin karşılıklı temasları iki ülkenin işbirliği isteklerinin ne denli fazla olduğunu göstermektedir. Askeri eğitimler ve personel geliştirme konularında istişarede bulunulmuştur (Askerzade, 2009, s.10). Muhakkak bu ziyaret Türk Silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'a verdiği değeri ve stratejik önemi anlatan en güzel resim olmuştur. Karşılıklı görüş alışverişinin yapıldığı zirvede işbirliklerin sürdürülebilir olması ve gelişime açık olmasına dikkat eden heyetler yeni anlaşmaların da olacağına işaret etmiştir.

16 Ağustos 2010 yılında iki ülke arasında "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" yapılmıştır. Anlaşmaya göre iki ülkenin toprak bütünlüğünün korunması kapsamında işbirliği yapması ve atılacak ortak adımlar yer almaktadır.

“Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkan ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir” (Göksedef, 2020).

Türkiye ve Azerbaycan'ın askeri alandaki yakınlaşmalarının zirvesi olarak Karabağ Savaşı örnek olarak gösterilecektir. Türk Askeri'nin 102 yıl sonra Azerbaycan'da görev alacak olması bölge ülkeleri yıllar önce olduğu gibi rahatsız etmektedir. Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa, 1918'de Bakü'ye girerek düşman işgalinden kurtarmıştır. Aynı zamanda Enver Paşa'nın da kardeşi olan Nuri Paşa, Azerbaycan halkının gönlünde taht kurmayı başarmıştır (Yeşilot, 2020).

Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'a en üst düzeyde destek olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan askeri alanda sonuna kadar Azerbaycan'ın yanında olduğunu vurgulamıştır. Karabağ'ın alınması sonrası oluşturulacak olan Zengezur Koridorunda Azerbaycan tarafı Türk Askerlerinin de

olmasını istemektedir. Akabinde Azerbaycan'a asker göndermeye dair fezleke AK Parti, CHP, MHP ve İYİ Parti'nin oylarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçmiştir.

Karabağ zaferinin ardından Azerbaycan Ordusu Bakü Azadlık Meydanı'nda askeri geçiş töreni gerçekleştirmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in daveti üzerine Türk Askeri de törenlerdeki yerini almıştır. Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı Bakü azadlık törenlerinde Azerbaycan Milli Marşı'nın ardından İstiklal Marşı da okunmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 15-16 Haziran 2021 tarihli Azerbaycan'ı kapsayan ziyareti çerçevesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Şuşa'da iki ülke için de işbirliği açısından önemi yüksek olan Şuşa Beyannamesi'ni imzalamışlardır.

"Taraflar, Ermeni işgalinden kurtarılan rayonlarda başta mayınlı arazilerin temizlenmesi olmak üzere hayatın normalleştirilmesi faaliyetlerini destekleyeceklerdir. Taraflar, savunma yeteneklerinin ve askeri güvenliğin güçlendirilmesine yönelik personel mübadelesini, ortak eğitim ve tatbikatların düzenlenmesini, iki ülke silahlı kuvvetlerinin birlikte çalışabilirliğinin artırılmasını, modern teknolojilere dayalı silah ve mühimmatların yönetilmesinde yakın iş birliğini ve bu amaçla yetkili kurum ve kuruluşların koordineli faaliyetinin sağlanmasını teşvik edeceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan diğer dost devletlerin orduları ile birlikte askeri tatbikatların düzenlenmesini destekleyeceklerdir" (Rusya'dan Türkiye-Azerbaycan, 2021).

Beyanname ile birlikte ortaya çıkan üst düzey çalışma, askeri alanda kalmayıp farklı alanlarda da kendini gösterecektir. Medya iletişim, teknoloji, siber güvenlik, deniz ve hava alanlarında da gelişim iki ülke açısından zaruri bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu alanlarda yapılacak işbirlikleri ile müttefik iki ülke güvenlik açısından önemli adımlar atmış olacaktır.

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak sorunu olan diaspora meselesinde ülkelere büyük iş düşmektedir. Daha sıkı çalışarak karşı tarafın haksız ithamlarını dünya kamuoyunda çürütmeleri gerekmektedir. Azerbaycan ve Türkiye tarafından oluşturulan ortak teşkilatlar kurularak tarihsel doküman ve belgelerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Ermenistan Dünya'nın çeşitli ülkelerinde diasporaya yönelik çalışmalarına devam etmektedir. Ermeniler siyasi nüfuslarıyla ülkeleri

yönlendirebilmektedir. Bunun en bariz örneği olan ülke Amerika'dır. Her 24 Nisan günü gözler o dönemin ABD başkanına çevrilir. Başkanlar konuyla ilgili her sene Ermenistan'a taziyelerini iletirken, Türkiye'nin 1915 olaylarında soykırım suçu işlediğini söylemektedir. Bu da Ermeni lobisinin ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne sermektedir.

Karabağ Zaferi sonrası Türkiye ve Azerbaycan ilk ortak askeri tatbikatını Ermenistan sınırına yakın bir bölge olan ve ana yurda katılan Laçın koridoru üzerinde yapmıştır. Tatbikatın temel amacının iki ülkenin askeri birliklerinin karşılıklı faaliyetlerini eşgüdüm ve koordinasyon içerisinde hedeflenmesi şeklinde açıklama yapılmıştır. Bölgedeki güçlere önemli mesaj içeren tatbikatını Bakü merkezli Atlas Araştırmalar Merkezi Başkanı Elhan Şahinoğlu şu şekilde değerlendirdi.

"Tatbikatın askeri önemi de var. Türk ordusunun, Mehmetçiğin dağlarda büyük bir muharebe tecrübesi var. Bu tecrübesini Azerbaycan ile paylaşıyor. Karabağ dağlık bir bölge, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de açıklaması var, 'Azerbaycan ordusu, Türk ordusunun küçük modeline dönüştürülecek' diye. Laçın 'da yapılan bu tatbikatlar, bu politikanın bir sonucudur'(Şahinoğlu, 2021).

Karabağ'da iki ülke ilk defa askeri bir operasyon yapmıştır. Bu tatbikatın çeşitli yansımaları olacaktır. Öncelikle Ermeni ve Ruslar'a sona tüm dünyaya mesaj mahiyetindedir. İki ülkenin ilişkilerinin bu boyutlarda olmasının aslında temel sebebi milli kimlik şuurudur. İki devlet tek millet bilincinin aşılandığı Azerbaycan ve Türkiye halkları bu inanç ve bağlılıkla önemli adımlar atmaya devam edecektir. Sosyal anlamda birbirine çok yakın olan devletler uyum içerisinde dost ve kardeşlik bayrağını kararlılıkla bulunduğu yerde muhafaza edecektir.

1.1.4. Türkiye – Azerbaycan Sosyokültürel İlişkileri

İki ülke geniş kültürel miraslara sahip olmakla birlikte manevi açıdan da benzer ortak özelliklere sahiptir. Bu yüzden ikili ilişkilerde siyasi ve ekonomik faaliyetlerden ziyade kültürel mirasa ve sosyal yakınlığa değinilmeli, öne çıkan unsurlar bu yönde olmalıdır. Tarih boyunca karşılıklı maddi, manevi birçok etkileşime giren iki Türk halkında benzer örf ve ananeleri görmek mümkündür.

4 Haziran 1918 tarihinde imzalanan işbirliği anlaşması iki ülkenin askeri alanda yardımlaşmasının yanı sıra eğitim alanında da yardımlaşmasını kapsamaktaydı. Azerbaycan yapılan işbirliği anlaşması kapsamında Türkiye’den öğretmen desteği de talep etmiştir. 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan’a öğretmen ve doktorlar gönderilmiş, aynı müfredat ve öğretilerle iki ülke çocukları ortak miras bilinci ile eğitilmişlerdir. Eğitim, ülkeler arasındaki ilişkilerin kurulması ve iyileştirilmesi açısından önemli etkenlerdendir. Ülkeler dış politikaları adına farklı ülkelerin öğrencilerini burs programları kapsamında ülkelerinde konuk edip eğitimlerinde yardımcı olmaktadır. Gerçekleştirilen bu programlar kültürel ve sosyal etkileşime de katkı sağlamaktadır.

Eğitim alanında ve sosyal alandaki yatırımların karşılıklı arttırılması bölgesellik açısından da zaruri öneme sahiptir. Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) vasıtasıyla 1992 yılında Türk Cumhuriyetleri’nden burslu bir şekilde öğrenci alımına başlandı (Kafkas, 2019, s. 103). Türk Dünyası’nın birleştirici gücünün tekrar bir bütün halinde olması iki ülkenin sağlıklı ilişkiler içinde olmasından geçmektedir. Yüzlerce yıldır süren Türk Birliği’ni yeniden inşası adına Türkiye’nin önderliğinde ilk defa Türk Cumhuriyetleri’nin devlet başkanlarının katılımıyla 1992 yılında Türk Birliği zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvelerin temel amacı aynı dili konuşan Türk Milletleri’nin ortak kültürel, ekonomik, eğitim, siyasi değerler bakımından bölgesel ve uluslararası güvenliğinin temin edilmesi açısından bilinçlenmesini sağlamak olmuştur. Türk coğrafyası adına umut vadeden ve gelecekteki işbirliklerini de konu edinen toplantılar 2010 yılında Türk Konseyi Sekreteryası’nın oluşturulmasıyla son bulmuştur.

Türkiye, SSCB’nin dağılması ve Azerbaycan’ın bağımsızlığa ulaşmasının ardından Kafkasya ve Orta Doğu bölgesinde etkinliğini arttırmak adına sosyal, kültürel yapının ve ülkenin kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde oluşturmasına destek olma amacıyla 1994 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nın (TİKA) Azerbaycan ofisini açmıştır. TİKA, bölgedeki nüfuzunu verdiği burslar ve eğitime sağladığı katkı ile günden güne arttırmıştır. 2000’li yıllarda devlet kuruluşu durumuna gelen kurum dış politikada daha donanımlı ve etkin hale gelmiştir (Denizhan, 2010, s. 21-22).

TİKA, 27 yıldır Azerbaycan'da 1200'ün üzerinde proje ve faaliyet gerçekleştirmiş sosyal ve kültürel açıdan Azerbaycan'daki sektörlerin çeşitlendirilebilmesi adına sağlık, eğitim, sanayi, bilişim, medya ve birçok alanda eğitim programları hazırlamaktadır.

Azerbaycan kültüründe yeri olan tarihi yapıları, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi adına yenileme çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda "Karabağ Bölgesinin Yeniden Kurulması ve Kalkındırılması", "Petrol Dışı Sektörlerin Geliştirilmesi", "Toplumsal Dengesizliklerin Giderilmesi", "Ortak Medeniyet Değerlerimizin Geliştirilmesi" ve "Diğer Ükelere Yönelik Ortak Faaliyetlerin Geliştirilmesi" gibi stratejik önceliklere göre şekilleniyor (T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Bölgenin zaruri ihtiyaçlarını karşılayan projelerin bir an önce yapılması gerektiğinden TİKA projelere başlarken stratejik öncelik gözetmektedir. Göçebe sınıftaki birçok toplulukla ilgilenen vakıf, bölgede durumu kötü olanlara, Karabağ ve Ahıska göçmenlerine pozitif ayrımcılık yapmakta ve hizmet sektöründe yeni gelişmelerin ve faaliyetlerin yapılmasına olanak sağlamaktadır. İlişkilerin bu denli güçlü olması, stratejik ortaklıkların bulunması sayesinde Türkiye kardeş ülkesinin her konuda arkasında durabilmiştir. Bundan sonraki süreçte de iki ülkenin ekonomik ve sosyal ilişkilerinin hem hızlı hem de daha güvenilir bir ortamda genişleyeceği kesin olarak görülmektedir.

Tablo 2 : TİKA'nın Azerbaycan'da Hayata Geçirdiği Proje Sayıları (Türk İşbirliği, 2021).

İKİNCİ BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU

2.1. Genel Hatlarıyla Karabağ

Azerbaycan'ın işgal altındaki toprağı olan Karabağ, İran ve Rusya'nın etkisi altındaki Ermenistan'a olan konumu itibari ile stratejik öneme sahiptir. Dağlık Karabağ'ın kaybedilmesi doğrudan bu üçlünün ekonomik ve siyasi gücünden taviz vermesine yol açacaktır. "210000 hektar tarıma elverişli arazi bulunan Karabağ, metrekaresi olarak Azerbaycan'ın % 5'i kadardır" (Gökçe, 2011, s. 194). Bölge coğrafi güzellikleri bünyesinde bulundurmaktadır. Dünyaca ünlü ve mineral bakımından zengin birçok su kaynağına sahiptir. Yer altı zenginlikleri ile sıkça adından söz ettiren Karabağ bölgesi maden sahaları, orman alanları ile de akla gelmektedir. Tarihi belgelerde de bölgenin tam konumu bildirilmiştir. Nerede başladığı hangi köprüleri, hangi nehirleri kapsadığı ile birlikte dağlık arazisinin detaylarına kadar açıkça kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin Karabağ sınırları içerisinde yer alan Kür Nehri'nin başladığı yerden içinden geçtiği köylere kadar bilgiler bulunmaktadır.

XVIII. yüzyılın başlarında Karabağ'ın Rusya'ya dahiliyle birlikte Rusya içerisindeki artık nüfus diye nitelendirilen göçmenlerin Karabağ bölgesine aktarılması sağlandı. Rusya böylelikle bölgede güç dengesini sağlamış olacağına inanmıştır. Gerçekleştirilen Ermeni göçlerinin bir diğer nedeni olarak da Ermeni halkının Rusya ile Osmanlı Devleti arasında tampon bölge olarak değerlendirilmesidir (İşyar, 2004: 210).

Rusya'nın Kafkasya işgali tarihsel kaynaklarda sıkça geçmektedir. Yazılan günlük, hatırat ve dönem eserleriyle açıkça Karabağ topraklarına farklı etnik kökenlerden insanların yerleştirildiği, işgal politikasına böyle başladıkları aktarılmaktadır. Çarlık Rusya'nın yetkililerinden olan N.N.Şavrov'un kaleme aldığı satırlarda açıkça belirtilmektedir ki Rusya bölgeye 1.3 milyondan fazla Ermeni'yi göç ettirmiştir. "Biz sömürgecilik faaliyetimize Kafkasya'ya Rus nüfusunun artırılmasıyla değil, yabancıların aktarılmasıyla başladık. Vatanda istenmeyen unsurlar diye bilinen bu kolonistlerden (göçmenlerden) Tiflis ve Yelizavetpol (Gence) gubernyalarında koloniler oluşturduk. Onlara en iyi topraklar ayrıldı ve çeşitli ayrıcalıklar tanındı" (Hasanov, 2018). Zamanla Ermeni nüfusunun bölgede sistemli artışıyla birlikte 19.

Yüzyılın sonunda Ermeni nüfusu toplam nüfusun %77'sine denk gelmekteydi. Ermenilerin baskınları ve katliamları sonucu Azerbaycanlılar göçe zorlanmış ve bölgenin Ermeni nüfusu günümüzde %100 'e kadar yaklaşmıştır.

Karabağ'ı siyasi yönden ele aldığımızda birçok ülkenin konuya dahil olduğunu ve karmaşık ilişkiler içinde olduklarına tarih boyunca tanıklık ettik. ABD, Türkiye, İran ve Fransa'nın bölgede farklı taraflarda olduğunu, Türkiye haricinde diğer tüm ülkelerin Ermenistan'ın çıkarlarını gözetmiş olduğu gerçeğini gördük. Taraf ülkeler özellikle İran sınırında güçlü bir Azerbaycan istememektedir. Buna sebep olarak Güney Azerbaycan'da yaşayan ve İran nüfusunun neredeyse yarısı olan Azerbaycanlıların milliyetçi duygularının kabarmasından endişe edilmektedir.

Sovyetlerin yıkılışıyla beraber Karabağ dışardan müdahalelere açık hale gelmiş ve ekonomik olarak bağımsızlığına ulaşamamıştır. Sorunu çözmekten çok istikrarsızlık yolu izleyen küresel güçler ekonomideki belirsizliği tetiklemişler, zaman içerisinde Karabağ'ın dışa bağımlılığına zemin hazırlamışlardır. Karabağ'da bir kişinin minimum kazancı olan asgari ücret, 2019 yılında 170 dolar seviyelerindedir. "IMF'ye göre 2019 yılında Dağlık Karabağ, kişi başına düşen 4,803 ABD dolar. 2019'da GSYİH 713 milyon ABD doları olarak açıklandı" (Dağlık Karabağ tarihi, 2020).

Karabağ ekonomisi son yıllarda gelişmekte ve büyümekte olan bir ivme yakalamıştır. Tüm dünyada etkisini gösteren ve ülkeleri hazırlıksız yakalayan koronavirüs 2020 yılında dünya piyasalarını ve ekonomiyi altüst etmiş, ülkelerin ticaret hacmi daralmış, gelirleri önemli oranda düşmüştür. Koronavirüs Karabağ'ın ekonomisinde de büyük kayıplar yaşatmıştır. "2020'nin ikinci yarısında açıklanan verilere göre Karabağ ekonomisi % 1,5 daraldı" (Dağlık Karabağ, 2020).

Virüsün etkilerinin geçmesiyle birlikte yaşanan ağır kayıpların telafi edilmesi olası görünmektedir. Savaşın son bulup sükut ortamının sağlanmasıyla da bölgede olduğu gibi Karabağ'da da öngörülebilir bir büyüme ortamı sağlanacaktır. Gelir dağılımı açısından en büyük gelir kaynağı elektrik arzı ki Karabağ bölgesi kendi elektrik arzını karşılamaktadır. Ayrıca elektrik fazlasını da Ermenistan'a satmaktadırlar. Maden ülkenin diğer büyük bir gelir kaynağı olmakla birlikte tarımın da gelire katkı oranı büyüktür.

2.2. Karabağ Sorununun Genel Hatları

Karabağ Hanlığı 1747 tarihinde kurulduğunda nüfusu yaklaşık 90.000'dir. Hanlık sınırları içerisinde 600 kadar yerleşim merkezi olup, bunun sadece 150'sinde Ermeniler çoğunluktadır (Kuduban ve Kaya, 2017, s. 118). Hanlık birçok bölgeye bölünmüştür. Yerleşim yerlerinin büyük bir bölümünde Azerbaycan Türkleri, geri kalan bölgelerde ise Azerbaycan ve Ermeni halkları birlikte yaşamaktaydı. Rus göç politikası sonucu Ermeniler zamanla bölgede hakim nüfus haline gelecek ve evlerinden, yurtlarından olan Azeri halkı ise kaçkın olup diğer ülkeler göç etmek zorunda kalacaktır.

10 Şubat 1928 Türkmençay Antlaşmasıyla Rusya'nın Kafkaslardaki üstünlüğünü ikinci defa kabullenen İran, ilk antlaşma olan Gülistan Antlaşması'nın şartlarını doğrudan kabul etmiştir. Antlaşmanın önemli bir maddesine göre 1 yıl içerisinde iki tarafın da halklarının istedikleri topraklarda yaşamaları için göç etme serbestlikleri bulunmaktaydı. İran'da yaşayan 40.000'den fazla Ermeni nüfus Rusya tarafına geçmiştir. Ermeniler'in nüfus çoğunluğunu sağlaması, Karabağ'ın da içinde bulunduğu geniş toprakları Rusya'dan yurt olarak istemesinin yolunu açmıştır (Çapraz, t.y.). Bu taleplerine karşın Rusya daha küçük bir bölgede Ermeni nüfusun yaşamasını kabul etmiştir.

1917 yılında yapılan Rus Devrimi çarlık rejiminin yıkılması yerine Sovyetler Birliği'nin getirilmesinin yolunu açan devrimdir. Ardından ekim ayında yeniden bir darbe gerçekleşmiş geçici hükümet devrilip yerine Bolşevik Hükümeti getirilmiştir. 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Ömrü iki yıl olan devlet 1920'de Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1991'de Sovyetlerin yıkılışına kadar olan süreçte Sovyetler Birliği'ne bağlı kalmışlardır. Bolşevik ihtilaliyle birlikte Ermeniler, oluşan otorite boşluğuyla birlikte Karabağ üzerinde hak talebinde bulunmuşlardır. Akabinde Osmanlı'nın elinde geçen Dağlık Karabağ, Mondros Antlaşmasıyla İngilizler'e bırakılmıştır. 1919 yılında ise Azerbaycan sınırlarına katılmıştır. Ermeniler hak iddiası Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına katılmasıyla birlikte yeni bir aşamaya evrilmiştir. Rusya tarafında bu konuda kati olarak Dağlık Karabağ üzerinde Ermenistan'ın hiçbir iddiası olmaması gerektiği ve Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmaması düşüncesi savunulmaktadır. Rusya'nın attığı adımlar da Karabağ konusunda savunduğu tezi

destekler nitelikte olmuştur. Yüksek Sovyet Prezidyumu'nda alınan kararda Dağlık Karabağ'ın olası bir ilhak girişiminin Sovyetler Birliği'nin anayasasına aykırılık oluşturacağı kesinleşmiştir. Bu kararla birlikte Karabağ'ın Azerbaycan toprağının bir parçası olduğu nitelik kazanmıştır.

Sovyet Rusya'da alınan kararla Karabağ'ın yasal çerçeveler dahilinde Ermenistan'a bağlanması gibi bir adım atabilmesinin mümkün olmadığı bildirildi. Dağlık Karabağ'ın statüsünün değiştirilemeyeceği vurgulanmıştır (Elveren, 2016). Tüm bu yaşananların ve alınan kararların gölgesinde kalan Ermenistan, Karabağ'daki Ermeniler'in referanduma gitmesini istedi. Göç politikasının sonucu olarak Azerbaycanlı Türklerin nüfusunun Ermenilerden az olması nedeniyle oy çokluğu sağlandı ve Karabağ Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı. Azeri halkının tanımadığı referandum sonrasında Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan ayrıldığını duyurdu. Bu tek taraflı bağımsızlık kararı Sovyetler Birliği'nde fazlasıyla yanlış bir hamle olarak değerlendirildi. Ermenistan'ın yaptığı bu hamle diğer ülkelerde karşılıksız kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin kanunlarına aykırılık teşkil eden bu karar Ermeniler'in bölgede güçlenme ve işgali resmileştirme girişimlerine ağır bir darbe olmuştur. Bölgedeki katliamların gözlenmesi adına oluşturulan Kazak ve Rus ekibi ile gazeteci ve yetkilileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüştür. Bunun üzerine Sovyet Rusya tarafından alınan karar ile Dağlık Karabağ'ın statüsü özerk bölge yaparak Bakü'nün kontrolüne bırakılmıştır (Özçelik, 2017, s. 447).

1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği dağılmaya başlamış, bu dağılmanın önüne geçebilmek için önlem planları devreye sokulmuştur. Buna göre birliğe üye ülkelere ekonomik, sosyal ve siyasal haklar verilecek ve esnek bir yönetim hakkı sağlanacaktı. Gevşemeyi fırsata çevirmek isteyen Ermeniler çeteleşerek kendilerini Dağlık Karabağ üzerinde hak sahibi ilan ettiler. Ermeni Devleti çeteleşen vatandaşlarını desteklemekteydi. Çetelerde savaşanlar yalnızca Ermeni vatandaşları değildi. Ermenistan'da yaşamayıp soyu Ermeni olup başka ülke vatandaşı olan paralı askerler de katliamlarda bulunmaktaydı.

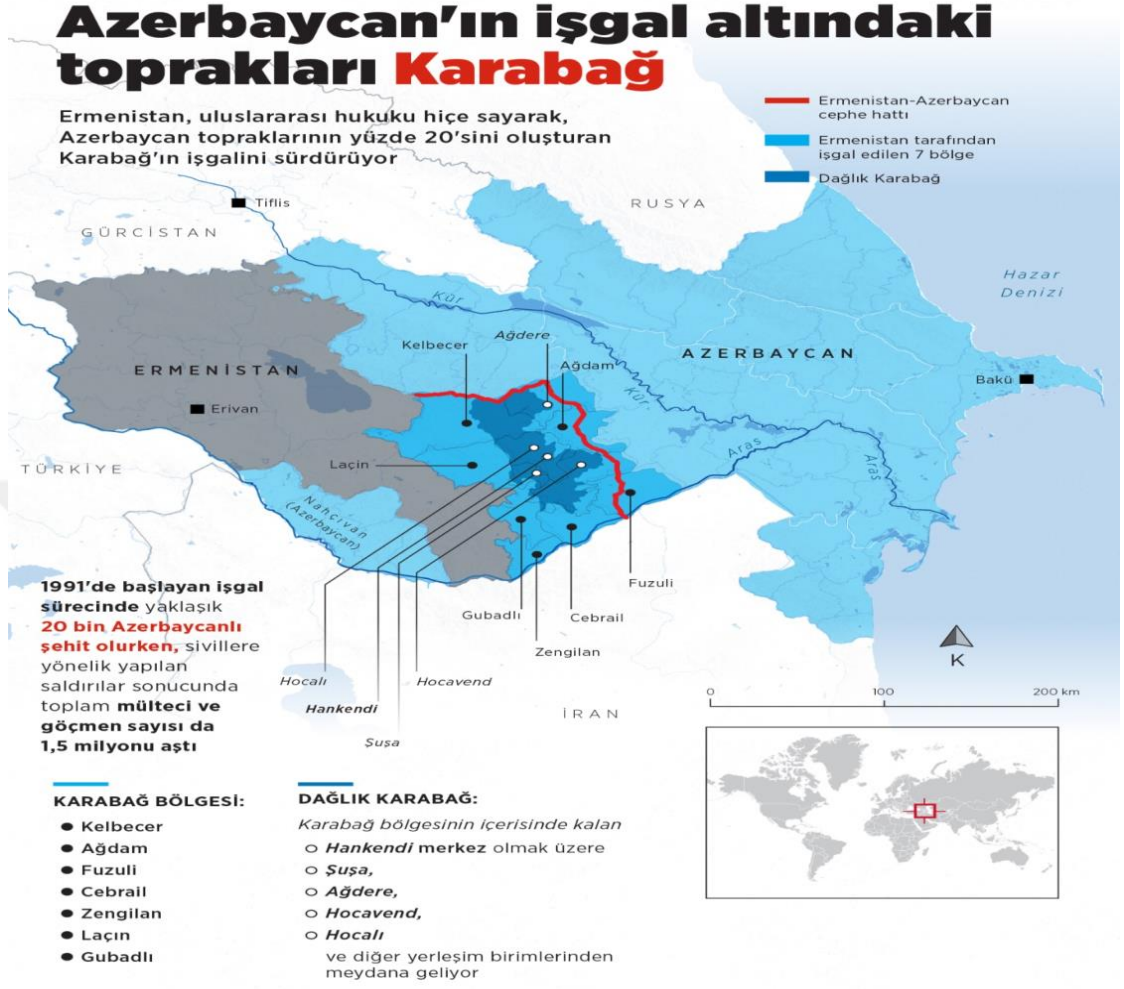
Dağlık Karabağ olaylarına zemin hazırlamak amacıyla yapılan bir diğer Ermeni oyunu ise Sumgayıt'tır. Sanayisi gelişmiş ve yaklaşık 15 milletin bir arada yaşadığı çok milletli nüfusu ile Sumgayıt şehri göçmenlerin yoğunlaştığı yerlerden birisiydi. Azeriler ve Ermeniler karşı karşıya gelmiş 6 Azeri ve 26 Ermeni olaylarda vefat

etmiştir. Olayların son bulmasından sonra yapılan araştırmalarda olayların fitilini ateşleyen kişinin bir Ermeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birçok ülkeden gelen gazeteci ve basın kuruluşunun Sumgayıt'ta hazır vaziyette bulunması Ermeni tarafının bir oyunu olduğu görülmektedir. Bütün bu parçaları bir araya getirdiğimizde aslında bu olayın planlanmış ve Dünya kamuoyuna servis edilmek için beklenen bir operasyon olduğu açıkça görülmektedir (Alizade, 2007, s. 22).

Ermenilerin baskınları ve katliamları devam ederken Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev ve beraberindekilerin garantörlüğünde barış görüşmeleri yapılmasına karar verildi. Azerbaycan ve Ermenistan 1991 yılının 23 Eylül'ünde Rusya'nın Jeloznovadosk kentinde barış görüşmelerine başladı. İki tarafın da silahlandırılması, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğuna dair parlamentosundan geçen kararını geri çekmesi ve iki ülkenin birbiriyle üst düzey ilişkilere girmesi gibi konular görüşülmekteydi. Fakat işler düşünüldüğü gibi gitmedi. Ermenilerin saldırıları hız kesmeden devam etmekteydi. Tüm bu gelişmelerin ışığında görüşmelerin devam etmesine karar verildi. Bu gelişmeler devam ederken Ermeniler ile barış görüşmeleri için bölgeye giden, içerisinde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya'dan 20 üst düzey devlet görevlisini taşıyan uçak, 20 Kasım 1991'de Ermeniler tarafından düşürüldü ve kimse sağ çıkamadı (Hüseynova, 2019).

Barış görüşmeleri son buldu. Akabinde Azerbaycan tarafında Ermenistan'a karşı alınacak önlemler konuşulmaya başlandı. Ermenistan'a giden demiryolu kapatıldı. 26 Kasım 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ'ın özerklik örtüsünü kaldırarak doğrudan Azerbaycan'a bağlamıştır. Ermenistan parlamentosu bu kararı yok saydığı gibi Dağlık Karabağ'ın da artık Ermeni toprağı olduğunu ilan eder. Fakat günümüzde dahi Birleşmiş Milletler (BM) ve birçok ülke Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprağı olarak tanımaktadır. SSCB'nin yıkılışı ve fiilen olmaması Ermenistan'a özgüven aşılamaştır. İnsan haklarını yerle bir ederek binlerce silahsız ve sivil Azeri'yi katletmişlerdir. Bir gecede onlarca köye girilmiş genç yaşlı kadın erkek gözetmeksizin öldürülen Azeriler için toplu mezarlar açılmış binlercesi aynı yerlere gömülmüştür. Aşağıdaki tabloda işgal süreciyle birlikte girilen köylerin kronolojik sırası gösterilmektedir.

Grafik 3: Azerbaycan'ın Karabağ'daki İşgal Altındaki Toprakları(Cura ve Abay, 2020).

İŞGALİN BAŞLAMASI

1923

SSCB içerisinde Dağlık Karabağ, Azerbaycan'a bağlı olarak özerk bir vilayet haline getirildi

1991

Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olmasına karşı çıkarak işgal hareketini başlattı. Ermenistan, Dağlık Karabağ ile Karabağ bölgesinde bulunan **7 yerleşim birimini işgal etti**

HANKENDİ'NİN İŞGALI

(28 ARALIK 1991)
Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından Ermeniler sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyetini ilan etti

HOCALI'NİN İŞGALI

(25 ŞUBAT 1992)
Hocalı katliamında 613 Azerbaycan Türkü Ermeni güçleri tarafından şehit edildi

SUŞA'NIN İŞGALI

(8 MAYIS 1992)
İşgal esnasında 200 kişi şehit edildi

LAÇIN'IN İŞGALI

(18 MAYIS 1992)
264 kişi şehit oldu

HOCAVEND'İN İŞGALI

(2 EKİM 1992)
Ermeni güçleri, 145 Azerbaycan Türkünü şehit etti

KELBECER'İN İŞGALI

(2 NİSAN 1993)
511 Azerbaycan Türkü şehit edildi

AĞDERE'NİN İŞGALI

(7 TEMMUZ 1993)
Dağlık Karabağ'ın en önemli tarım merkezlerinden birisiydi

AĞDAM'IN İŞGALI

(23 TEMMUZ 1993)
Ağdam'da şehri savunan 5 bin 897 Azerbaycan Türkü şehit oldu

CEBRAİL'İN İŞGALI

(23 AĞUSTOS 1993)
362 Azerbaycan Türkü şehit edildi

FUZULİ'NİN İŞGALI

(23 AĞUSTOS 1993)
Fuzulî'de 1100'den fazla Azerbaycan Türkü şehit edildi

GUBADLI'NİN İŞGALI

(31 AĞUSTOS 1993)
Şehrin savunması esnasında 283 kişi şehit oldu

ZENGİLAN'IN İŞGALI

(29 EKİM 1993)
Ermeni güçler tarafından işgal edilen son bölge oldu

2.2.1. Hocalı Katliamı

İnsanlık tarihinin en büyük soykırımlarından olan, tarihe kara bir leke olarak işlenmiş, Ermenilerin karanlık yüzlerinin ve nefretlerinin ayyuka çıktığı yerdir Hocalı. Ruslar tarih boyunca Ermenileri vaatler ile oyalamış ve isyanlara teşvik etmiştir. İplerini ellerinde tutup Azerilerle ve diğer milletlerle ters düştükleri her meselede Ermenileri hazır kıta olarak kullanmıştır. Dağlık Karabağ bölgesindeki Türk nüfusundan rahatsız olmaya başlayan Ermeniler oluşturdukları soykırım planlarını uygulamaya bir an önce başladılar. Stratejik konumu nedeniyle Hocalı katliamlara giden yolda önemli bir noktadır. 25 Şubat günü Ermeniler, Rusya'nın da desteğini alarak yüzlerce askeriyle Hocalı kasabasına girdi. Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ve gönüllü gruplarında Taşnaksutyun gibi örgütlerden gönüllüler de vardı (Akyeşilmen, 2013, s. 244). Kasabanın civar köylerle irtibatı kesilerek yapılan katliamda Azeri resmî kaynaklarına göre, 83 çocuk, 106 kadın ve 70'ten fazla yaşlı öldürülmüştür (Bağ, 2019). 26 Şubat sabahı ortaya çıkan tablo daha vahim görülmekteydi. 613 Azeri katledildi. 500'e yakın sivil ağır yaralanırken bin 250'den fazla kişi de esir alındı (Bağ, 2019). Esir alınanlardan 150 kişiye ne olduğuna dair kimsenin bilgisi olmadı. Ermenistan yetkilileri de bu zamana kadar konuyla ilgili hiçbir şey söylememiştir.

Hocalı 'ya giden tüm yollar Ermeniler tarafından yapılan bu katliama kimsenin şahit olmaması adına kapatılmış, bölgeye karayolu ile giriş yapılamamıştır. Yardım güçlerinin bölgeye dahili istenmemiştir. Bölgeye giriş çıkışların tümü helikopterlerle yapılmasına karşın işgal güçlerinin helikoptere ateş açıp düşürmeleri bu yolun da deaktif hale gelmesini sağladı. Hocalı halkına yapılacak her türlü yardımın önlenmesi ve ümitlerinin kırılması sağlanmıştır (Sarıahmetoğlu, 2013, s. 133). Az da olsa birkaç gazeteci Hocalıya ulaşmış yapılan katliama şahit olmuştur. Tarihe tanıklık etmesi adına katliamdan arda kalan cesetlerin kayıtları kanıt niteliğinde görüntülenmiştir. Tüm bu kanıtlar vahşetin boyutunu gözler önüne sermektedir. Birçok belge, yüzlerce resim tarihe Hocalı'da yaşanan katliamın nasıl vahşice ve insanlık dışı olduğunu anlatmaktadır. Yaşanan çatışmalar 6 yıl kadar sürmüştür. Azerbaycan ordusu yer yer karşı saldırılar gerçekleştirmiş olsa bile 6 yılın sonunda 1994 yılındaki ateşkese kadar Ermeni güçleri 7 Azeri şehrini ele geçirmiştir. Katliamdan geri kalan Azeriler göçe zorlanmış, nüfus üstünlüğü Ermenilerin lehine artmıştır. Sonuç olarak Ermeniler nüfusta olan üstünlüklerini yeniden ele geçirerek hak iddialarında güçlendiklerini

düşünmüşlerdir. Hankendi, Şuşa, Hocalı, Hocavend başta olmak üzere Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl, Ağdam ve Fizuli gibi yerleşim yerlerinde işgal yüzünden 1 milyondan fazla kişinin kendi ülkelerinde göç ettirildiği görülmüş ve kaçkın durumuna düşürülmüştür. Bölgeden ayrılan Azeriler, Bakü başta olmak üzere şehirlere yayılmıştır. Yayılmanın sonucu barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların dışında ülkede iş ve ekonomik sorunlar baş göstermiştir. Katliamı bir çok ülke soykırım olarak değerlendirmektedir. Bazı Avrupa Ülkeleri de konuya kayıtsız kalmayarak soykırım kabul etmiştir. Hocalı Katliamı'nı 5 ülke parlamentosu kınarken, ABD'de 16 eyalet meclisi, yaşananları “soykırım” olarak gören kararları kabul etmiş durumdadır (Bağ, 2019).

Grafik 4: Hocalı Katliamının bilançosu (Anadolu Ajansı, 2019).

İNSANLIK TARİHİNİN KARA LEKESİ: HOCALI

Elçibey'in görevden el çektilirilmesi sonrasında görevi alan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, yıllardır işgalde bulunan Karabağ'ın müzakere masalarında değil savaş meydanlarında alınacağını konuşmasında dile getirmiştir. Fakat 28 Nisan 1994 yılında Karabağ sorununu askıya alacak olan Bişkek protokolü imzalanmıştır (Taşkiran, 1995, s. 129). İmzalanan anlaşma ile ateşkes sağlandı, Karabağ için silahlar sustu. 1994 yılında çözüm arayışları hızlanmış ve devreye problemin daimi olarak son bulması adına oluşturulmuş Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı girmiştir.

2.2.2. Minsk Grubu ve AGİK - AGİT

Karabağ sorununa doğrudan çözüm üretmek için kurulan Minsk bir müzakere topluluğudur. 52 Devletten üyesi bulunan Minsk Grubu, Karabağ'daki çözüm süreci tamamlanana kadar bölgede görev yapmaya devam edecektir. Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Belarus'un daimi üye olduğu Minsk Grubu'nun eş başkanlığını Fransa, Rusya ve ABD yürütmektedir (Dağlık Karabağ'da çözüm, 2020). Eş başkanlık görevini üstlenen ülkeler, sorunlara dair üst düzey görüşme hakkına sahip ve istedikleri zaman bölgenin tansiyonunu ölçmek için ziyaretlerde bulunabilir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi soğuk savaş dönemini bitirmeyi, devletlerarasındaki diyalogu arttırmayı, askeri ve siyasi dengeyi gözetme amacıyla üzere 1975 yılında kurulmuştur. 33 Avrupa ülkesinin yanı sıra ABD ve Kanada'nın da katılımıyla dünyanın en büyük bölgesel güvenlik örgütü olmuştur.

1990'lı yılların gelmesi Sovyetlerin sonunu hazırladı. Yeni bağımsızlık hamleleri AGİK'in temel amaçlarını karşılayamayacak boyutlara geldi. Cephelerin kapanması ve bölgelerin huzura kavuşuyor olması konseyin ömrünün çok olmadığını gösteriyordu. AGİK bölgede kalıcı olmak adına kuruluş amaçlarına ek olarak yeni maddeler ekleyerek söz hakkına kısıtlama getirilmesini istememiştir. AGİK gibi bir kuruluş bölgede çözüme odaklanmaktan çok Avrupa'nın bölgedeki sesi olma görevini üstlenmiş durumdadır. Öyle ya da böyle bölgede varlığını sürdürmek zorunda olduğunu bilmektedir. Devamlılığının sağlanması için insan haklarına yönelik çalışmalarının yanında, çatışmaları önleme, savaş sonrası psikolojik destek ve taraflar arası kriz yönetimi gibi konuları da bünyesine eklemiştir. Rusya ve ABD'nin somut

çözüm önerileri AGİT Minsk grubunda karşılığını bulamamıştır. Zirvelerde çeşitli kararlar ve öneriler sunulmuştur (Kasım, 2009, s. 35).

AGİT ülkelerine baktığımızda Ermeni nüfusunun yaşadığı, Ermeni lobilerinin güçlü olduğu ve parlamentolarında söz sahibi olduğu ülkeler olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu da Amerika, Rusya, Fransa gibi AGİT ülkelerinin çözüme ne derece etkili olacağı konusunda bir fikir vermektedir. Aslında bu ülkelerin ortak noktaları Hristiyan olmaları ve Ermenistan'daki çıkarlarıdır. Bu yüzden AGİT bir çözümden çok çözümsüzlük masası olabilir (Ş. Ayrım, kişisel iletişim, 20 Mayıs 2021).

1994 yılında gerçekleştirilen Budapeşte Zirvesi ile Konsey, 1995 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı adını almıştır. Buna göre iki yılda bir zirve toplanacak ve Dışişleri bakanları senede bir kez olmak kaydıyla bir araya geleceklerdi. 1998 yılında AGİT'in kurucu üyelerinden olan Türkiye'nin, zirveyi İstanbul'da gerçekleştirme talebine Ermenistan'ın muhalefet olması zirve tarihinin 1999 yılına sarkmasını sağlamıştır. Zirvede güvenlik, barış ve istikrara önemli katkı sağlayacak belgeler imzalanarak katılan üyeler tarafından kabul edilmiştir. Türk Hükümeti'nin ana düşüncesi Karabağ sorununun çözümünde etkin rol oynamak ve sonuç alınabilecek adımlar atmaktır. Kasım 2007'de gerçekleştirilen Madrid Prensipleri görüşmelerinde taraflar için uzlaşma sağlanılabilecek müzakerelere geçilmesi umudu doğmuştur. Planın kabul edilebilir olması öngörülürken taraflar ortak bir görüşe kavuşamamışlardır (Erarslan, 2021, s. 324).

2.3. Rusya ve İran'ın Karabağ Sorununa Etkileri

Rusya'nın işgal politikası sonucu Karabağ topraklarında yaşayan Azerbaycan Halkı'nın sürgün edilmesine, evlerini terk etmesine ve arkasından yaşanan üzücü katliamların oluşmasına çanak tutmuştur. Rusya Müslüman olmayan kesimi Dağlık Karabağ'a toplayarak sömürücülük işlemlerine hız kazandırmayı planlamıştır. Gerçekleşen bu planda öncelik Ermenilere verilmiştir. Etnik nüfus böylece kolayca değişim göstermiştir (Yılmaz, 2012, s. 74). Ermenileri büyük çoğunluğu Azerbaycanlılardan oluşan bölgelere doldurarak etnik yapının değişmesini planlamıştır. Karabağ'da amaçlarına ulaşan Ruslar planladıkları gibi etnik yapıyı değiştirerek Azerbaycan Türkleri'nin kaçkın duruma düşmesini ve bölgenin

Ermenileştirilmesini başarmıştır. Rusya'nın politikası zaman içerisinde meyvelerini vermeye başlamıştır. Bölgede Ermeni nüfusu 1822-1826 yıllarında %9,3 iken, 1916 yılında bu rakam %32,8'e ulaşmıştır (Çapraz, 2012, s. 239).

Karabağ meselesi her ne kadar Azerbaycan – Ermenistan sorunu gibi görünse de aslında Azerbaycan – Rusya meselesidir. Azerbaycan'ın elinde bulundurduğu zenginlik olan petrol Rusya ile ilişkilerin kilit rolünü üstlenmektedir. Rusya'nın bu konuya önem verdiği bilinmektedir (Kerimov, 2007, s. 81).

Azerbaycan'ın jeopolitik yapısı ve yeraltı kaynaklarının keşfinden sonra ülkenin her alandaki istikrarına gölge düşürmek isteyen Rusya'nın Ermenistan'ı bölgede çözülmez bir sorun olarak işlemektedir. Rusya'nın bölgedeki maşası gibi konumlanan Ermeniler bölgenin kalkınmasına ve gelişmesine engel olmaya devam etmektedirler Ermenileri her fırsatta Azerbaycan'a karşı kullanan Rusya'nın asıl amacı Azerbaycan'ın olabildiğince yıpranması ve bölgede üstün bir güç olarak görünmemesidir. Bu nedenle Rusya çözüme sürekli çözümsüzlükle yanıt vermiştir (Mustafayev, 2002, s.35).

Rusya, Sovyetlerin yıkılmasıyla oluşan ülkelerin yeniden hakimi olma konusunda sürekli istekli bir tutum takınmıştır. Karabağ sorununda da çözüm sağlayıcı olarak kendisini yetkili olarak görmektedir ve bölgede etkinliği tekrar tekelinde buldurmak istemektedir. Aynı zamanda iki kutup arasında denge siyaseti izlenilerek sözde tarafsızlık ilkesi benimsemektedir. Rusya tarafında Karabağ'da bir çözümden çok uzun süreli çözümsüzlüğün kendisine bağımlı iki devlet ortaya çıkaracağını düşünülmektedir. Kaldı ki Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı borçlarını ödeyememesi sonucu ülkenin büyük işletmeleri Rusya'nın kontrolüne geçmiştir. Tamamen Rus hegemonyası altındaki bir Ermenistan. Aynı şekilde Azerbaycan da Rusya bağımlılığından tam olarak kurtulamamıştır. Doğalgaz ve petrolde önemli gelirler elde ediyorlar ve Rusya ile bu pazarda önemli bir rekabet içindeler. Ancak kazanılan gelirin büyük bir kısmı bağımlılık neticesinde Rusya'ya gitmektedir. Örnek vermek gerekirse, Azerbaycan tarafında kullanılan silahların büyük bir çoğunluğu Rus üretimidir (Yılmaz, 2020).

Batı'nın Azerbaycan üzerindeki etkisini arttıran anlaşma olarak da nitelendirilen 1994 yılında imzalanan ve otuz yıllık geçerliliği olan asrın anlaşması Kafkasya'ya yön vermektedir. Batı bu anlaşma sayesinde hegemonyasını arttırmak, çıkarlarını müdafaa

etmek adına bölgedeki istikrarın ve barışın sağlanmasını istemektedir. Rusya'nın tekelinde ve kontrolü olan Azerbaycan toprakları Batılı devletlere hiçbir şey ifade etmemektedir. ABD'nin AGİT temsilcisi Joseph Pressel açık bir şekilde Rusya'nın bölgeyi kontrol altında tutması ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduklarını ifade etmiştir (Kuduban ve Kaya, 2018, s. 929-930).

Sonuç olarak Rusya'nın dış politika güdümüne bakacak olursak yapacağımız değerlendirme şöyle olacaktır: Rusya Sovyetlerden ayrılan tüm ülkelere bağımsız ülkeler gözüyle bakmamaktadır. Bölgede yaşanan gerginlik, yüksek tansiyon ve bariz bir güç dengesinin bulunmaması Rusya'nın lehine görünmektedir. Kafkasya'nın geleceği daimi olduğu gibi yine Rusya'nın ellerinde görünmektedir. Kafkasya'da her zaman aktif ve güçlü Rusya imajını göstermek istemektedir. Bölgedeki güç dengesizliği ve karışıklık doğrudan Rusya'nın işlerini kolaylaştırmaktadır ve bölgeye dışarıdan gelecek müdahalelere karşı çok hassas davranılmaktadır (İşyar, 2004, s. 448).

Gerek Müslüman bir toplum olması, gerek topraklarında yaşayan 35 milyona yakın Azeri Türkü'nün olmasından dolayı Azerbaycan yanlısı bir tavır sergilemesi gereken İran ise tamamen bunun aksi bir politika izlemektedir (Altemir, 2019, s.54). Bunun sebebini açıklarken gayri resmi de olsa İran topraklarında işgal edilmiş bir Güney Azerbaycan'ın bulunması göz önünde bulundurulmalıdır. Ermenistan'dan alınacak işgal toprakları ve Karabağ ile birlikte Güney Azerbaycan'daki 35 milyon Azerbaycan Türkü'nün milli kimlik bilincinin oluşmasından korkulmaktadır. Böyle bir durumda İran'da iç karışık kaçınılmaz bir son olacaktır. Bununla birlikte pasif tarafsızlık ilkesini benimseyen İran'ın bu tepkisizliği işgalci durumunda olan Ermenistan'a yaramaktadır. Ekonomik olarak da bağımsız ve güçlü bir Azerbaycan'ın Hazar Petrolünü Avrupa'ya satma ihtimali İran ekonomisini büyük bir darbe olacaktır. Karabağ sorununda İran'ın kendi çıkarları ve ulusal menfaatlerini gözeterek hareket ettiği su götürmez bir gerçektir. Ermenistan'ın olası bir kaybı İran'ın da kaybı olarak nitelendirilecektir. Her şeyi bir kenara bırakacak olursak İran'daki milliyetçilik şuurunun hızla yükselişte olduğunu vurgulamak gerekiyor.

İran'da yaşanan tartışmalardan birisi de çoğunluğunun Şii Müslümanların oluşturduğu ülkede İran ve Ermenistan arasındaki savaşta tarafsızlık söylemlerinin olmasıdır. Müslüman bir ülkenin dış politikasında neden diğer bir Müslüman ülkenin

yanında olmadığı sorgulanmaktadır. İran'ın bu yöndeki siyasi tutumu bölgedeki ülkelerin Şii kesimlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu durum şimdi olmasa bile savaşın ardından İran'ın bölge politikasında sıkça karşısına çıkacak gibi durmaktadır. Nitekim savaş sonrası koşullar sağlandığında Azerbaycan tarafının İran'ın samimiyeti ve dostluğunu sorgulayacağı aşıkardır. Aynı şekilde İran'ın tutarsız tavrı Azerbaycan'daki Şii kesimi de hayal kırıklığına uğratmaktadır. İran'ın tutumu ele alındığında Karabağ politikasını etkileyen en büyük sebebin jeopolitik konumuyla ilgili olması muhtemeldir. Stratejik açıdan bölgede önemli bir etken olan İran, Kafkasya bölgesine açılması durumunda Orta Asya pazarına girme imkanı bulacaktır. Her geçen gün İran'ın Kafkasya'da önemi artmaktadır (Kerimov, 2007, s. 90). İçinde bulunduğu ekonomik darboğazı ve yaşadıkları ambargoları da göz önünde bulundurursak, aslında kendi çıkarları doğrultusunda dengeli bir politika izledikleri gözlenmektedir. İran, siyasetinde ve dış politikasında ülkeye pozitif anlamda kazanımlar gerçekleştirecek her türlü tutuma sıcak bakmaktadır. İran bölgede Rusya veya diğer büyük devletlerin olmasını istememektedir. Olması halinde bu durum hoşnutsuzlukla karşılanacaktır (Kerimov, 2007, s. 90).

2.4. Türkiye'nin Bölge İlişkileri

2.4.1. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

16 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Rusya zincirinden kurtulan Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan Türkiye, ekonomi açısından kötü durumda olan ülkeye yardımlarda bulunmuştur. Bölgede güvenlik ve istikrarı korumak adına komşuluk ilişkilerini her fırsatta geliştirmeye yönelik adımlar atan Türkiye'nin hamleleri karşılıksız kalmıştır. Ekonomik ilişkilerin güçlenmesi adına Karadeniz Ekonomi İş Birliği Örgütü'ne Ermenistan'ı da çağırıştır (Ayman, 2012, s. 79).

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmesi ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa neden olmuştur. Bu gelişme Türkiye – Ermenistan ilişkilerini sekteye uğratmıştır ve 1993 yılında Türkiye sınır kapısını Ermenistan'a kapatmıştır (Altemir, 2019, s.98).

İki devletin ilişkileri günümüzde normalleşmeye gitmemiştir. 1915 olaylarını bahane eden Ermenistan cephesi Osmanlı'nın kendilerine soykırım yaptığını ve ardıl devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sözde soykırımı tanımasını istemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti yaşananların soykırım olmadığını birçok kez belgeleriyle göstermiştir. Üçüncü ülkeler uluslararası çıkarlarını gözönüne alarak Ermenistan'ın iddialarını Osmanlı'ya karşı kullanmış ve sürekli köşeye sıkıştırmaya çalışmışlardır (Laçiner, 2008, s.28).

Türkiye, devlet arşivlerini tüm dünyanın erişebileceği şekilde açmıştır. Ermenistan'ın bu çabalara olumsuz yaklaşması ve devamında attığı adımlar meselenin çözümünü baltalamaktan başka bir işe yaramamıştır. Ermeni Parlamentosu'nda alınan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan olumsuz maddeler barışa tamamen gölge düşürmüştür. "Ermenistan Cumhuriyeti, 1915 Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen soykırımın uluslararası alanda kabulünün sağlanması yönündeki çabaları destekleyecektir" (Akarsu, 2010, s.64).

Soykırım tezine karşılık ekonomisi Türkiye'nin sınırlarını açmasına bağlı olan Ermenistan'a Karabağ topraklarını terk etmesi koşulu öne sürülmüştür. Ermenistan'ın Kars ve Gümrü anlaşmalarına riayet etmemesi ve kabul ettiğini açıkça söylememesi iki ülke arasındaki ilişkilerin önündeki bir diğer engel olarak nitelendirilmektedir. Ermenistan savunduğu projelerle Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesiyle başlayan çözümsüzlük süreci aradan geçen on yıllardan sonra diplomatik ve sivil toplum örgütlerine rağmen çözüme kavuşmamıştır. Bu durum Türkiye ve Ermenistan ilişkilerini de altüst etmiştir (Akarsu, 2010, s. 65). Sorunların devamlı hale gelmesi ve işgallerden geri dönülmemesi sebebiyle Türkiye Ermenistan'a ekonomik izolasyon uygulamak zorunda kalmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'dan gelen bu hamleler Ermenistan'ı onlarca yıl geri döndürmeye yetmiştir (Yalçın ve Yalçın, 2016, s.2).

II. Karabağ savaşıyla birlikte ilişkilerin boyut değiştireceği ve normalleşme sürecine hızla girileceği öngörülmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan birbirine düşman olan iki ülke ve toplum olması hasebiyle Türkiye'nin tutumu konuyla ilgili etkili çıkarımlar oluşturmuştur. Zaman zaman Ermenistan ile yakınlaşma söylentileri olsa bile Türkiye, Azerbaycan müttefikliğini zedeleyecek hiçbir adım atmamıştır.. Öyle ki Azerbaycan ile Ermenistan'ın ilişkileri düzelmediği sürece Türkiye ve Ermenistan'ın hiçbir siyasi ve diplomatik ilişkisi geliştirmeyeceğine dair söylemler bulunmaktadır.

Ermenistan'ın sorunun çözümünü istemesi kendi refah ve istikrarı için de büyük bir fırsat olacaktır. Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattının Gürcistan üzerinden değil

de Ermenistan'dan geçmesi ve direkt olarak iki ülkenin ticaret bağlantısı olması kalkınmada önemli faydalar sağlayacaktır.

2.4.2. Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler geçmişte sağlanan güçlü bağlara dayanmaktadır. Amerika'nın desteklediği batı bloğu ve Sovyet Rusya'nın bulunduğu doğu bloğu arasındaki "Soğuk Savaş" adı verilen askeri gerginliğin son bulmasıyla ülkeler arasında yeni işbirliği fırsatları gündeme gelmiştir. Karabağ Bölgesi ise iki ülke için de önem arz eden kesişim noktalarından en önemlisidir. Rusya'nın sıcak deniz rüyasına karşın Türkiye'nin de Türk Cumhuriyetleri ile bağlantısı Karabağ'dan geçmektedir (Aydın, 2013, s. 155).

90'lı yıllara nazaran Dünya'daki önemli liderlerden olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in çabaları ülke ilişkilerine seviye atlatmıştır. İlişkilerin önemli bir kısmı enerji sektörüyle ilişkilidir. Türkiye'nin enerji tedariki noktasında Rusya ile stratejik bir ortaklık bağı bulunmaktadır. Suriye gündemli diplomatik ilişkiler zaman zaman gerilse de enerji konusunda ilişkiler Akkuyu Nükleer Santrali ve TürkAkım projeleriyle daha da ileriye götürülmektedir(T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Bölgenin iki önemli güç unsuru olan Türkiye ve Rusya jeopolitik konumları itibariyle ortak menfaat alanlarına sahiptir. Bu kırılgan coğrafyada ortak amaçlar hasıl olduğunda iki ülkenin de ekonomik alanda kazanması olasıdır.

2015 yılında Rus uçağının sınır ihlali sonucu düşürülmesiyle Türkiye – Rusya ilişkileri farklı bir boyuta gelerek ipler iyice gerilmiştir. Gerilen ilişkiler her alanda kendini fazlasıyla göstermiş en büyük darbeyi ekonomi cephesi almıştır. Bu krizin aşılması iki liderin karşılıklı diplomasisi sayesinde 2 yıl içerisinde düzelme sağlamıştır. Fakat bu süre zarfında dış ticaret hacminde hatırı sayılır bir gerileme yaşanmıştır. İlişkilerin düzelme çağı olarak nitelendirilen bu iki yıllık süreçten sonra dış ticaret hacmi yükselişe geçmiştir. 2017 yılında 22; 2018'de 25; 2019'da ise tahmini 26 milyar dolara kadar çıktı (Özdemir, 2020).

Ticaret hacminin sürekli gelişmesi muhtemel olan iki ülke dünyayı etkisi altına alan koronavirüs sebebiyle ticaret hacminde beklentilerin altında kalmıştır. Sadece

Türkiye ve Rusya değil tüm Dünya bu süreçten nasibini alarak birçok alanda sekteye uğramıştır.

Askeri alanda da ikili ilişkilerini üst düzey tutma görüşündedirler. Eylül 2017’de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, S-400’lerin alımına yönelik antlaşmanın imzalandığını açıklamıştır (Kaya, 2020, s. 80). 2,5 milyar dolarlık S-400 hava savunma füzelerinin Rusya’dan alınması tüm Dünya’da ses getirmiş ve hatta Amerika ile Türkiye arasında F-35 savaş uçağı anlaşmasının askıya alınmasına kadar ilerlemiştir. F-35 savaş uçağının üretiminde de bulunan Türkiye, Amerika’dan parasını ödediği uçaklarını alamamış, askeri alanda yaptırımlara maruz kalmıştır.

Dünyanın en hızlı büyüyen sektörü olan turizm sektörü ülkelerin ekonomilerine sağladığı katkılardan dolayı günden güne önem kazanmaktadır. Türkiye turizm sektörünün Dünya üzerindeki sayılı ülkesinden birisidir. Her yıl milyonlarca turisti ağırlamaktadır. Türkiye, Rus turistlerin gözdesi durumunda ve turizm açısından ilk sıradadır (Kaya, 2020, s. 38). Ülkemizin gelir kaynaklarının başında gelen bu sektör için Rusya önemli bir yer teşkil etmektedir. Rusya’dan her yıl milyonlarca turist ülkemizi seçmektedir ve Rus turistler Türkiye’nin toplam turist sayısının %15’ine tekabül etmektedir. Koronavirüsün tüm sektörleri etkisine almasıyla birlikte 2019 – 2021 yılları arasında turizmi de etkilemiştir.

2.4.3. Türkiye-İran İlişkileri

Pers İmparatorluğu’ndan Makedonyalı Büyük İskender’e, Sasaniler’den, Emeviler’e, Akkoyunlular’dan Şah İsmail’e kadar birçok imparatorluğun kurulup yıkıldığı İran çeşitli dönemlerden ve yönetimlerden geçmiştir. Topraklar kazanmış topraklar kaybetmiştir. Ülkede petrol keşfinden sonra Avrupalı devletlerin de gözdesi haline gelmiştir. Amerika ve İngiltere desteğini verdiği Şah Rıza sayesinde petrollerden ve tüm zenginliklerden nasibine düşeni almıştır. Muhalif lider Muhammed Musaddık’ın bilinçlendirdiği halk günlerce sokak eylemleri gerçekleştirmiştir. 1953 yılında başbakanlık görevine gelen Musaddık’ı görevden almak isteyen Şah Rıza engellerle karşılaşmış ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Amerika yanlısı Şah Rıza’nın ülkeye dönmesi sonrasında da muhaliflerle olan sokak çatışmaları devam eder. Din adamlarının tepkilerine karşılık olarak en sert tepkiyi gösterenlerden olan Dini lider Ayetullah Humeyni 1964’te Türkiye’ye sürgüne

gönderilir (Usta, 2019, s. 54). İran tarihinde kara leke olarak adlandırılan 8 Eylül günü binlerce kişinin askerlerin açtığı ateş sonucu öldürülmüştür. Amerika şahın üzerinden desteğini çekme kararı almıştır. Şahın kaçması sonucu İslam Devrimi Ayetullah Humeyni'nin Türkiye'den İran'a dönüşüyle başlamış oldu.

İki ülke 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'ne kadar olan kısımda inişli çıkışlı ilişkilere sahip olmuştur. Sınır hattında yaşanan sorunlar, İran'ın müttefikleri tarafından işgali, 1950'lerde Musaddık'ın göreve gelerek batı ile araya mesafe koyması, akabinde solcu gruplarla yakınlaşması ve Türkiye'nin batılı devletler tarafından İran'a karşı her türlü önlemi desteklemesi iki ülke arasında yaşanan sıkıntılardan bazılarıdır. Yıllık ticaret hacmi 10 milyar doları bulurken İran'dan ülkemize gelen turist sayısı 2018 yılında 8 milyona yakın, 2019 yılında ise 7 milyondur.

İran İslam Cumhuriyeti, yaklaşık beş asırdır 600 kilometreye yakın sınır alanımızın değişmediği sınır komşumuzdur (Usta, 2019, s. 84). İki ülke Dünya'nın en eski sınırlarından birine sahiptir. Ticari ve sosyal ilişkilerinde birbirine benzerlik gösteren Türkiye ve İran, tarihin çeşitli noktalarında karşı karşıya gelmiş fakat ilişkilerinden geride durmamışlardır (Usta, 2019, s. 1).

Nükleer gündemi sebebiyle Batı, İran'ı tehdit olarak görmektedir. Bununla birlikte birçok ülke tarafından yaptırım listesinde bulunmaktadır. Türkiye ve İran aynı coğrafyanın iki ülkesi olması hasebiyle ortak menfaatleri doğrultusunda birbirine bağımlıdır. Türkiye'nin enerji alanındaki bağımlılığına karşın İran'ın müttefik arayışları menfaat sistemi üzerinde kesişmektedir. Ticari anlamda da derin ilişkiler bulunmaktadır. Ticari hacimleri ambargo dönemleri haricinde her sene büyüme göstermektedir. Türkiye İran'a çoğunlukla sanayi malzemeleri ihraç etmektedir. Buna karşılık İran'ın ihracatındaki en önemli kalemleri enerji sektörünü kapsayan petrol ve doğalgazdır. İran'ın Türkiye'ye ihracatı 3,180 milyar dolar ve İran'ın Türkiye'den ithalatı 2,105 milyar dolar olmuştur (Türkiye-İran, 2019).

2.5. Karabağ'da Bağımsızlığa Giden Yol

2.5.1. İlk Kıvılcım-27 Eylül 2020

27 Eylül sabahı Azerbaycan, Ermenistan ordusunun tüm sınır hattı boyunca ağır silahlar ve havan toplarıyla yerleşim yerlerini hedef alarak saldırı başlattığını açıkladı. Azerbaycan ordusunun da sınıra askeri güçlerini ve hava savunma sistemi İHA'larını konuşlandırdığı bildirildi. Gün içerisinde yaşanan çatışmalarda iki taraftan da askeri ve sivil kayıplar olmuştur. Yıllardır yaşanan Ermenistan saldırılarına son vermeyi ve işgal halinde bulunan topraklarını geri almayı planlayan Azerbaycan, işgal altındaki topraklarına ilerlemeye başladı. 200 kişinin yaşamını yitirdiği 2016'da yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra en büyük gerilim yaşanmaktaydı. Azerbaycan Erivan yönetiminin bu çapta birçok askeri kısıktırmasına hedef olmuştur. Bu olayların ne ilk ne de son olacağı bilinmemektedir. Azerbaycan topraklarına yerleştirilen işgalci konumundaki Ermeniler'in saldırgan üslubunun değişmeyeceğini de göstermektedir. Azerbaycan'ın sorunun diplomatik yolla çözülmesine yönelik gösterdiği "stratejik sabır" bir anlamda istismar edilmiştir (Prinççi, 2021, s.17). İki taraf da sürekli bu saldırılarla karşı karşıya gelmekte ve birbirlerine suçlamalarda bulunmaktadırlar.

Sıcak temasın başlamasından itibaren Putin ve Paşinyan'ın telefonda durumu değerlendirdiği aktarılrken yapılan açıklamada iki taraf arasında müzakere ve istikrar çağrısı yapılırken basına konuşmanın detayları bildirilmedi. Bu sırada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşme halindeydi. Tüm Dünya'ya haklı davasında Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirten Erdoğan tüm ülkelerin Azerbaycan'ın safında yer almalarını istedi. Ülkemiz siyasi partilerinden de sert tepkiler gelmiştir. AK Parti sözcüsü Ömer Çelik'in, CHP Genel Başkan Başdanışmanı Ünal Çeliköz'ün ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Ermenistan'ın Azerbaycan'a gerçekleştirdiği saldırıyı kınadıkları ve bundan sonraki haklı mücadelesinde yanında olacaklarına dair açıklamaları kamuoyuna paylaşıldı. BM ve AB tarafından yapılan açıklamada ise bölgedeki çatışmaların endişe verici olduğu ve askeri faaliyetlerin bir an önce durdurulması gerektiği tek çözümün ön şartsız müzakereler olduğu aktarıldı. Bölgedeki doğalgaz ve petrol boru hattı vesilesiyle Avrupa ülkeleri süreci yakından takip ediliyordu.

Ermenistan ve Dağlık Karabağ tarafında 27 Eylül tarihinde sıkıyönetim ve seferberlik, Azerbaycan tarafında ise 28 Eylül tarihinde sokağa çıkma yasağı ve savaş durumu ilan edilmiş ve Azerbaycan'ın Türkiye haricindeki tüm ülkelere uçuşlarını yasakladığına dair bir yazı kamuoyuyla paylaşılmıştır. 27 Eylülde Azerbaycan kaynaklarından yapılan açıklamalarda operasyonların başladığı ilk gün sonunda Ermeni güçlere ait onlarca tank ve zırhlı araç ile birlikte hava savunma sistemleri imha edilmiştir. Ayrıca açıklamada düşmana ait birçok mühimmat deposunun imha edildiği, Ermenistan'ın 500'ün üzerinde askerinin de öldürüldüğü bilgisi yer almıştır.

Ermenilerin saldırgan ve kin dolu politikasının sonucu olarak savaşta yasak olan msket bombaları ve yerleşim yerlerini hedef alan balistik füzeler kullandığı tespit edilmiş, altyapı tesisleri ve sivilleri hedef alan bu saldırılarda birçok can kaybı yaşanmıştır. Savaşta yanlıştutumuyla Ermenistan ne Cenevre Sözleşmesini ne de insani hak ve hukuku tanımadığını göstermiştir. Bu tarz provoke eylemlerine işgalin ilk günlerinden itibaren devam eden Ermenistan, Azerbaycan'a meşru müdafaa hakkı tanımaktadır. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun'un bu konuda yapmış olduğu açıklamada; "Ermenistan'ın saldırgan tutumu Cenevre Sözleşmelerinin açık ihlalidir. Dünya kamuoyu şunu çok iyi bilmelidir ki, Azerbaycan'ın amacı cephe hattında yaşayan sivil halkın güvenliğini sağlamak ve işgal altındaki topraklarını kurtarmaktır (Altun, 2020).

Ermenistan saldırıları sonrası oluşan çatışmalar ardından Azerbaycan Savunma Bakanlığının açıklamalarına göre 27 Eylül günü işgal altında bulunan Horadiz, Gervend, Karahanbeyli, Yukarı Abdurrahmanlı, Aşağı Abdurrahmanlı, Nuzgar ve Büyük Mercanlı köylerinin işgalden kurtarıldığı açıklandı. İlk üç günde kademeli olarak ilerlemesini sürdüren Azerbaycan ordusu sonraki üç günde sabit pozisyonda savaşa devam ettiği bildirildi. Dağlık Karabağ'ın sözde liderinin açıklamalarında Karabağ'ın güney hattındaki kontrolünü kaybettiğini Azerbaycan ordusunun hızla ilerlediğini ve düzinelerce ölümlerinin olduğunu aktarmıştır. Azerbaycan Ermenistan'ın çok sayıda zırhlı birliğini ve topçu birliklerini tahrip etmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan bir açıklama yapılmıştır. İşgal altındaki toprakları Ermenistan'a bağlayan Vardenis - Ağdera askeri karayolunda "görsel kontrolün yanı sıra ateşli silah ve topçu kontrolünü" aldığını bildirdi. Kelbecer - Ağdere'ye, Ermenilerin mühimmat

ve asker takviyesini ele geçirilen topraklar sayesinde engellenecektir (Murov sıradağlarındaki, 2020).

Azerbaycan savaş alanında insansız hava araçlarını aktif bir şekilde kullanmıştır. Askeri olarak düşündüğümüzde savaş uçaklarının manevra kabiliyetlerinin sınırlı olduğu dağlık bir bölge olan Karabağ'da İHA'ların Azerbaycan ordusuna önemli avantajlar sağladığı savunulmaktadır. Ermenistan birliklerini ve mevzilerini vuran insansız hava araçlarından alınan görüntüler de savaşın psikolojik üstünlüğünün Azerbaycan'a geçmesine olanak sağlamıştır. Azerbaycan silahlı güçleri tarafından yayımlanan onlarca İHA videosunda görüldüğü gibi Ermenistan'ın hava savunma sistemleri helikopterler ve savaş uçaklarını bulup imha etmek için geliştirilmiş olup insansız hava uçakları karşısında savunmasız kalmaktadır. Birçok Rus yapımı hava savunma sistemi kolayca imha edilmiş, savaş esnasında Ermeniler'in eli bir hayli zayıflatılmıştı. Ermeni hatlarını bu denli kolay aşabilmende en büyük pay sahibi Türk yapımı Bayraktar firmasının insansız hava araçlarıdır. Buna karşılık Ermeni cephesinde ise İsrail yapımı Harop dronlarını kullanmıştır.

28 Eylül günü Azerbaycan ordusuna ait birliklerin Ermenistan güçlerinin temas hattını imha ettiği bildirildi. İlerleyen günlerde de daha net görülmeye başlanacak olan şey İHA'larla birlikte savaşın "canlı yayın savaşı" olmasıdır. Türk yapımı insansız hava araçlarının üstün görüş yeteneği ve çekilen görüntülerin psikolojik üstünlük sağlaması adına ajanslara servis edildi. Ermenistan tarafında bu görüntüler korkuyu ve umutsuzluğu arttırmıştır. Devamında Azerbaycan tarafının yaptığı Ermenilerin 2 bin 300 askerinin etkisiz hale getirildiği açıklaması telaşı ve korkuyu ikiye katlamaya yetmiştir.

2 Ekim günü savunma hattı kırılmış Ermeni unsurları yok edilmiş ve Azerbaycan için taarruz vakti gelmişti. Ağdere ve çevresi kuşatıldı. Ağır kayıplar veren Ermeniler tüm mühimmatlarını bırakarak bölgeden çekilmek zorunda kaldı.

AGİT MİNSK grubunun devreye girmesiyle iki ülkenin savaşa bir son vermesi gerektiği uygun şartların birlikte sağlanması teklifini ilettili. Bir hafta içerisinde neye uğradığını şaşırarak Ermeni kanadı görüşmelere hazırız mesajı verdi. Azerbaycan cephesinde ise Aliyev canlı yayında taleplerini ilettili. "Ermenistan ordusu topraklarımızdan çıksın" (Ermenistan Başbakanı Paşinyan, 2021).

Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını açıklasın. Azerbaycan halkından özür dilesin ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan toprağı olmadığını söylesin. Bize Ermenistan ordusunun işgal ettiği topraklardan çekilmesinin takvimini versin. O zaman biz de ateşkesi sağlayacağız" (Azerbaycan askeri, 2020). Çok geçmeden Ermenistan ordusu, Azerbaycan'ın Hızı ve Abşeron bölgelerine 300 kilometre menzilli füzeler fırlatırken, sanayi şehri Mingeçevir'i de hedef aldı (Cura, 2020).

3 Ekimde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev 7 köyün Ermenistan zulmünden kurtulduğunu ve ana vatanları Azerbaycan'a kavuştuklarını halkına müjdelemiştir. Aliyev, Twitter hesabından duyurdu. "Bugün Azerbaycan ordusu Terter ilinin Talış, Cebrail ilinin Mehdili, Çakırlı, Aşağı Maralyan, Şeybey ve Kuycak, Fuzuli ilinin Aşağı Abdurrahmanlı köylerini kurtarmıştır"(Aliyev duyurdu, 2020). Terter bölgesinin önemli bir özelliğı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Milli Kahramanı olarak kabul edilen Mübariz İbrahimov'un 2010 yılında tek başına bastığı karakol bu bölgededir. Terter'in bağımsızlığı ile o Ermeni karakoluna Azerbaycan Bayrağı çekildi. Aynı gün Ağdere ilinin Magadiz tepesine de Azerbaycan Bayrağı dikildiğı açıklanmıştır. Ayrıca Magadiz'in ismi de Sugovuşan olarak Sayın Aliyev tarafından değiştirilmiştir.

Savaşın seyirinin değıştiğinin farkında olan Ermeni askeri birlikleri Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerini ve en büyük ikinci şehri olan Gence'yi bombaladı. Asıl hedefleri sivil yerleşim yerlerini bombalayarak karşı tarafın da aynı tepkiyi vermesini sağlamak ve tüm dünyaya afişe etmektir. Azerbaycan Türk örf ve ananelerine sadık kalarak sivilleri savaşın dışında tutmuştur.

4 Ekim günü Cabrayıl'ın geri alındığı ve ebedi vatanına kavuştuğı bildirildi. İşgalden kurtulmasının akabinde yıllar sonra ilk defa ezan sesi yankılanmış 8 günde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Konuyla ilgili Türkiye Milli Savunma Bakanlığı twitter aracılığıyla "Kahraman Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, işgal altındaki öz topraklarını kurtarmak için kahramanca ve fedakârca mücadeleye devam ediyor. Ermenistan'a ait saldırı hazırlığındaki bir SU-25 uçağı daha düşürüldü. Böylece Ermenistan'a ait düşürülen uçak sayısı 7 oldu" (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2020). Masada orta yol bulunamayan, çözümsüzlüğe gömülmüş Karabağ meselesi sahada çözülecek gibi duruyordu. Dağlık Karabağ'ın "kurtuluş savaşı" tüm çıplaklığıyla ve dünyanın gözü önünde çözülecek.

10 Ekimde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov taraflar arasında ateşkes olduğunu açıkladı. Bu ateşkesin iki taraf için esir ve cenaze değişimi olarak gerçekleştiği bildirilmiştir. Ateşkes bildirisinde yer alan maddelerden biri “Minsk Üçlüsü (ABD, Rusya, Fransa) başkanlığında taraflar masaya oturacak” şeklindedir. Bu maddenin asli yorumları arasında Rusya’nın Minsk grubunda doğrudan taraf olması nedeniyle Türkiye’yi istememesi ve ekarte etme isteği gelmektedir. Rusya’nın çizdiği sınırlar içerisinde ve izin verdiği ölçüde savaşın gidişatının da devam edeceği düşünülmektedir. Yapılan ateşkes bildirilerinin ana sebeplerinden biri olarak Azerbaycan’ın hızlı gidişatını sekteye uğratmak olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan Ordusu, Ermeniler’i bozguna uğratarak kaybedilen toprakları gün geçtikçe daha hızlı almaya başlamışken Rusya tarafından ateşkes bildirisinin yayımlanması manidardır. Bunun tek nedeni olarak Rusya’nın Ermeniler’in zaman kazanarak toparlanmasına imkan tanınmasıyla birlikte Türkiye’yi saf dışı bırakmak, bölgedeki tek söz sahibi ülkenin de kendisi olduğunu göstermektir.

Ateşkesin imzalanmasının üzerinden 24 saat geçmeden iki ülke birbirilerini ateşkesi bozmakla suçladı. Azerbaycan tarafından yapılan açıklamada Ermenistan’ın savaş suçu işleyerek sivil yerleşim alanlarını ve enerji kaynaklarını bombalamakla suçladı. Öte yandan Ermeni makamları da Azerbaycan’ı Ermeni yerleşim yerlerini vurmakla suçladı. Ermenistan savunma Bakanlığı sözcüsü Shushan Stepanyan “Azerbaycan ordusu, ilan edilmiş olan insani ateşkesi ihlal ederek 12.05’te saldırı düzenledi. Dağlık Karabağ savunma ordusu bu saldırıya karşı gerekeni yapacak” (Azerbaycan ve Ermenistan, 2020). Söz konusu ateşkesin Ermeni tarafının güç toplaması, yeni mevziler kazması ve toparlanmak üzere yeni bir fırsat olarak gördüğü değerlendirilmektedir. Azeri yetkililerin temkinli davrandığı ve insani olarak yapılan ateşkesin insan haklarını ezen sonuçları hakkında bilgi topladığı bildirilmektedir. Sonuçların AGİT MİNSK grubu ile paylaşıldığı iletilmektedir.

13 Ekim itibariyle Dağlık Karabağ yönetimi de askeri kayıplarının sayısının 542 olduğunu açıkladı. Bununla birlikte Ermenistan tarafından yapılan Azerbaycan’ın savaş uçağını düşürdük açıklaması karşı taraftan hemen yalanlandı. Öte yandan Ermeni cephesi Azerbaycan’ın savaşı devam ettirmesindeki en büyük desteği Türkiye’den aldığını ifade etmektedir. Türkiye’nin Azerbaycan’ı savaşı devam ettirmesi yönünde desteklediği ve talimatlar aldığı belirtildi. Paşinyan, "Türkiye'nin

konumu değişmediği sürece Azerbaycan'ın savaşı bırakacağına inanmıyorum" (Paşinyan: Dağlık Karabağ, 2020). Rus kanadından gelen açıklamada ise Rusya Dışışleri Bakanı Sergei Lavrov "Türkiye tarafından dile getirilen ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de defalarca ifade ettiği bu tutuma katılmıyoruz" (Dağlık Karabağ, 2020).

Ermeni haber ajansı savaşın 20. günü olan 16 Ekim 2020 tarihli haberinde, Azerbaycan güçlerinin 5 bin 959 askerinin öldürüldüğünü açıklamıştır. Haberde şu ibareler yer aldı. "181 İHA'sı, 16 helikopteri, 21 savaş uçağı, 552 zırhlı aracı ve 4 TOS sistemi, 4 Smerç ve 1 Uragan çok namlulu roketatar sistemleri imha edildi" (Azerbaycan'ın can, 2020). Dağlık Karabağ'da süregelen savaş sırasında İran tarafına 10 adet roket düşmüştür. İran makamlarından yapılan açıklamada saldırıların devam etmesi halinde bunlara kayıtsız kalınamayacağı bildirilmiştir. Aynı gün Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada Ermeniler'in Azerbaycan'ın toprağı olan Nahçıvan Özerk Bölgesine de roket saldırısı düzenlediği bildirildi. Saldırıda sivil yerleşim yerlerinin zarar görmediği belirtildi. Ermenistan'ın kendileri adına hezimetle dolu cephe savunmaları ve verdikleri kayıpların üzerine savaş ahlakından uzaklaşmaları gün gün kendini daha net göstermeye başlamıştır. Savaşı Azerbaycan topraklarına yayma girişimleri içerisinde Nahçıvan'a karşı saldırılar gerçekleştirdiler. Bu provokatif saldırılar savaşta yeni cepheleler açarak savaşın daha çetin ve daha kanlı geçmesine olanak sağlamaktan başka hiçbir işe yaramayacaktır. Akabinde Ermeni ordusu Azerbaycan'ın en büyük ikinci kenti Gence'ye düzenlemiş olduğu saldırıda ikisi çocuk 12 kişi yaşamını yitirdi.

18 Ekim Cumartesi günü 00.00'dan itibaren Karabağ'a insani yardım ulaştırmak üzere ateşkes anlaşması yürürlüğe girdi. Her iki tarafın da dış işlerinden gelen açıklamalar ateşkes anlaşmasına uyulacağı yönünde olmuştur. Fakat Ermeni Savunma Bakanlığı'nın açıklaması Azerbaycan tarafının anlaşmayı imzalamasından 4 dakika sonra Ermenistan'a top ve roket atışları düzenlediğini söylemiştir. Azeri kaynakları bunu yalanlarken Ermenistan'ın ateşkesi bozan taraf olduğunu bildirdi. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Şırnak İl Kongresinden yaşanan olaylar hakkında konuştu.

“Ateşkes ilan edildi bu gece ama ateşkesi Ermeniler yine bozdu ve tekrar saldırmaya başladılar. Bütün bu gerçekler ortadayken Batı ses çıkarıyor mu çıkarmıyor. Türkiye ses çıkardığı zaman Türkiye'ye bak hiç de sessiz durmuyor diyorlar, durmayacağız. Biz hakkın ve haklının yanında yer alacağız” (Bozarslan, 2020).

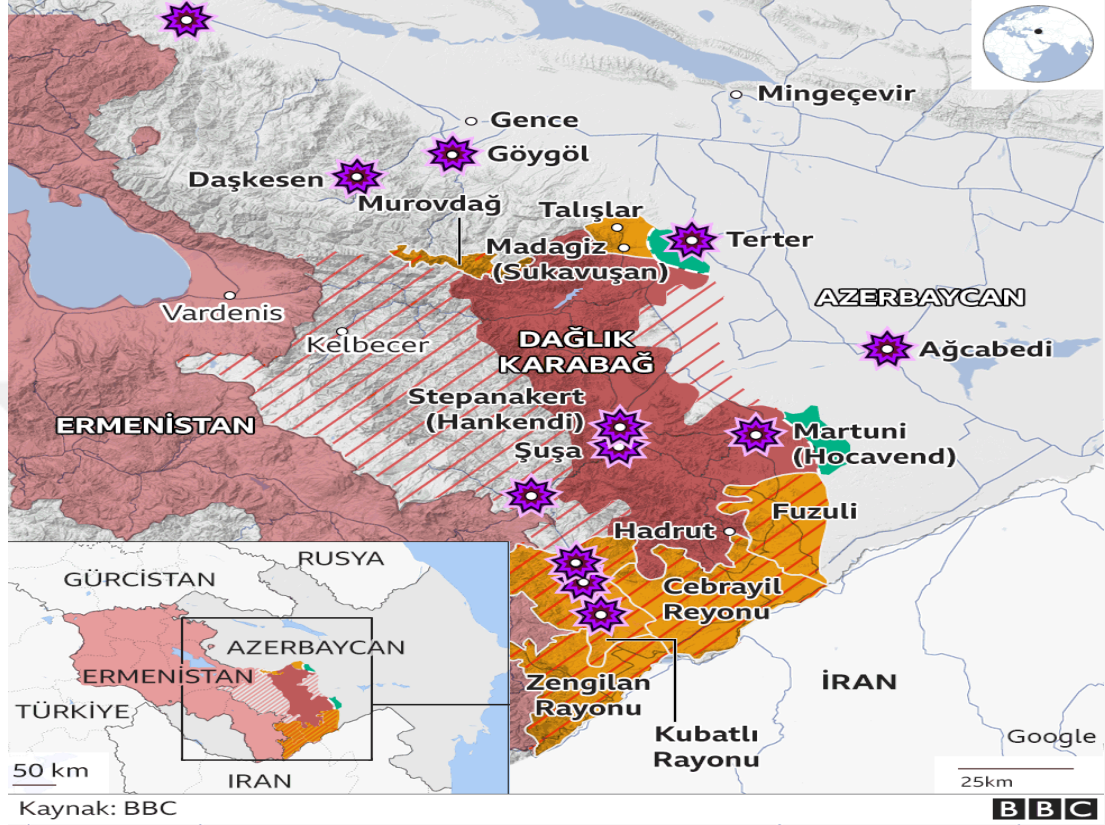
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ateşkes koşullarının uygulanması konusunda hassas olduklarını ve iki ülkenin de şartlara riayet etmesi gerektiği çağrısı yaptı.

20 Ekim günü tarafların verdikleri demeçler göz önüne alındığında daha ılımlı bir hava olduğu ve hısımlı olan bu iki devletin barış müzakerelerine sıcak baktığı gözlenmektedir. Aliyev yaptığı açıklamalarda Ermenistan'ın Minsk tarafından taahhüt edilen kurallara uyması koşulunda savaşın bitirileceğini belirtti. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise yapılacak anlaşmanın "teslimiyete değil uzlaşmaya" dayanması gerektiğini söyledi (Dağlık Karabağ'da, 2020). Paşinyan, Rusya'nın Karabağ Savaşı'na müdahale yerine Türkiye'nin bölgedeki aktif rolünden dışlanması gerektiğini dile getirdi. ABD'den yapılan açıklamada ise iki ülke dış işleri başkanının ABD dış işleri bakanıyla görüşmeye davet edildiği açıklandı. Devam eden savaş sırasında Fuzuli dolaylarında Ermeni askerlerin ağır kayıplar verdiği ve kalan askerlerinin de silah ve mühimmatları terk ederek cepheden kaçtığı ortaya çıktı. Vatan muharebesi kapsamında başlatılan operasyonlarda 19-20 Ekim günlerinde Cebrayil, Fuzuli, Gubadlı ve Hadrut kısmında savaşın devam ederek ilerleme sağlandığı bilgisi Azerbaycan kaynaklarından bildirilmiştir. 19 Ekimde yapılan operasyonlar sonucunda 13 köyün daha anavatanına kavuştuğunu Aliyev sosyal medya üzerinden duyurmuştur. "Cebrail ilinin Soltanlı, Emirvarlı, Maşanlı, Hasanlı, Alikeyhanlı, Kumlak, Hacılı, Göyerçinveyselli, Niyazgullar, Keçel Memmedli, Şahvelli, Hacı İsmayılı ve İsaklı köyleri işgalden kurtarılmıştır. Karabağ Azerbaycan'dır" (Azerbaycan 13, 2020). 20 Ekim itibariyle Azerbaycan Savunma Bakanlığı kurtarılan yerleşim sayısını 78 olarak açıklamıştır.

Grafik 5: 22 Ekim 2020 tarihli Karabağ Savaşı'nın son durumu

Dağlık Karabağ krizi

- Bombalanan yerleşim yerleri 18-19 Ekim
- Azerbaycan kontrolündeki bölgeler
- Savaşın sürdüğü bölgeler
- Dağlık Karabağ etrafında Ermenistan kontrolündeki yerler

Karabağ Savaşına girerken mevcut Rusya desteğinin süreceğini düşünen Ermenistan, Türkiye'nin açık taraf olmasıyla yalnız kalmış Rusya ve diğer yandaş ülkelerinden destek görememiştir. Paşinyan "Ermenistan ne yazık ki ne Rusya'dan ne de başka ülkelerden destek göremedi. Artık Rusya'dan ümidi kestim. Kendimizi savunacağız"(Ermenistan Başbakanı, 2020). Paşinyan Karabağ sorununun diplomasi yoluyla çözülemeyeceğini ve Ermenistan'ın sonuna kadar savaşacağını röportajlarında belirtmektedir. Ermeni Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan NATO'nun artık sağlam bir duruşu olmasının gerekliliğini ve hangi tarafta durduğuna karar vermesini istemiştir. Sarkisyan birliğin asıl görevinin üye ülkeleri düşman tehdidinden korumak olduğunu ve kendilerine karşı yapılan saldırıların NATO'ya itibari bir zarar verdiğini her platformda vurgulayarak yardım talebinde bulunmaktadır. Aynı gün NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Paşinyan'ın açıklamasındaki savaşı çözümlenmeyeceğine dair açıklamaları hatırlattı. NATO'nun bu konudaki fikrinin barışa alternatif bir yolun

olmadığı olarak belirtti. Diplomatik çözümden yana olduklarını ve tarafsız olduklarını açıkça ortaya koydu. Diplomasi ataklarının çözümsüz kaldığı bu ortamda Dünya ülkelerinin tarafsızlık açıklamaları, yangına körükle gidilmesini engellemek üzerine kurulmuş söylemler olarak tarihte yerini almıştır.

Tüm cephelerde devam eden savaş birinci ayını doldururken iki taraf da birbirlerini sivil yerleşim yerlerini bombalamakla, sivil insanların ölümlerinin nedeni olarak suçlamaktaydı. 27 Ekim günü yine sivil bölgelere yönelik yapılan Ermeni saldırılarında Azerbaycan'ın Berde köyünde yaşayan biri çocuk 4 sivil hayatını yitirdi.

5 Eylül 2020 günü Türkiye, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile Nahçıvan'da geniş kapsamlı gerçekleştirdiği ortak tatbikata birçok hava ve savunma unsuruyla katılmıştı. Türk F-16'lar Turaz Kartalı 2020 tatbikatının asli unsurları olarak Azerbaycan'daki yerlerini aldılar. Tatbikatın ardından F-16'ların Azerbaycan'da kaldığı ve Karabağ Savaşı'nda kullanıldığı iddia edildi. Azerbaycan'ın Türk F-16 kullandığı haberlerine Ermenistan'ın Rusya Büyükelçisi Vardan Toganyan'dan açıklama geldi. Toganyan "Askeri yönetimin defalarca belirttiği üzere, Türk F-16'lar Demokles'in kılıcı gibi Dağlık Karabağ halkının üzerinde durursa, İskender füzeleri dahil tüm tedbirler alınacak. Yani Ermeni ordusu güvenliği sağlamak için tüm cepheneliğini kullanmak zorunda kalacak" (Ermenistan, ağır, 2020). Azerbaycan cephesi Türk F-16'ların ülkelerinde olduğunu teyit etti. Aliyev "Türkiye'nin F-16'ları burada tatbikatlar nedeniyle getirildi ve Ermenilerin bize saldırımları yüzünden burada kaldı. Bir dayanışma emaresi olarak buradalar. Çatışmalarda yer almıyorlar ve almaları da planlanmıyor" (Aliyev: Türkiye'nin, 2020). Ermenilerin bu tarz açıklamalar ile üçüncü ülkeleri de savaşa dahil etmek istediğini söyleyen Aliyev, üçüncü bir tarafın savaşa müdahale etmesine izin vermeyeceklerini söyledi. Yapılan yardım iddialarına Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Uluslararası Deniz Hukuku ve Doğu Akdeniz Sempozyumu'nda cevap vermiştir. 30 yıla yakındır işgalde bulunan toprakların geri alınması konusunda İlham Aliyev'in kimseye hesap vermeyeceği söylemiştir. Öte yandan Türkiye'nin savaş bölgesine silah yardımı yaptığına dair iddiaları ise yalanladı.

"İşgale uğrayan topraklar kimin toprakları? Azerbaycan'ın toprakları. Bunu hepimiz kabul ediyorsunuz. Dağlık Karabağ'ı kabul ediyorsunuz. Ve buradaki insanlar, bir milyonu aşkın insan topraklarından uzak şu anda Azerbaycan'da

yaşıyor, işgalciler ise oralarda. Bunun hesabını kimse sormuyor. Artık hesap vakti geldi, diyen Azerbaycan, ister istemez kendi göbeğini kendisi kesmek zorunda kalmıştır” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2020).

Dağlık Karabağ'ın en önemli şehirlerinden biri olan Şuşa kenti Azerbaycan için de stratejik öneme sahiptir. Karabağ'ın en büyük kenti olan Hankendi'ye giden yolun üzerinde bulunan Şuşa kültürel zenginlikleri ile de Azerbaycanlılar için ayrı bir öneme sahiptir. Musiki faaliyetlerinin merkezi, Azeri birçok çalgıcı ve sanatçıların doğup büyüdüğü kent olarak biliniyor. Azerbaycan kültürünü yansıtan onlarca anıtın da Şuşa'da olması kentin önemini arttırmaktadır. 8 Mayıs 1992 yılında Ermenistan tarafından işgal edilen Şuşa, 28 yılın ardından azadlığına kavuşmuştur. Müjdeyi İlham Aliyev merhum Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ebedi istirahatgahında verdi. Askeri üniforma ile kamera karşısına geçen Oğul Aliyev “28 yıl sonra Şuşa'da ezan sesi duyulacak. Zafer yürüyüşümüz devam ediyor. Ermenistan yönetimini taleplerime yanıt vermezse sonuna kadar gideceğiz. Hocalı kurbanlarının kanı yerde kalmadı, şehitlerimizin intikamı alındı. İntikamımızı savaş meydanında aldık” (Azerbaycan'ın Şuşa, 2020). 200'den fazla köyün geri alındığını söyleyen cumhurbaşkanı hala işgal altında bulunan toprakları oluğunu ve geri almak için tüm mücadeleyi verdiklerini sözlerine ekledi. Aliyev, "Hocalı kurbanlarının kanı yerde kalmadı, şehitlerimizin intikamı alındı. İntikamımızı savaş meydanında aldık. Hiçbir zaman sivillere karşı savaşmadık. Şuşa'yı kurtardık" (Rehimov, 2020)

2.5.2. Azerbaycan İle Ermenistan Arasında İmzalanan Barış Anlaşması Maddeleri

Bizler Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İ. G. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N. V. Paşinyan ve Rusya Federasyonu Başkanı V. V. Putin aşağıdaki anlaşma metnini beyan ediyoruz:

1- Dağlık Karabağ çatışma bölgesindeki ateşkesi ve tüm askeri hareketin 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00'da durdurulması planını ilan eder. Bundan sonra "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, halihazırda ellerinde bulundurdukları bölgelerde kalacaklardır.

2- Ermenistan tarafının elinde bulunan, Azerbaycan'ın Kazak Bölgesi, Ağdam bölgesi ve toprakları 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a geri verilecektir.

3-Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca, Rusya Federasyonu barış gücüne ait 1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı araç, 380 adet otomobil ve özel teçhizatlı araç konuşlandırılacaktır.

4-Rusya Federasyonu barışı gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle eş zamanlı olarak bölgeye konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün bölgedeki varlığı 5 senedir. Bu 5 yıllık süreç tarafların sürenin bitimine 6 ay kala itiraz etmemeleri halinde otomatik olarak 5 yıllık periyodlarla uzar.

5-Çatışmanın muhataplarınca anlaşma hükümlerinin uygulanması sırasındaki kontrolü daha etkili kılmak amacıyla, ateşkesi kontrol üzere bir barışı koruma merkezi meydana getirilecektir.

6-Ermenistan Cumhuriyeti 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer Bölgesi'ni ve 1 Aralık 2020 tarihinde ise Laçın Bölgesi'ni; Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrine kadar ulaşmayacak olan 5 kilometre genişliğindeki Laçın Koridoru'nu elinde tutmak kaydıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne geri verecektir.

7-Tarafların mutabakatı ile, önümüzdeki üç yıl içinde, Laçın koridoru boyunca Hankendi ve Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak ve Rus barış gücü tarafından korunacak yeni bir trafik güzergahının inşası için bir plan belirlenecektir.

8-Azerbaycan Cumhuriyeti sivillerin, ulaşım, yük araçlarının Laçın koridoru boyunca her iki yönde de geçiş güvenliğini garanti eder.

9-Bölgede yerinden edilmiş siviller ve mülteciler, Dağlık Karabağ topraklarına ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altındaki komşu bölgelere geri döndürülecektir.

10-Savaş esirlerinin, diğer tutukluların ve cenazelerin değişimi gerçekleştirilecektir.

11-Bölgedeki tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantıları durdurulacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının her iki yönde serbest bir şekilde hareketini organize etmek amacıyla ulaşım bağlantısı sağlayacaktır. Ulaşım kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Muhafız Organları tarafından yürütülecektir.

Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yolları inşa edilecektir (Azerbaycan-Ermenistan, 2020).

Grafik 6 : Karabağ'da imzalanan anlaşmasından sonra bölgedeki son durum

2.5.3. Savaşın Maddi Boyutu

Gelirinin büyük bir kısmını doğalgaz ve petrolden sağlayan Azerbaycan silahlanmaya verdiği önem ile birlikte sınırlarındaki tehlikenin her daim farkında olmuştur. Bu farkındalık Askeri gücünü günden güne arttırmasını sağlamıştır. Azerbaycan'ın savunma sanayisine ayırdığı bütçe ile Ermenistan'ın ayırdığı bütçe arasında büyük bir orantısızlık bulunmaktadır. Bu fark personel sayısında da kendini hissettirmektedir. Envanterinde Sovyet Rusya'dan kalma birçok silah bulunmaktadır. Hali hazırda silahlarının önemli bir kısmı olan %94'ünü Rusya'dan temin etmektedirler (Özgen, 2021, s.107).

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını Ermenistan'dan kurtarmak için 27 Eylül günü başlattığı operasyonlar sonucu Ermeni ordusu bozguna uğratılmıştır. Savaşın ilk gününden gelinen son noktaya dek Azerbaycan ordusu verdiği vatan toprağı mücadelesini şanlı bir zaferle noktalayacağını inancıyla ve savaş karakteriyle ortaya koymuştur. Ermeniler'in, Azerbaycan ile girdiğı savaştan mağlup ayrılması zaten kötü olan ekonomilerine büyük darbe olmuş ve 4,8 milyar dolarlık askeri gücün yok olmasıyla son bulmuştur (Rehimov, 2020). Klasik savaşın aksine Azerbaycan ordusunun elindeki modern Türk yapımı İHA ve SİHA'lar Ermenistan'a büyük darbe vurmuştur.

Tablo 3 : Azerbaycan ve Ermenistan Askeri Dengesi

2.5.4. İHA Ve SİHA'ların Savaşta Yeri

Türkiye'nin sınırlarını korumak için aktif şekilde kullandığı insansız hava araçları başarısını birçok kez kanıtlayarak becerisini göstermiştir. İHA ve SİHA üretiminde ve geliştirilmesinde yerli üretim ile Türkiye dünyada yükselen bir güç olma konusunda sağlam adımlar atmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine giren ilk İHA Amerikan yapımıdır. 1993 yılında envantere girmiştir. Bu tür kabiliyet gücünü arttıran araçlara yerli imkanlarla sahip olmamız gerektiğinin farkında olan Türkiye ilk adımlarını 90'lı yıllarda atmaya başlamıştır. Devletin yanı sıra özel sektörden de bu adımlara destek gelmiştir. Bunların başında 1986 yılında Merhum Özdemir Bayraktar'ın kurmuş olduğu ve yönetiminde oğulları Haluk Bayraktar ve Selçuk Bayraktar'ın bulunduğu Baykar olmuştur. Selçuk Bayraktar yönetiminde ilk Ar-Ge çalışmalarını 2000 yılında gerçekleştiren Baykar, 2019 yılında Bayraktar Akıncı ile ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir.

Ülkelerin Dünya'da hatırı sayılır bir konumda bulunmasının önemli unsurları arasında kendi silahlarını üretme ve geliştirme becerileri gelmektedir. Aynı zamanda kendi askeri teçhizatlarını ve teknolojilerini üreten ülkeler potansiyel güç konumunda bulunmaktadır. Türkiye bu açıdan insansız hava araçları (İHA) ile adından çokça söz ettirmiştir. Bunun yanı sıra birçok yerli ve milli teknoloji hamlesi ile askeri alanda sınıf atlamıştır. Türkiye milli teknoloji hamlesine İsrail ve İran'a oranla geç başlamış olmasına rağmen son yıllarda önemli ilerleme kaydetmiştir (İnat, 2014, s.13).

İnsansız hava araçları 2020 yılında Türkiye'nin terör unsurlarına karşı başlattığı Bahar Kalkanı operasyonlarının ana unsuru haline gelmiştir. Bu başarıdan sonra BAYKAR firması Genel Müdürü Haluk Bayraktar sosyal medya hesabından yayınladığı mesajda, "İHA Komuta Kontrol Yönetim Sistemi Merkezi koordinasyonunda Bahar Kalkanı Harekatı'yla dünyada ilk kez sürü SİHA operasyonu icra edildi. Milli teknolojiler ile destan yazan kahraman güvenlik güçlerimize minnet ve şükranla..." (Türkiye bir ilki, 2020).

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC) tarafından açıklanan verilerde Karabağ savaşında Ermenistan'ın imha edilen askeri teçhizatının toplam maliyetinin 4.8 milyar dolar civarında olduğu bildirilmiştir. Türk İHA'larının başarısı dünya basınında da geniş yer bulmuştur. Dünyadaki hemen hemen tüm savaş uzmanları Türkiye'nin bu denli nasıl gelişebildiği konusundaki soru işaretlerine cevap

aramaktadır. Kısa zamanda çok iş yaparak savunma sanayisinde parmakla gösterilen ülkelerden biri olan Türkiye, BAYKAR gibi TUSAŞ gibi savunma sanayisine doğrudan etki eden firmalarla hedeflerine adım adım ilerleyeceğini göstermektedir. Suriye’de etkin şekilde kullanılan sürü İHA’lar ile birçok stratejik hedef imha edilip yıkım gücü yüksek saldırılar gerçekleştirilmiştir. İHA ve SİHA’lar uçarken ASELSAN’ın geliştirdiği sinyal karıştırıcı hava radar sistemini kullanmaktadır. Bu sistem kullanıldığında insansız araçların yanına hiçbir düşman unsur yaklaşmıyor ve bunu yapan iki ülke var, Türkiye ve İsrail (İ. İlhan, kişisel iletişim, 8 Şubat 2022).

Sosyal medya ve dünya gündeminde bolca yer edinen insansız hava unsurları bir anlamda Türkiye’nin teknolojik gücünün sınırlarını da dosta düşmana göstermiş olmuştur. İngiltere Savunma Bakanı Ben Wallace, Türkiye’nin taktik silahlı insansız hava araçlarını (SİHA) Libya ve Suriye’de etkili biçimde kullanmasının ‘oyun değiştirici’ nitelikte olduğunu vurgulamıştı(Türkiye bir ilki, 2020).

Karabağ Savaşı insansız hava araçlarıyla kazanılan ilk savaş olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle Dünya’nın geldiği stratejik savaş aksiyonları noktasında kendine önemli bir yer edinmiştir. Azerbaycan Hava Kuvvetleri’ne mensup 77 asker, 4 ay boyunca Baykar tarafından Bayraktar TB2 SİHA Operatörlüğü için eğitildi (Şimşek, 2021). Savaşın unsurlar ne kadar önem arz etse de işin aslı eğitilmiş ve azimli operatörlerden geçmektedir. Savaşın asıl kahramanları bu muazzam aletlerin kullanıcılarıdır. İHA’lar Azerbaycan ordusunun en az kayıpla savaşı kazanmasında tüm Dünya’nın gözü önünde aktif rol oynamıştır. En son teknoloji ürünü olarak adlandırılan hava savunma sistemlerinde bile etkin başarı sağlamış kısa sürede netice almış gibi görünüyor. İlk günden itibaren önemli ölçüde savaşa katkı sağlayan İHA’lara Azerbaycan “İt Kovan” ismini vermiştir. Keşif ve nokta imha becerilerinin yüksekliği düşmanı tüm kamuflajlarına rağmen yok edilmeye mahkum etmektedir. Savaş esnasında Ermeni hedeflerinin yok edilme görüntüleri de bunları kanıtlar niteliktedir.

Ermenistan tarafının İHA gücü bilinmezken yakın geçmişte bu yönde hiçbir adımları olmadığı bilinmektedir. Krunk adında kendi üretimleri olan ve sadece keşif amaçlı kullanılan insansız hava araçları olduğu fakat aktif savaş alanında ne derece kullanıldığı bilinmemektedir. Ermenistan’ın yakın geçmişte İHA’larla ilgili hiçbir adımı bulunmazken bunun nedeninin karşı tarafın hava unsuru gücünü hafife almış

olması olabilir yorumları yapılmıştır. Ermenistan aldığı ağır yenilginin ana nedenlerinden birinin İHA'lar olduğunun bilincine savaş sonrası varmıştır. 2022 yılında kendi üretimleri olan insansız hava aracı DAVARO'yu tanıttılar. Keşif ve saldırı alanında geliştirilmesi planlanan lazer güdümlü Ermeni İHA'ları çok sayıda yabancı katılımcının bulunduğu fuarda sergilediler.

Azerbaycan'ın aktif İHA gücü Ermeniler'in savunma hattını ilk günden itibaren zayıflatmayı başarmıştır. Havada kalma süresini ve üstün gözlem yeteneği ile TB2 SİHA'ları savaşın seyrinin de değişmesine katkı sağlamıştır. Hava savunma sistemlerinin de bertaraf edilmesiyle birlikte Ermeni ordusu taktiksel savaşta geride kalmıştır. İHA Ar-Ge Uzmanı Sayın İsmet İlhan ile yaptığımız röportajda onlarca yıldır ortada sıcak bekleyen sorunun Türkiye'nin İHA atağı ile birlikte son bulunduğunu belirtmiştir. Teknik olarak İHA'nın yer saptayarak SİHA'lara aktardığını ve bölgenin nokta atış olarak imha edilmektedir. Akabinde İHA'ların merceğini yapan Kanada'nın Türkiye'ye ambargo uygulamıştır. Kötü komşu ev sahibi eder mantığı ile Türkiye kendi merceklerini yerli olarak üretmeye başlamıştır (İ. İlhan, kişisel iletişim, 8 Şubat 2022).

Savaşın ilk 30 günü baz alındığında, (Kesin rakamlar gelince bilanço çok daha ağırlaşacak) Ermenistan'ın kayıpları şöyle: Azerbaycan ordusu ayrıca Ermenistan ordusuna ait 5 adet SU-25 savaş uçağı düşürdü, 259 askeri nakliye aracını imha etti, 180 askeri nakliye aracını da ele geçirdi (Karabağ Macerasının, 2020). Savaş sürecinde tüm imha sürecinin dünya ile paylaşılması da Ermenistan'ın elindeki silahlarını kullanmadığını ve askeri gücünün de yok olmanın eşiğine geldiğini göstermektedir. Askeri kayıpların Ermenistan'ın paylaşılan resmi sayısından çok daha fazla olduğu belirtilmektedir. Ordunun %80'inin imha edildiği Ermeni kaynaklarından da teyit edilmektedir. Düzenli olarak Azerbaycan'ın sınırlarına taciz ateşi açan, sivil kayıplar verdiren Ermenistan bu denli büyük bir savaşa hazır olmadığını göstermiş oldu. Elindeki mühimmat ve ağır silahlarının Sovyet Rusya'sından kaldığı görülmektedir. Teknolojik olarak gelişme gösterememiş böyle bir ordunun savaş alanında bozguna uğramış olması şaşırtıcı değildir.

Türkiye'nin savunma sanayisine yaptığı yatırımların karşılığını aldığı ve dünya savunma sanayisinde etkin bir rol alacağı görünmektedir. Azerbaycan'daki başarılı

operasyonlarla birlikte Libya, Katar, Ukrayna, Polonya, Sırbistan ve Tunus da Türk yapımı S/İHA'lardan satın almayı planlamaktadır.

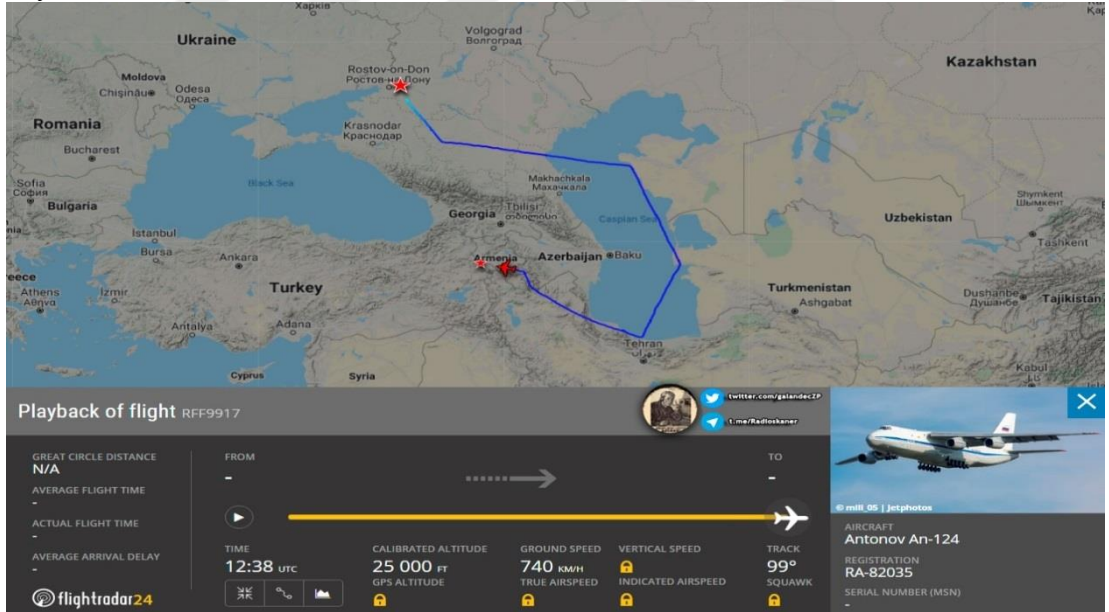
2.5.5. Karabağ'ın Yabancı Güçleri

2016 yılından bu yana en kanlı çatışmalara sahne olan Karabağ bölgesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaş tüm sertliğiyle devam etmekte ve taraflar yabancı paralı asker kullanıldığı iddialarıyla birbirlerini suçlamaktadırlar. Fransız kaynaklı haber ajanslarının geçtiği haberlere göre bölgede Türkiye destekli Suriyeli savaşçıların olduğu iddiası dile getirilmektedir. 300 kadar Türkiye yanlısı Suriyeli askerin Azerbaycan saflarında savaşması için Karabağ'a getirildiği iddia edilmektedir. Konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ""Bize Suriye'den mücahitleri oraya gönderdiniz diyorlar. Bizim böyle bir derdimiz yok. Biz Azeri kardeşlerimize her türlü desteği vermeye devam edeceğiz. Suriyeli mücahitlerin kendi topraklarında işi var, oraya gitmezler" (Dağlık Karabağ'da, 2020). Sosyal medya ve basında çıkan haberlere göre ise Suriye'de çeşitli tugaylarda görev yapan yüzlerce savaşçının Ermenistan'a karşı savaşmak üzere Karabağ'a getirildiği haberleri yayımlanmıştır. Suriye tarafından konuyla ilgili birçok açıklama yapılmıştır. Açıklamaların çoğu haberlerin sosyal medyada bir karalama kampanyası olduğu ve kesinlikle gerçeği yansıtmadığı şeklindedir. Fransız Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron bu iddiaları bir adım ileriye taşıyarak ellerinde kanıtlar olduğunu ve Ankara'dan bu konu hakkında açıklama beklediklerini iletmiştir. Ankara ve Bakü bu iddiayı kesin bir dille yalanlamaktadır.

Azerbaycan'ın iddiası ise PKK'lı teröristlerin Yunan uçaklarıyla Karabağ'a taşınması ve çeşitli ülkelerden Azerbaycan'a karşı savaşçı getirilmesidir. Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada: "Ermenistan, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini ve çevre illeri işgali sırasında ve ülkemize yönelik sonraki saldırı eylemlerinde başta Orta Doğu olmak üzere yabancı ülkelere terörist ve paralı askerler getirmişti" (Rehimov, 2020). Azeri tarafı, Ermeniler'in gönüllülük esası adı altında Karabağ'da savaşmak üzere sınır bölgesine yabancı asker konuşlandırmakta olduğunu açıklamıştır. Bu savaş politikası Ermenistan'ın çaresizliğini ve savaş için yetersiz bir orduya sahip olduğunu göstermektedir. Ermenistan Başbakanı Paşinyan bir demecinde yabancı uyruklu savaşçıları savaşta kullandığını doğrulamaktadır.

Rusya'nın İran üzerinden Ermenistan'a silah sevkiyatı yaptığına dair görüntüler ortaya çıkmıştır. İran'ın da dolaylı veya direkt olarak Azerbaycan karşısında saf tutmuş olduğunu görmekteyiz. Bölgenin etken bir gücü olan İran'ın ABD ambargosunun zirve yapmış olduğu dönemlerde dahi en büyük destekçisi Rusya olmuştur. SSCB'nin dağıldığı süreçte Azerbaycan'ın bağımsızlık hamlesi 620 kilometre sınırı olan İran'ı rahatsız etmiştir. Gerek İran nüfusunun 25-30 milyonluk kısmının Azeri Türkü'nden oluşmasından dolayı milliyetçi duygulardan çekiniyor olması gerek de sınırlarında güçlü başka bir ülke istememesi İran'ın bugünkü Karabağ stratejisini şekillendirmiştir. İran'ın başka bir çekincesi ise durumun vahametinin artması ve bölgeye yayılması halinde uluslararası güçlerin bölgeye müdahil olmasıdır. Müdahil olan her ülke İran'ın bölgedeki gücünün biraz daha zayıflaması ve söz hakkının önemini yitirmesine yol açacaktır. Bu yüzden İran sorunun bölge dışına taşmadan çözüme kavuşması gerektiğini vurgulamaktadır.

Harita 1 : 27 Eylül 2020 tarihinde Rusya'dan havalanıp Erivan'a inen silah ve hava savunma sistemi taşıdığı iddia edilen Antonov An-124 tipi nakliye uçağının uçuş kayıtları

Irak'ın Süleymaniye kentinden Ermenistan'a geçmişte tek bir uçuş dahi yapılmamışken savaş esnasında birçok kez uçuşlar olduğu gözlenmektedir. Bunun nedenini PKK terör örgütünün silahlı unsurlarının Karabağ'da savaşmak üzere taşınması olarak değerlendirebiliriz. Yukarıdaki grafikte gösterildiği üzere elde edilen

uçuş verileri de söylenenleri desteklemektedir. Yapılan uçuşlarda kullanılan uçakların ise Yunanistan'da bulunan kiralık uçak firmasına aittir.

Esir alınan Ermeni Asker Albert Mikaelyan, Irak'tan getirilen paralı askerler için "Kışlada, aralarında Kürt asıllı paralı askerler de dahil 1500 kişi bulunuyordu. Paralı askerler aylık 600 dolar maaş alıyor ve sadece kendi dillerinde konuşuyorlar" (Ermenistan askeri, 2020).

2.5.6. Dijital Savaş

Günümüz dünyasında sosyal medyayı aktif kullanan insan sayısı dünya nüfusunun yarısını geçmiş durumda. 7,93 milyar insanın yaşadığı Dünya üzerinde aktif sosyal medya kullanıcı sayısı 4,65 milyar olarak hesaplanmaktadır. Bu sebeple milyonlarca kullanıcının elinin altında bulunan sosyal alanlar manipülasyona açık haldedir. II.Karabağ Savaşı bunun en bariz örneklerinden biri olmuştur. Farklı mecralarda karalama ve algı operasyonları gerçekleştirildi. Böylelikle iki ülke savaş meydanı dışında birkaç cephede daha mücadele etmek durumunda kaldı. Çeşitli söylemler, yanıltıcı haberler, sivil kayıplar konusundaki algılar, paralı askerlerin savaştaki konumu ve savaşın seyrine etkisi hakkındaki yorumlar, kısaca II.Karabağ savaşının başladığı ilk gün ile sonuçlandığı gün arasında hareketli bir sosyal medya savaşı izledik. Çoğunlukla koordineli hareket eden ve tek bir kaynaktan yayımlanan algıya yönelik birçok başlık ve haber gördük.

Savaşta psikolojik üstünlüğün ne derece önemli olduğunun bilincinde olan iki ülke, vatandaşlarının ve askerlerinin moralini olabildiğince üst perdede tutulması gerektiğini bilmekteydi. Ermenistan tarafı çeşitli spekülasyonlar, psikolojik üstünlüğü ele geçirme çabaları, kaynağı belli olmayan gerçekle ilişkisi bulunmayan birçok bilgi ile sosyal medya savaşını kazanmak istemiştir. Eski savaş görüntülerini Karabağ Savaşı'nda güncel videolar olarak yayımlamışlardır. Farklı ülkelere ait tatbikat görüntülerini ve halkının umutlarını yeşertecek her türlü görüntü sosyal medyadan paylaşarak, savaşılan her cephede üstün olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylelikle Ermenistan 44 gün süren Karabağ Savaşı'nda dijital haber ve sosyal medya gündeminde karalama kampanyaları ve söylemleri ile dünyayı doğrunun karşısında bir tutum almaya itmiştir. Aslında iki cephe de dijital savaşın getirdiği psikolojik üstünlüğün farkında olmuş ve bu yönde adımlar atmıştır. Maalesef Ermenistan'ın aynı

Türkiye – Ermenistan arasındaki sözde soykırım meselesinde olduğu gibi sosyal platformlarda destek bulması kolay olmuştur. Ermenilerin dış politikalarının belirlenmesinde dahi bu konuyu temel almaları Dünya gündeminde kolayca yer bulmalarına neden olmaktadır. Ermenilerin tek dayanağı bu sözde meseledir (Aydın, 2013, s. 164).

Güçsüz olanın her daim haklı kabul edilmesi Ermeni tarafının kolay destek bulmasına kaynak olarak gösterebiliriz. İki tarafın da kendi lehlerine olan her bilginin yayılması için büyük çabalar ve mesai harcadıklarını söylemek mümkündür. Azerbaycan sosyal medyadaki bilgi kirliliğine izin vermemek adına dijital savaşın en yoğun geçtiği Twitter üzerinden yayılan her yanlış bilgiye cevaplar vermiştir. En üst mertebeden yalanlamalar ve aydınlatma metinleri paylaşılmıştır. Bu konuda Sayın İlham Aliyev de sosyal mecraayı aktif şekilde kullanmış, savaşın seyrini ve alınan her vatan toprağını anbean paylaşmıştır.

Grafik 7: Karabağ Savaşı'nda sosyal medyada yer alan özel tasarlanmış Türkiye ve NATO ülkelerine yönelik gerçek dışı görseller

Manipülasyona en açık sosyal medya platformlarından olan Twitter'da, organize bir şekilde aynı saat diliminde gönderilen mesajlar dünya gündemine girmektedir. Bu da tüm kullanıcıların istediğiniz başlığa yoğunlaşmasına imkan tanır. Doğru veya yanlış ne söylerseniz kullanıcılar yazılanları referans almaktadırlar. Bu

bağlamda birçok ülkeden yüzlerce kullanıcının hesapları bilgileri manipüle ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Twitter bu kullanıcıların çoğunun İran, Rusya ve Ermenistan merkezli hesaplar olduğunu belirledi. Twitter, İran'da faaliyet gösteren 238 hesap ile NATO'ya karşı güveni zedeleyen, ABD ve Avrupa Birliğini hedef alan 100 Rusya merkezli hesabın kapatıldığını açıkladı (Twitter, İran, 2021). Sosyal medya savaşlarının en az sıcak çatışmalar kadar önemli olduğu günümüzde, ülkelerin her alanda güçlü mücadeleler vermesi gerekmektedir. Öyle ki kara propaganda ve algı istenildiğinde bir savaşan daha fazla yıkım getirebilir.

2.5.7. Turan Koridoru Zengezur

Etnik nüfusu Türk-Müslüman toprağı olan Zengezur, 1900'lü yıllarda Rusya tarafından Ermenistan tarafına bırakılan kadim Azerbaycan şehirlerinden birisidir. Ermeni nüfusunun bölgede arttırılmasını ve Türkler'in azınlıkta kalması politikasını izleyen Rusya, Türkmençay Antlaşması ile İran'dan getirilen binlerce aileyi Karabağ ve Zengezur bölgesine yerleştirmiştir. Bu hamle içerisinde Rusya için diplomatik birçok neden barındırmaktadır. Zengezur'un Ermenistan'a bırakılması sonucunda Azerbaycan diğeri bir toprağı aynı zamanda Türkiye ve dolayısıyla Avrupa ile tek bağlantısı olan Nahçıvan'la toprak bağına kaybetmiştir. Bu göbek bağına koparılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın tarihte olduğu gibi Rusya olmadan hareket edememesi ve bağımlı olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Esasında Rusya bugün olduğu gibi Sovyet Rusya'dan ayrılan tüm ülkeleri kendi elinin altında bulundurmak istemektedir. Bağımsızlıklarına ve yüzlerini batıya dönmelerine kesin suretle karşı çıkmaktadır. Azerbaycan bu durumdan en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Karabağ Savaşı'nın sonunda imzalanan anlaşma Zengezur Koridoru'nun açılmasına imkan vermiştir. Zengezur ekonomik olmasının yanında Azerbaycan'ın bağımlılık açısından Rusya'ya ve zaferin pekişmesi açısından da Ermenistan'a karşı siyasi bir kazanımı olarak tarihe geçecektir. Ermenistan üzerinden önerilen taşımacılığın geliştirilmesiyle birlikte Zengezur Koridoru, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayabilir (Khan, 2021).

Azerbaycan, koridorun doğru ve aktif kullanılmasıyla birlikte önemli gelirler sağlayacaktır. Ermenistan zamanla tam bir geçiş ülkesi konumuna gelebilir. Şartlar normal olsaydı şu an aktif olarak kullanılan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Ermenistan üzerinden geçebilirdi. Bununla birlikte Zengezur, Azerbaycan, Ermenistan ve diğeri

Asya Ülkeleri için de yarar sağlayacak önemli bir koridor konumuna gelecektir. Bölgesel istikrara ve kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Pekin'den Londra'ya "Bir Kuşak Bir Yol" projesi kapsamında Zengezur'un aktif olması proje yolunu kısaltacaktır. Ermenistan, İsrail ile birlikte Dünya'da sınırı olmayan ülkelerden biridir. Büyük Ermenistan hayalleri sonucunda Azerbaycan ile savaşa girdiler ve Türkiye'nin topraklarında da hak talep etmektedirler. Bu yüzden koridorun açılmasına sıcak bakmamaktadırlar. Zengezur her şeyden önce bölgede ekonomik rahatlamının yoludur, kültürün yoludur (Ş. Ayırım, kişisel iletişim, 20 Mayıs 2021).

Tüm bunların gölgesinde savaşın kazanılmasıyla bölge tamamen yeni bir çehreye bürünmüştür. Türkiye'nin Türk dünyasına açılan kapısı Zengezur'un bölgedeki ülkeler için de önemli ekonomik getirisinin olması bekleniyor. Rusya, Ermenistan ve Türkiye ekonomik kazançlarını göz önünde bulundurarak Zengezur koridoruna sıcak bakmaktadırlar. Belki de bölgede koridorun açılmasından olumsuz etkilenecek olan tek ülke İran olacaktır. Stratejik olarak ekonomisine katkı sağlayan bir yolu kaybetme noktasına gelmiştir (Cingöz, 2020). İran tarafından yapılan haberlerde de görülmektedir ki açılacak koridor konusunda kaygı beslemektedirler. Rusya, Azerbaycan ve Türkiye'nin olumlu etkileneceğini düşünen haberlerde Zengezur koridorunun bölgeye sağladığı tüm fırsatların nihayetinde bölgesel ulaşım ağlarının genişlemesine ve üç ülkenin çıkarları doğrultusunda ekonomik ilişkilerin canlanmasına yol açacağını göstermektedir. Öte yandan İran, Ermenistan ve Gürcistan uzun süredir demiryolu bağlantılarını kuzey ve güney uluslararası ulaşım güzergahı üzerinde kurmayı hedefliyor. İran, Zengezur Koridoru projesinin bu projenin kurucuları tarafından çıkarları gözetilmeden uygulanmasının İran'ın Ermenistan ile kara bağlantısını keseceğini biliyor. İran, yeni bir koridor oluşturma bahanesiyle sınırlarında değişikliğe izin vermeyeceği konusunda defalarca uyardı. İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanları'nın görüşmeleri sonrasında da İran tarafı ortak noktaların bulunması konusunda fikir alışverişi yapıp İran'ın hayati çıkarlarının mutlak suretle gözetilmesini talep etmiştir. Bu görüşmelerde, çıkarlarını ve kazanımlarını etkileyecek her türlü hususta İran'ın duruma karşı çıkacağı açıkça gözlenmektedir. İran Eski Parlamento Başkanı Yardımcısı Ali Mohatari sosyal medyada şu şekilde paylaşımında bulunmuştur. "İran, Ermenistan-İran sınırını açacak ve İran'ın Avrupa yollarından birini kapatacak olan Zengezur Koridoru'nu kurmak için

Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye ve İsrail'in ortak komplo planına ne pahasına olursa olsun direnmelidir" (İran, Azerbaycan, 2021).

İran üzerinden Türkmenistan doğalgazının Türkiye'ye aktarılması projesi çeşitli nedenlerden dolayı iptal edilmiştir. Nahçıvan koridoruyla birlikte Türkmen Gazı bu kez daha kısa ve ucuz yoldan ülkemizle buluşabilir. İran her anlamda ilk tercih olmaktan çıkmıştır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın sürekli çatışma halinde bulunması İran'ı bölgede stratejik olarak güçlü konuma getirmiş ve her fırsatta Ermenistan'a silah satışlarını yapmışlardır. Bunun en somut örneğini de ikinci Karabağ Savaşı'nda gördük. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşın son bulması, ılımlı adımların atılması Ermenilerin İran bağımlılığını her anlamda ortadan kaldıracaktır (Prinççi, 2021, s. 225). Öte yandan bilinmektedir ki savaşın Azerbaycan tarafından kazanılması ve bölgedeki güçlü Azerbaycan imajı İran'da bulunan 40 milyon Azerbaycan Türk'üne anavatana katılma duygusu kazandıracaktır. İran'da ülke içerisinde yaşanabilecek bir Güney Azerbaycan kaosu iç karışıklığa ve Güney Azerbaycan'ın ayrılmasına yol açabilir.

Batının bölgedeki istikrarsız ortamdan rahatsız olmadığı, kargaşadan beslendiği bilinmektedir. Azerbaycan, Türkiye, Rusya ve Ermenistan'ın ilişkilerinin normalleşmesi, bölgedeki işbirliği Batı'nın elini zayıflatacaktır. Böyle bir senaryoda ekonomik ve sosyal birçok sorun ortadan kalkacaktır. Bu yüzden bölgedeki durumu tersine çevirecek, güven ve istikrarın yolunu açacak her türlü adım desteklenmelidir.

Ateşkesin 9. maddesinde adı geçen koridor Zengezur ile birlikte bölgenin refahı büyük ölçüde değişecektir. Aynı zamanda Türkiye'nin Türk Dünyası ile doğrudan bağlantısı sağlanacak. Azerbaycan koridorun kendi topraklarından geçecek olan kısmı için hummalı bir çalışmaya girişmiştir. Ermeni topraklarında kalan 43 km'lik yol için de Rusya ile görüşmeler devam etmektedir. Ermenistan'ın demir yolları mülkiyetinin Rusya'ya ait olması sebebiyle görüşmeler Rusya üzerinden gerçekleştirilecek ve geçiş kontrolü tamamen Ruslarda olacaktır. Ermenilerin ortaklığa katılması kendilerine İran'a ve Rusya'ya kesintisiz bir demiryolu hattı kazandıracaktır (Üste ve Aydın, 2022, s.270).

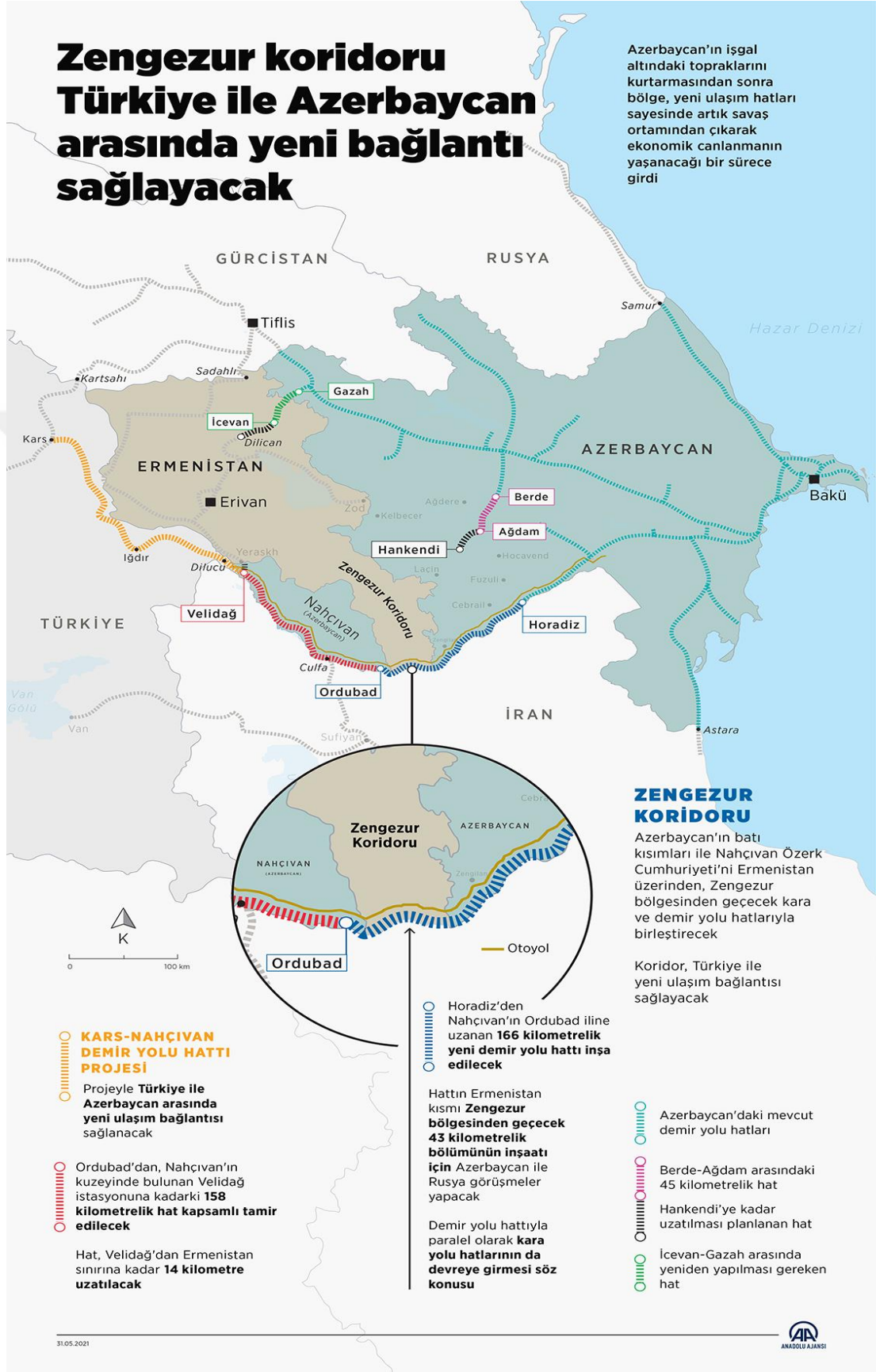
Demir yolu hattıyla paralel bir otoyol projesinin de oluşturulması gündemdedir. Ahmetbeyli-Horadiz-Mincivan-Ağbend otoyolu ile birlikte Türkiye'nin Azerbaycan'a yeni bir ulaşım yolu açılmış olacak aynı zamanda da Türkiye ve Rusya

arasında Azerbaycan üzerinden oluşacak kesintisiz bir karayolu ulaşımına açılmış olacaktır. 26 Ekim 2021 tarihinde Azerbaycan'da bulunan Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ahmetbeyli-Horadiz-Mincivan-Ağbend otoyolunun temel atma törenine İlham Aliyev ile birlikte katılmıştır. Erdoğan ve Aliyev'in imzalarının bulunduğu bir metin kapsül içerisinde günün anısına temele bırakılmıştır. İmzalanan metinde “Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Horadiz-Cebrayıl-Zengilad-Ağbend (Zengezur Koridoru) otoyolunun temeli atılmıştır. 26 Ekim 2021” (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2021).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in CNN Türk Televizyonuna verdiği röportajda Zengezur koridorunun önemi konusunda “ Zengezur koridoru ikinci bağlantı olacak. Bize yeni fırsatlar sunacak. Aynı zamanda Azerbaycan, ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne demiryolu ile bağlanacaktır. Batı Zengezur'un Ermeni kontrolündeki Mehri bölgesinde de otoyol yapılmasını talep ediyoruz. Bu kesinlikle gerekli” (The CNN Turk, 2021).

15 Aralık 2021 günü Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Paşinyan, AB Konseyi Başkanı Charles Michel Brüksel'de bir araya gelmiş, bu görüşmede ele alınan konulardan birisi de Zengezur'un açılması ve öne sürülen şartlar olmuştur. İki liderin baş başa da görüşme fırsatı bulduğu zirvede mutabakata varılan konular arasında demiryollarının iyileştirilmesi ve sınır kontrolleri kapsamında uygun düzenlemelerin hayata geçirilmesi bulunmaktadır. İlham Aliyev Laçın koridorunda olduğu gibi Zengezur'da da gümrük olmaması gerektiğini Ermeni tarafına iletmiştir. Ermenistan'ın kontrollerde ısrarcı olması durumunda aynı tutumu Laçın koridorunda da Azerbaycan'ın karşı tarafa yönelik yapacağı duyuruldu. İlerleyen dönemlerde iki lider arasındaki görüşmelerin fazlalaşacağı ve mutabakata varılan konuların somut adımlarla destekleneceği umut edilmektedir. Zengezur hattının yıllardır tıkanık olan ticarete yapacağı katkıya ve koronavirüsün hakim olduğu ekonomik daralmaya pozitif anlamda katkı sağlayacağı inancı bölgede hakimdir. Alternatif ulaşım ve ekonomi yolu olan Zengezur birçok ülkenin kesişim noktasıdır. İstikrar ve sürekli barış ortamı ilerleyen yıllarda bölge ülkelerinin hanesine artı olarak yansımaktır (Üste ve Aydın, 2022, s.272).

Grafik 8: Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARABAĞ'DA BÖLGESEL NORMALLEŞME ÇABALARI

3.1. Savaşın Ardından Ermenistan

Ermeniler yıllarca sınır hattında provokatif saldırılar gerçekleştirdi. Sivil yerleşim yerlerine, hastanelere, okullara hedef gözetmeksizin ateş açıldı. Azerbaycan her seferinde meşru müdafaa hakkını kullanarak misliyle karşılık vermiştir. Provokatif eylemlerin devamı niteliğinde 2019 yılının Mart ayında Ermenistan Savunma Bakanı David Tonoyan ABD'ye resmi ziyareti sırasında “yeni topraklar kazanmak için yeni savaş” çağrısında bulundu (İkinci Karabağ Savaşı, 2021). Ermenistan tarafı bu tür açıklamaları yapmaktan hiçbir zaman geri adım atmamıştır. Açıklamayla kalmayıp Azerbaycan sınırlarına askeri operasyonları çoğaltmışlar, top atışlarıyla yeni bir işgal girişiminde bulunmuşlar da Azerbaycan ordusunun başarılı savunmasıyla hezimete uğramışlardı. Temmuz 2020'de Ermenistan silahlı kuvvetleri askeri tatbikatlarını Rusya ile ortak düzenleme kararı almıştı. Bunun bir gözdağı olduğu kanısına varılmıştır. Azerbaycan da ilerleyen günlerde yapacağı operasyonu Türkiye ile birlikte yaparak yalnız olmadığını dostu düşmana göstermişti. Ermenistan'ın yapmış olduğu tatbikat bazı şeylerin önceden belirtisi gibiydi. Öyle de oldu.

Ermenistan, 27 Eylül 2020 günü Ermeniler sınır hattı boyunca yerleşim yerlerine ve askeri mevzilere ağır silahlarla saldırılar gerçekleştirdi. Ancak Azerbaycan tarafının cevabı farklı olmuştur. Bardaktan taşan son damla misali Birinci Karabağ savaşı sonrası topraklarının %20'sini kaybeden Azerbaycan “Vatan Muharebesini” başlatmış oldu.

44 gün süren “Demir Yumruk” operasyonu 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan'ın mutlak zaferiyle noktalanmıştır. İşgalin son bulduğu topraklarda Azerbaycan 7 rayonunu ve göz bebeği Şuşa'yı geri almıştır. Onlarca yıldır işgal altında bulunan topraklarını geri alan Azerbaycan Ordusu, halkının hasretine son vermiş ve yıllardır özlemle bekledikleri ana yurtlarına dönme imkanı sağlamıştır. Azerbaycan bölgenin ne kadar büyük bir gücü olduğunu kazanılan zaferle hissettirmiştir (İsaev, 2021).

İmzalanan anlaşma ile Azerbaycan işgal altındaki topraklarının büyük bir kısmını geri almıştır. Kaybedilen topraklar ve alınan ağır yenilgi sonrası Paşinyan sosyal medya hesabından halkına açıklama yapmıştır. “Hem kendim hem de hepimiz için çok zor bir karar aldım. Rusya ve Azerbaycan Başkanları ile Karabağ savaşını bitirmek için bir bildiri imzaladım” (Ermenistan'da halk, 2020). Yapılan açıklama ne kadar acı bir karar verdiğini göstermektedir. Sosyal medya ve televizyonlarda savaş hattındaki üstünlüklerinden bahseden Ermenistan silahlı ordusunun ve devlet yetkililerinin, Ermenistan halkının gözünü ne denli boyadıkları yaşanan hezimet ile ortaya çıkmış oldu. Halk mutlak bir galibiyete hazırlanırken imzalanan bildiri yıkıcı bir etki bırakmış oldu. Paşinyan bildiri için mağlubiyet değil yeniden doğuş dese de halkta karşılığı olmamıştır

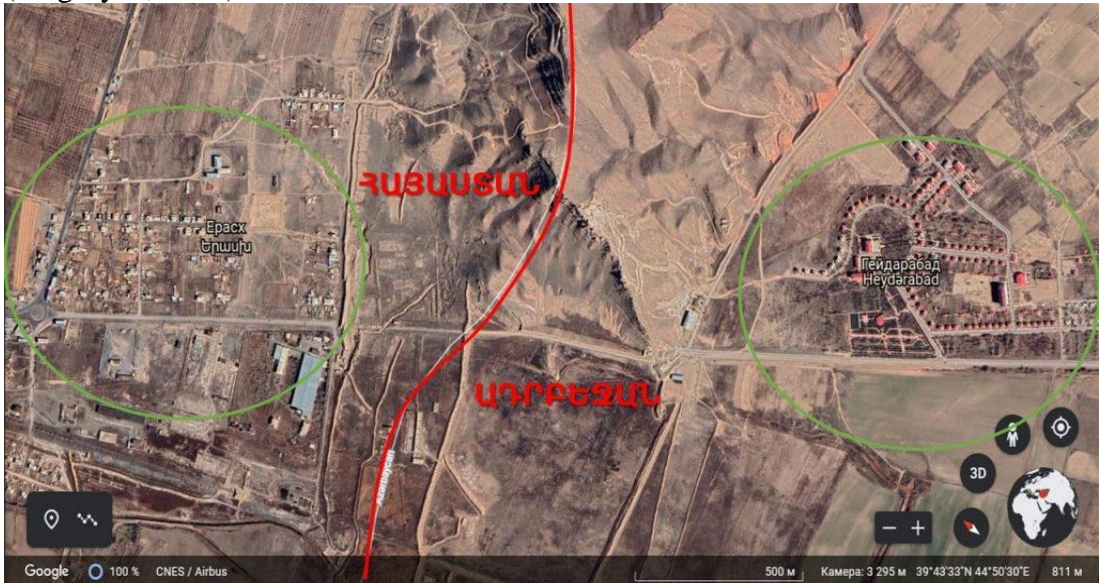
Başbakan Paşinyan’ın mağlubiyeti kabul etmesinin ardından siyasi kariyeri için yolun sonu olduğu aşıkardı. Fakat Paşinyan istifa etmek yerine halkın güven ve istikrarını korumak adına görevine devam edeceğini açıkladı. Hükümetten istifalar gelse de başbakan her şeye rağmen kalmak istiyor. Ermeni halkı, mağlubiyetin tek sorumlusu görülen Paşinyan’a karşı sokaklara döküldü. Hükümet binasının önünde toplanan Ermeniler binada ve Paşinyan’ın makam odasında istifa sloganları attı. Ermenistan Başbakanı ordu, halk ve muhalefetin baskılarına hedef olmak durumunda kalmış hatta 25 Şubat günü Genelkurmay Başkanı Onik Gasparyan ve subaylar muhtıra yayınlayarak darbe girişiminde bulunmuştur. Erken seçim için konuşan Paşinyan, "Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan, Benim Adımım Partisi ve Aydınlanmış Ermenistan Partisi ile yaptığımız istişareleri de göz önünde bulundurduğumuzda, Ermenistan'da erken parlamento seçimine 20 Haziran'da gidilecek" (Abay, 2021). Verdiği seçim kararı sonrası istifasını veren ve seçime kadar başbakan vekili olarak göreve devam edeceğini belirten Paşinyan ile birlikte anayasa gereği tüm bakanlar da istifa etmiştir.

Seçime gidilirken meydanlarda eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ve Başbakan Paşinyan’ın birbirlerine karşı sert söylemleri dikkat çekiyordu. Seçim sonucunda herhangi bir salt çoğunluğun olmaması durumunda koalisyon hükümeti oluşturulacak. Fakat geçici bile olsa Paşinyan’ın başbakan olarak seçime girmesi muhaliflerden hile söylemlerin gelmesine neden oldu. Gerçekleştirilen seçim sonuçlarına göre Başbakan yeniden Nikol Paşinyan oldu. Beklenenden daha fazla oy

olarak seçimleri kazanan Paşinyan'ın Sivil Sözleşme Partisi, tek başına iktidarlığı ele almıştır. Paşinyan karşısındaki ittifakın aldığı yüzde 21'e karşılık yüzde 53 oy almıştır. Aynı zamanda tekrar bir karışıklığa yol açılmaması adına Ruslar da anlaşma düzlemine inmiş bir Paşinyan'ı diğer tüm adaylara tercih etmekteydi. Seçim sonuçları Rus tarafının da zaferi olarak nitelendirilmektedir. Fakat Ermenistan'ın geleceği için kaygı oluşturacak nokta halkın seçimlere katılım yüzdesi olmuştur. Yüzde 49 gibi düşük bir rakamla sandığa gidilmiştir. Yeniden seçilen Paşinyan'ın ülke geleceği için nasıl adımlar atacağı, kafasındaki senaryonun ne olduğu bilinmemektedir. Belirsizlikler üzerine yapılan bir seçim, savaştan hezimetle çıkmış bir Ermenistan ve seçimleri merakla beklenen Paşinyan. Ermenistan'da Başbakan'ın değişmemesi Karabağ'daki mevcut durumun ve imzalanan anlaşmanın devamlılığı konusunda da güven sağlamıştır.

Ermeni gazeteci Davit Grigoryan, makalesinde kaybedilen savaş ile ilgili siyasi bir meseleden çok medeni bir mesele olduğunu altını çizmektedir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında medeniyet ve gelişmişlik düzeyinde gözle görülür bir fark olduğunu vurgulamaktadır. Ermeni vatandaşların farklı ülkelere göç ederken Azerbaycan tarafının ülkelerinde teknolojilerini geliştirdiklerini, sanayilerine milyarlarca dolar harcadığını anlatıyor. Azerbaycan'dan alınan topraklara yatırım yapılmadığı ilk günkü şeklinde kaldığı aksine Azeri bloğunun nasıl organize yerleşim yerleri kurduğunu belirtmektedir. (Grigoryan, 2021)

Harita 2 : Ermenistan'ın Yersk Bölgesi ve Nahçıvan Bölgesi'nin yerleşim düzenleri (Grigoryan, 2021)

Harita 3 : Ermenistan ve Azerbaycan sınırındaki yerleşim düzenleri ve tarıma elverişli toprakları (Grigoryan, 2021)

Harita 4 : Azerbaycan – Ermenistan sınırındaki iki ülkeye ait yerleşim yerleri sayıları (Grigoryan, 2021)

Davit Grigoryan yukarıdaki uydu görüntüsü için “Azerbaycan'ın sınırlarını güçlendirmek için ne kadar çok çalışma yaptığını, bizim nasıl başarısız olduğumuzu açıkça göstermektedir”(Grigoryan, 2021). Haritadan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan sınır güvenliğini üst düzeyde tutmak adına yapılaşma ve yerleşim bölgeleri oluşturmuştur. Azerbaycan'ın bölgede kurduğu sistematik yapıda oluşan 23 yerleşim alanına karşılık Ermenistan'ın 3 yerleşimi bulunmaktadır. Aynı zamanda yeşil bir Azerbaycan ve çölü aratmayan yapısıyla Ermenistan da dikkat çeken detaylar arasındadır.

Öte yandan 30 yıldır işgal ettiği topraklardan çekilen Ermenistan'a tazminat davası açılması gündemde ve Azerbaycan bölgedeki zararın 50 milyar dolar olduğunu öngörmekte. Savaş öncesinde ekonomisi çok parlak olmayan Ermenistan'da savaş sonraki durumu da göz önüne aldığımızda bu durumun altından kalkması imkansız görünüyor. Savaş esnasında neredeyse askeri araç gereçlerinin tamamını kaybetmiş bir Ermenistan bulunuyor. Ancak bu paranın olası ödenmeme durumunda birçok uzman Azerbaycan'a toprak verme seçeneğinin masaya gelebileceğini öngörmektedir. Yapılan bir diğer önemli açıklama da Ermenistan eski Ulusal Güvenlik Servisi Başkanı David Shahnazaryan'dan geldi. Shahnazaryan, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın tekrar görüşmelere gideceğini ve Azerbaycan'a Zengezur'u veriyoruz diyeceğini öne sürdü (Erim, 2020).

Savaşın sonucunda en az Azerbaycan kadar kazanan diğer bir ülke de Rusya'dır. Ermenistan'ın savaşa girerken koşulsuz destek beklediği sert abisi Rusya, savaş boyunca Ermenileri yalnız bırakmıştır. Savaşın Ermenistan topraklarında gerçekleşmediğini dolayısıyla herhangi bir yardımda bulunamayacağını defalarca dile getirmiştir (Prinççi, 2021, s. 34). Lobcilik faaliyetlerini Dünya'daki tüm toplumlardan daha iyi kullanabilen Ermenistan en güvendiği kapıdan bir anlamda gol yemiştir. Rusya'nın savaşı bitirme konusunda ne kadar güçlü ve söz sahibi olduğuna 10 Kasın gecesi herkes şahitlik etmiştir. Putin, 44 gündür savaşta olan iki ülke liderine Moskova'da ateşkes anlaşması imzalatmıştır.

Ermenistan ile birlikte yenilenler arasında savaş boyunca birçok destek mesajı gönderen Batılı ülkeleri de saymak mümkündür. Ermeni diasporasının en yoğun olduğu ülke olan Amerika, gerek Osmanlı döneminde yaşanan Ermeni olaylarında gerekse Azerbaycan ile olan Karabağ Savaşı'nda ülkesindeki Ermeni lobisinin

etkisiyle hep karşı saflarda bulunmuştur. Geçmişten günümüze kadar olan Ermeni tutumunu, işgal süreçlerini yokmuş gibi lanse eden lobi, finansal gücü ve nüfusu ile de batılı devletlerin yanlarında olmasına zemin hazırlamaktadır. Söylemlerini “soykırımı dayandırılmış mağduriyet teması” üzerine kuran Ermeni lobisi, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı her haksız işgal girişiminde adeta bu temayı bir şantaj malzemesi, “tartışmaya açık olmayan bir tabu” olarak kullanıyor (Erbay, 2020). Ancak Trump döneminde Amerika’dan bekledikleri desteği alamamışlardır. Karabağ ile birlikte bölgenin şımarık çocuğunun lobicilik faaliyetleri de tarihlerinde görmedikleri şekilde hasar aldı.

Ermenistan’ın savaş sonrası muhatap olacağı bir diğer konu da Karabağ’da işlediği savaş suçlarıdır. Er meydanında Ermeni tarafı birçok savaş suçu işlemiştir. Bunlardan en belirgin olanı sivil yerleşim yerlerinin bombalanması ve tarihinde çokça karşılaştığımız sivil katliamlarıdır. Karabağ da savaş suçlarından nasibini almıştır. Onlarca askeri olmayan alan ve evin bombalandığı Dağlık Karabağ bölgesinin Gence gibi Ağdam gibi Fuzuli gibi birçok rayonunda yüzlerce sivil kayıp yaşanmıştır. Türkiye de yaşananlara seyirci kalmayarak Ermenistan’ın açıkça savaş suçu işlediğini katıldığı her uluslararası platformda dile getirmektedir. Savaş esnasında birçok kez insani ateşkes anlaşmaları imzalanmış olsa da Ermeniler hiçbirini yerine getirmemiştir. Sivil yerleşim yerlerinde saldırılar ateşkese rağmen devam etmiştir. Ermeni tarafının doğrudan sivil yerleşim yerlerine gerçekleştirdiği ve sivil halkı hedef alan saldırıları, kasten sivil halka yönelik veya çatışmalara doğrudan taraf olmayan sivillere karşı saldırılar gerçekleştirmenin savaş suçu olduğunu düzenleyen Roma Statüsü’nün 8(b) maddesini açıkça ihlal etmektedir (Ataman, 2020). Cenevre Sözleşmesine göre sağlık çalışanlarına ve altyapı hizmetlerine karşı yapılan her saldırı insan haklarına aykırıdır.

Uluslararası insancıl hukuk, savaş esirleri, cesetlerin parçalanması ve propaganda amacıyla itirafların veya ihbarların filme alınması da dahil olmak üzere herhangi bir tutukluya yönelik şiddet eylemlerini açıkça yasaklar (Azerbaycan ve Ermenistan, 2020). Uluslararası Af Örgütü’nden yapılan açıklamalarda, iki tarafın savaş suçu işlenip işlenmediği konusunda ortak bir yapı oluşturması ve adil bir şekilde tarafsız şekilde soruşturma yürütmeli denilmiştir. Af Örgütüne göre iki ülkenin de

birbirine karşı savaş suç işlediği ve çeşitli videolarla bu suçların sabit olduğu söylenmektedir.

Savaş sonrasında imzalanan anlaşma ile mağlubiyeti kabullenen ve tek sorumlusu olarak görülen Paşinyan, bunun sebebini binlerce askerini kayıp vermesi olarak açıkladı. Binlerce askerin de kaybedilmemesi adına anlaşmayı imzaladığını ve tamamen teslim olmamak adına bu adımı attığını halkına bildirdi.

Ulusa seslenişte Paşinyan ; “Ben istifa ederim, hemen tekrar seçime giderim. Ancak asıl hata benden yıllarca önce yapılmış. Azerbaycan gücünün etkinliğini küçümsemiş, kendimize fazla güvenmişiz” (Dinç, 2021). Paşinyan’ın asıl hedefi anlaşma ile birlikte silahların susması, yardım toplamak ve zaman kazanarak kaybettiği topraklar için tekrar yeni bir taarruza geçmekti.

Ermenistan başbakanının bu sözleri içinde bulunduğu psikolojiyi göstermektedir. Kaybettiği savaş bir ulusun tüm özgüvenini yerle bir etmiştir. Ülke de kendisinden farksız durumda değil. Çok fazla asker kaybettiler birçok asker esir düştü. Maddi olarak savaş öncesinde de bağımlı ve ekonomisi dar boğazda bir Ermenistan bulunmaktaydı. Askeri teçhizatının çoğunu kaybettiler. Aliyev’in "Sıçan gibi bu anlaşmayı ağlaya ağlaya imzalayacak. Dersini verdik. Kovduk onları topraklarımızdan. Demiştik, iti kovar gibi kovacağız demiştik ve kovduk onları. İti kovar gibi kovduk" (Aliyev'den tarihi konuşma, 2020). Bu sözler Ermeni tarafını çok yıpratmıştır. Bir anlamda barış anlaşması aslında Paşinyan’ın kurtuluşu olmuştur.

Ekonomik olarak düzlüğe çıkmasının tek yolunun çevre ülkelerle, özellikle Türkiye ile normalleşmeden geçtiğini bilen Ermenistan’da dış işleri bakanlığından sürpriz bir açıklama geldi. Açıklamada Vaan Unanyan, Ermeni Hükümeti’nin Rusya ile mutabakata vararak ön koşulsuz Ankara ile normalleşme sürecine girmeye hazır olduklarını bildirdi. Başbakan Paşinyan görüşmelerin bir an önce başlaması gerektiğini, 4 - 5 görüşme sonrasında şartların olgunlaşmasıyla ve somut adımların atılmasıyla birlikte en üst düzeyde görüşmelerin olacağını söyledi.

Recep Tayyip Erdoğan, BM’nin 76’ncısı gerçekleşecek olan Genel Kurulu’na katılmak üzere ABD’ye gitmeden önce Atatürk Havalimanı’nda gerçekleştirdiği basın toplantısında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Erdoğan, koridorun açılıp açılmamasının artık siyaseten bir mesele olduğunu vurgularken kendisiyle görüşmek

için somut adımların atılmış olması gerektiğini söyledi. Ayrıca konuyla ilgili olarak “Temenni ederim ki burada olumsuzluklar değil, olumlu yaklaşımlar hakim olur. Böylece inşallah Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bu sıkıntı, bu koridorların açılması vesilesiyle aşılmış olur” (Erpehliven ve Bozdoğan, 2022).

3.2. Türkiye – Azerbaycan – Ermenistan Normalleşme Görüşmeleri

3.2.1. Bakü – Erivan İlk Görüşme

Kremlin, bölgede istikrar ve 10 Kasım, 11 Ocak tarihlerinde yapılan mutabakatları istişare amacıyla Aliyev ve Paşinyan’ın 26 Kasım’da Soçi’de olacağını bildirdi. Bölgede yeni açılacak ticaret yolları, yaşanacak ekonomik değişimler ve daimi barışın temini de ele alınacak. Öte yandan Birleşmiş Milletler iki ülkeyi Brüksel zirvesinde görüşmeye davet etmiştir. Brüksel zirvesi Rusya’nın bölgedeki hakimiyetini azaltabilecek bir adım olarak görülmüştür. Bu yüzden Rusya’nın Soçi zirvesi Birleşmiş Milletlere karşı bir gözdağı olarak algılanabilir.

Soçi’de ele alınan önemli konulardan biri sınır problemidir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sınır hattı henüz çizilmemiştir. Azerbaycan bu hususta Rusya’nın öncü olması gerektiğini aynı zamanda danışmanlık yapmasını istemektedir. Azerbaycan sınırların belirlenmesi için görüşmelere hazır olduğunu, barışın hakim olması için ellerinden gelen çabayı göstereceklerini açıklamıştı. Aliyev “Ayrıca daha önce kamuoyu önünde Ermenistan’a, çatışmaya son vermek, karşılıklı olarak toprak bütünlüğü ve egemenliği tanımak, iki komşu olarak yaşamak, iki komşu gibi yaşamayı yeniden öğrenmek için barış anlaşması müzakerelerine başlamayı önermiştik”(Abay ve Rehimov, 2021). Ermeni tarafından yapılan açıklamada sınır hattının tek sorun olmadığını halihazırda Azerbaycan’ın elinde esirler olduğu dile getirildi. Ermeni tarafından gelen açıklama da Azerbaycan’inkine benzer nitelikte olmuştur. Paşinyan sınır hattıyla ilgili görüşmelerin bir an önce başlaması gerektiğini, ülkesinin hazır olduğunu söylemiştir. Paşinyan "Tüm ulaşım ve ekonomik bağlantıların açılması ve blokajların kaldırılması konusu da bizim için çok önemli ve bu sorunları çözmekle gerçekten ilgileniyoruz"(Abay ve Rehimov, 2021). Sınırlardaki tüm bu gerginliğin tek sebebinin de SSCB’nin Ermeni politikası olduğu unutulmamalıdır. Günümüze kadar uzanan sınır sorununun temelinde yatan ana neden Ermenilerin işgalci politikası, sınırlarını haksız ve hukuksuz şekilde katliamlarla genişletmesidir.

BM Konsey Başkanı Charles Michel'in Bakü ve Erivan ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Michel, iki ülke liderine de Brüksel de bir zirve yapma teklifini ilettiler. Liderlerin 15 Aralık günü yapılması planlanan görüşmeye onay verdiği, aynı zamanda savunma bakanlarının da görüşmesi olacağı aktarıldı.

Müzakere sonrası taraflar arasında birçok konuda görüş birliğine varılmıştır. Esirlerin karşılıklı olarak iade edilmesi konusunda da anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca ulaşım için tüm yolların güvenliği konusunda, iki ülke arasında derin bir görüş ayrılığı sorunu olan sınır güvenliği konusu da ortak çıkar ve ilkeler göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Zirve karşılıklı saygı ve görüşlerin esas alınması koşuluyla son bulmuştur. Azerbaycan Yönetimi Laçın koridorunda olduğu gibi statünün korunması ve Zengezur koridorunda da gümrük olmaması konusunda fikrini beyan etmiştir. Ermeni tarafı ise bu direktörlerin yersiz olduğunu savunmuş ve bugüne kadar olan müzakerelerde böyle bir konunun konuşulmadığını söylemektedir.

3.2.2. Moskova'da İlk Temas: Türkiye – Ermenistan

Bölgedeki istikrar ve barış ortamı için görüşmelerin olması elle tutulur ilerlemeler oluşması gerekmektedir. Ülkelerin birbirlerinden atmalarını istedikleri adımlar ve talepleri olacaktır. Asıl olan ve görüşmelerin seyrini değiştirecek ana unsur Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ilişkiler olacaktır. Türkiye'nin temel vizyonu bölgenin barışı ve istikrarının sürekliliğinin sağlanması olmuştur. Azerbaycan bu süreçte önemli kazanımlar sağlamış olmakla birlikte vatan topraklarında yaşama hakkına yeniden sahip olmuştur. Türkiye, Azerbaycan ile sürecin içerisinde olup çalışmalarına devam edecektir (Y.S. Kıran, kişisel iletişim, 9 Eylül 2021).

İşgal süresi boyunca Türkiye tarafından kapatılan sınır kapısı Akyaka'nın açılması Ermenistan'a ekonomik büyük getirisi olacaktır. 10 Ekim 2009 yılında Zürih Protokolü kapsamında iki ülke kapıların açılması konusunda anlaşmaya varmıştır. Her ne kadar kapının açılması konusunda anlaşma sağlanmış olsa da Azerbaycan'ın bu mesele karşısında tavır alması kapının açılmasını rafa kaldırmıştır. 2009 yılından itibaren iki ülke ilk defa yüz yüze Moskova'da görüşme sağladı. Bu kez görüşmelerin olumlu sonuçlanması daha olası görünüyordu. Azerbaycan'daki Ermeni işgallerinin son bulması ve Azerbaycan'ın da Ermenistan'la yakın zamanda normalleşme

görüşmelerine dahil olması süreci hızlandıracaktır. Erivan’da yapılması düşünülen ilk görüşmenin Moskova’da yapılması Rusya’nın da görüşmelere dahil olabileceğinin göstergesidir. Türkiye adına geçmişte görev yapan Washington Büyükelçisi Serdar Kılıç ve Ermenistan’ın Parlamento Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan’ın katılımıyla gerçekleşen 1 buçuk saatlik toplantının yapıcı ve somut adımların atılmasına yönelik olumlu bir havada geçtiği bildirildi. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ikili görüşmelerin arttırılarak devam etmesi ve bu yolla normalleşmenin daha da hızlanacağı düşüncesi toplantıya hakim olmuştur. “Taraflar, müzakereleri tam normalleşme hedefiyle ön şart olmaksızın sürdürme hususunda mutabık kalmışlardır” (Özel temsilciler, 2022). 2009 görüşmelerinin aksine Türkiye ve Ermenistan arasında en büyük sorun olan 1915 olayları geri planda bırakılmış yeni bir sayfa ile görüşmeler başlamıştır. Bunun yanı sıra normalleşme adımlarının en belirgin adımı olarak Şubat 2022’de İstanbul-Erivan arası uçuş seferlerinin de başlayacağı duyurulmuştur.

Bölgenin geleceğini Rusya’nın tavrı şekillendirecek gibi duruyor. Mevcut durumda normalleşme görüşmelerini destekleyen Kremlin’in ileride nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusu. Türkiye’nin Ermenistan’da aktif olarak bulunması Erivan’ın Rusya olan bağımlılığını sekteye uğratabilir. Ekonomik özgürlüğü elinde olan bir Ermenistan’da Rusya’nın bölgedeki askeri gücü ve üsleri de sorgulanacak duruma geleceği öngörülmektedir. Görüşler bu aşamaya gelmeden Putin’in zekası olaya yeniden yön verecek, akışı şekillendirecek gibi duruyor.

Ermenistan ile normalleşme süreci Türkiye için ne kadar önemli? Türkiye bu süreci çok dingin ve zamana yaymayı tercih edecektir. Rusya ve Azerbaycan’ın hoşnut olmayacağı adımlar atmaktan çekinir. Ermenistan ile normalleşme süreci için bölgedeki aktörlerle kötü olmayı göze almaz.

SONUÇ

Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkileri mutlak birlik ve beraberlikten geçmektedir. Tarih sayfasında çokça kanıtı olan kardeşlik ilişkileri sayesinde bugün her alanda birbirlerinin en büyük destekçileri olmuşlardır. İki ülkenin ortak stratejik hamlelerinin olması bölgede etkinliğini arttırmış bir Türk Gücü'nü de beraberinde getirecektir. Rusya her ne kadar barış gücü olarak Karabağ sınırlarında bulunsa da bölgedeki hakimiyeti zayıflamıştır. Rusya ile birlikte coğrafyaya AGİT ile sızmaya çalışan yabancı güçlere de kalın bir set çekilmiş oldu.

Azerbaycan 1992'de yaşadığı bağımsızlık sonrasında siyasi olarak çalkantılı bir süreçten geçmiştir. Ebilfez Elçibey ile başlayan bağımsızlık ateşi Haydar Aliyev ile devam etse de yaşanan gelişmeler Elçibey için hüsrarla sonuçlanacak şekilde gelişmiştir. Kurucu Cumhurbaşkanı Elçibey ile birlikte ülke somut olarak politikalarının oturmaya başladığı dönemlerine girmiştir. Elçibey'in petrol çıkarma konusunda Avrupalılarla konsorsiyum kurma girişimleri ve bu petrolü Türkiye üzerinden Dünya pazarına çıkarma fikri coğrafyadaki güç dengesinin bariz olarak bozulmasına neden olacaktır. Bu hamleler bölgenin devi konumundaki Rusya'ya tedirgin etmiştir. Akabinde iç karışıklıkların baş gösterdiği Azerbaycan'da silahlı ayaklanmalar yönetimin sorgulanmasına yol açacaktır. Haydar Aliyev ile birlikte Türk dostluğunun önemi artmıştır. Türkiye – Azerbaycan ilişkileri önemli ölçüde artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti için önemi yüksek olan Karabağ coğrafyasında hissedilen güç olmak önemlidir. Bunun için Kafkasya'nın diğer bir gücü olan Rusya ile de ilişkilerin dirsek temasında ve menfaatler düzeyinde sağlıklı kalması gerekmektedir.

Sovyetlerin yüzyıllarca klasikleşmiş problemi olan sıcak denizlere inme hayali Osmanlı topraklarından geçmekteydi. Birçok savaşın ve anlaşmanın tarafları olan ülkeler, tarih boyunca sık sık karşı karşıya gelmiştir. Sovyetlerin yıkılması ile birlikte Türkiye ve Rusya ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Sınır kapısı açılıp doğalgaz ve ticari ilişkilerimiz güçlendirilmiştir. İki ülke ortak çıkarlar çerçevesinde seneler boyunca ilişkilerini aynı düzlemde devam ettirmişlerdir. Türkiye-Rusya ilişkilerinin olumlu sonuçlar doğurmasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasındaki samimiyet etkili olmuş ve ilişkiler son yıllarda daha güçlü konuma gelmiştir. Türkiye'nin kara gecesi

olan 15 Temmuz hain darbe girişiminde ilk arayan ve desteklerini ileten devlet başkanlarından biri Vladimir Putin olmuştur. Buna karşılık Recep Tayyip Erdoğan da darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı gezisini Rusya'ya yapmıştır. İlişkilere artı katacak tüm adımları atan iki lider, gelecek vizyonlarında da dostluklarını himaye altına alma öngörüsünde çizgilerine devam etmektedirler.

Kafkasya Bölgesi jeopolitik ve stratejik önemi dolayısıyla problemlerin ve savaşların süreklilik kazandığı bir bölgedir. Yeraltı zenginlikleri ve coğrafyadaki güçlü ülkelerin söz sahibi olma girişimleri nedeniyle çözümsüzlük hamleleri bölgenin kaderini olumsuz şekilde etkilemektedir. Rusya, İran ve hatta batılı ülkelerin doğrudan müdahaleleri, Kafkasya bölgesinde istikrarsızlığı ve yıllardır çözülemeyen Karabağ sorununu tetiklemektedir. Rusya'nın Ermenistan'a verdiği destek Ermenilerin Karabağ üzerindeki hak iddialarını yüksek sesle dile getirmelerinin ve Dünya'nın gözleri önünde yaşanan katliamların başlıca nedenlerindedir. Bu nedenle Ermenistan ve Azerbaycan sınır ihlalleriyle, çatışmalarla sürekli gündeme gelmektedir. II. Karabağ Savaşı'nın patlak vermesiyle ihlaller yerini 44 gün sürecek olan Azerbaycan'ın topraklarını Ermeni unsurlardan temizleme operasyonuna bırakmıştır.

Karabağ'ın yıllar süren işgali Türkiye'nin sonsuz desteğiyle birlikte son bulmuştur. Azerbaycan ve Türkiye birebirine özde bağlı iki ülke olma özelliği taşımaktadır. Karabağ zaferinden sonra Şuşa Beyannamesi ile de bu bağlılık askeri alanda da kendini göstermiştir. İmzalanan metinde toprak bütünlüğünün önemine ve herhangi bir saldırı durumunda koşulsuz destek vereceklerini beyan etmişlerdir. Savaşın kazanılmasındaki en önemli sebeplerden birisi de Ermenistan'ın sırtını dayadığı dağ olan Rusya'nın, savaş esnasında beklediği desteği kendilerine vermemesi olarak değerlendirebiliriz. Rusya savaşın Azerbaycan topraklarında gerçekleştiğini bildirerek işgal altında bulunan toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu savaş esnasında teyit etmiştir. Bir parantez de savaşın meydana geldiği ilk andan kazanılan son güne kadar Azerbaycan'ın envanterinde bulunan BAYKAR yapımı İHA/SİHA'lara açmak gerekiyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz akı olan yerli ve milli silahları Ermenistan'a vurulan demir yumruğun önemli unsurlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye'nin istikrarlı politikasının sonuca olan etkisi tüm bu olaylar örgüsü neticesinde ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'a verilen şartsız ve koşulsuz desteğin sonuca etkisi Karabağ Savaşı sonrasında Bakü'de yapılan törenlerde kendini

göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti törenlere onur misafiri olarak katılmış ve savaşın kazanılmasında etkisi büyük olan SİHA'lar tören geçitinde sergilenmiştir.

Ermenistan Başbakanı Paşinyan savaşın akabinde imzalanan anlaşma ile mağlubiyetin mimarı olduğunu tescillemiş ve halkına kaybeden olduklarını ilan etmiştir. Ermenistan'da tepkilerin odağında Paşinyan olsa bile ilerleyen günlerde yapılan seçimlerde yeniden göreve seçilmiştir. Seçimleri her ne kadar Paşinyan kazanmış olsa da bölgenin dinamikleri açısından bu imzalanan barış anlaşması için olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Nitekim farklı bir Ermeni yöneticinin göreve gelmiş olması anlaşma metnine sadık kalınmaması veya anlaşmanın Ermenistan tarafından tanınmaması anlamına gelebilecektir. Yaşanan ağır yenilginin sonucunda yol haritasını tamamen değiştiren Ermenistan, çevre ülkelerle normalleşmek üzere adımlar atmaya başlamıştır. Türkiye ve Azerbaycan'a yeşil ışık yakan Paşinyan görüşmeler konusunda adımlarını hızlandırmıştır. Ekonomik anlamda zorluklar yaşayan ülke, Türkiye ve Azerbaycan tarafından yıllardır yapılan diplomatik çağrılara yanıt vermemiştir. Ekonomik olarak rahatlamasının Türkiye ve Azerbaycan ile normalleşmeden geçtiğini bilen Ermeniler beklenen adımları atmamıştır. İki sınır kapısını böylelikle kapalı duruma getirmiş ve farklı yollar aramaya başlamıştır. Erivan üzerinden Türkiye'ye direk uçuşların olmaması da Ermeni vatandaşların Türkiye yolunda birçok aktarma yapmasına sebep olmaktadır. Belki de savaş baş göstermeden Karabağ özelinde anlaşma sağlanabilmesi mümkünken Ermenistan'ın çağrılara karşılık vermemesi olayları bu aşamaya getirmiştir.

Diplomasi ve uluslararası oluşumlar vasat çözümleriyle, oyalama girişimleriyle ve yıllar boyunca çözümsüzlüğe odaklı politikalarıyla sorunu askıda tutmaktadırlar. Bugün gelinen noktada Karabağ bağımsızlığını tıpkı işgal edildiği gibi kanlı şekilde kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- 27 Eylül 2020 tarihinde Rusya'dan havalanıp Erivan'a inen silah ve hava savunma sistemi taşıdığı iddia edilen Antonov An-124 tipi nakliye uçağının uçuş kayıtları. (2020). [Harita] Erişim Adresi: <https://twitter.com/galandecZP/status/1309981322262319104/photo/1>
- Abay, E.G. (2021, 18 Mart). Ermenistan 20 Haziran'da erken seçime gidiyor, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-20-haziranda-erken-secime-gidiyor/2180325>
- Abay, E.G. ve Rehimov, R. (2021, 26 Kasım). Putin, Aliyev ve Paşinyan, Soçi'de bir araya geldi, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/putin-aliyev-ve-pasinyan-soci-de-bir-araya-geldi/2431655>
- Adıgüzel, H. (2007). Zirve Haydar Aliyev'in Hayatı, İleri Yayınları, 2007
- Ak, İ. (2019). Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 64, s.385-408.
- Akarsu, Z. (2010). Ermeni Sorunu'nun Ermenistan'ın Dış Politikasına Etkisi (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bolu
- Akdoğan, S. (2007). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri (1991-2000) (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
- Akyeşilmen, N. (2013). Barışı Konuşmak, Odtü - Siyaset-Ekonomi Dizisi, 2013
- Aliyev: Türkiye'nin F-16'ları Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda yer almıyor. (2020, 31 Ekim). Sputnik, Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20201031/aliyev-turkiyenin-f-16lari-daglik-karabagdaki-catismalarda-yer-almiyor-1043126417.html>
- Aliyev'den tarihi konuşma: İt kovar gibi kovduk. (2020, 10 Kasım). İnternet Haber, Erişim Adresi: <https://www.internethaber.com/aliyevden-tarihi-konusma-it-kovar-gibi-kovduk-2140021h.htm>
- Alkan, H. (2010). Azerbaycan Paradoksu- Azerbyacan'ın İç ve Dış Politikası, Usak Yayınları
- Altémir, M.Ö. (2019). Dağlık Karabağ'ın İşgali Sonrası Türkiye- Ermenistan İlişkilerine Siyasi Etkilerinin İncelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara
- Altun, F. [fahrettinaltun]. (2020, 29 Eylül), Erişim Adresi: <https://twitter.com/fahrettinaltun/status/1310863440550998022>

- Anadolu Ajansı. (2019). İnsanlık tarihinin kara lekesi: Hocalı Katliamı [Grafik], Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/13405>
- Askerzade, A. (2009). “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, Karadeniz Araştırmaları, (20), 10.
- Aslanlı, A. (2012). Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 177.
- Ataman, M. (2020, 24 Ekim). Ermenistan’ın Savaş Suçları, SETA, Erişim Adresi: <https://www.setav.org/ermenistanin-savas-suclari>
- Atmaca, T. (1999). Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1999), Tayfun Atmaca
- Aydın, N. (2013). Türkiye’nin Dağlık Karabağ Politikası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), s. 153-170, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1670586>
- Aydın, U. (2018). Türkiye – Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol, Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, 6(13), 40.
- Ayman, S.G. (2012). İyi Komşuluğun Formülü-Türk Dış Politikasında Teritoryal Sorunlar, Yalın Yayıncılık
- Azerbaycan 13 köyü daha işgalden kurtardı. (2020, 19 Ekim). TRT Haber, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-13-koyu-daha-ismalden-kurtardi-524276.html>
- Azerbaycan ile Ermenistan, Dağlık Karabağ’daki işgali sonlandıran anlaşmayı imzaladı. (2020, 10 Kasım). Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/20841>
- Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ateşkes bozuldu: Taraflar birbirini suçluyor. (2020, 11 Ekim). Medyascope, Erişim Adresi: <https://medyascope.tv/2020/10/11/azerbaycan-ve-ermenistan-arasindaki-ateskes-bozuldu-taraflar-birbirini-sucluyor>
- Azerbaycan ve Ermenistan Askeri Dengesi. (2020, 10 Ağustos). İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Erişim Adresi: https://insamer.com/tr/azerbaycan-ve-ermenistan-askeri-dengesi_3117.html
- Azerbaycan ve Ermenistan, Dağlık Karabağ’daki ihtilaf sırasında savaş suçları işlediler. Uluslararası Af Örgütü belgelenmiş kafa kesmeler ve diğer suçlar hakkında acil soruşturma talep ediyor. (2020, 10 Aralık). Amnesty International, Erişim Adresi: <https://eurasia.amnesty.org/2020/12/10/azerbajdzhan-i-armeniya>

Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni. (2020). Stratejik Düşünce Enstitüsü, Erişim Adresi: <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasin-in-tam-metni-haberi-20029>

Azerbaycan'ın can kaybı 6000'e yaklaştı! Kayıpların yeni görüntüsü. (2020, 16 Ekim). Ermeni Haber Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/10/16/Azerbaycan-Karaba%C4%9F-Artsakh-Ermeni/195789>

Azerbaycan'ın Şuşa Kenti İşgalden Kurtarıldı. (2020). Dünya Ahıska Türkleri Birliği, Erişim Adresi: <http://www.datub.eu/azerbaycan-in-susa-kenti-ısgalden-kurtarıldı-432>, (Erişim Tarihi:08.02.2021)

Bağ, M. (2022, 26 Şubat). Hocalı Katliamı'nın yıl dönümü: Katliam mı 'soykırım' mı? Kim nasıl kabul ediyor?, Euronews, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2022/02/26/hocali-katliami-28-yil-donumu-neler-yasandı-katliam-soykırım-mi-daglık-karabağ-azerbaycan>

Bağirov, F. (2011, 12 Aralık). Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve Haydar Aliyev, EkoAvrasya, Erişim Adresi: <https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=35&Pid=10&Lang=TR>

Bakü Ticaret Müşavirliği. (2019). Azerbaycan'ın Dış Ticaret Verileri – 2018, T.C. Ticaret Bakanlığı, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/azerbaycan/azerbaycanin-dis-ticaret-verileri-2018>

Batum Antlaşması. (t.y.). Antlaşmalar.com, Erişim Adresi: <https://antlaşmalar.com/batum-antlaşması>

BBC News. (2020, 14 Ekim). Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan bölgede çok fazla kayıp verdiklerini söyledi, 'Ancak kontrol bizde' dedi, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54539808>

BBC News. (2020, 30 Eylül). Dağlık Karabağ'da son durum: Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda neler yaşıyor?, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54354087>

BBC, News. (2020). Dağlık Karabağ'da son durum: Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda neler yaşıyor? [Grafik], Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54354087>

BBC. (2020, 14 Ekim). Azerbaycan askeri hareketi bitirme koşullarını açıkladı, Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-54400404>

BOTAS. (2020). Türkiye-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı için İmzalar Atıldı, Erişim Adresi: <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkiyenahcivan-dogal-gaz-bor/315>

Bozarlan, M. (2020, 18 Ekim). Erdoğan'dan Amerika Rusya ve Fransa'ya Tepki, Amerika'nın Sesi, Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogandan-amerika-ve-rusyayla-fransaya-tepki/5626022.html>

- Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016). Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya, Ermeni Araştırmaları,(53), 242.
- Çaha, H. (2017). Bolşevik Devrimi ve Orta Asyalı Müslüman Kadın: 1917-1950, Dergi Park Akademi, 8.
- Çapraz H. (t.y.). Güney Kafkasya’da Ermeni Nüfusu (19. Yüzyıl), Türkler ve Ermeniler Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri, Erişim Adresi: <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/guney-kafkasyada-ermeni-nufusu-19-yuzyl>
- Çapraz, H. (2012). 19. Yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası, Dergi Park Akademi, (3), 239.
- CNN Türk. (2020, 10 Ağustos). Türkiye bir ilki başardı! Bahar Kalkanı'nda sürü SİHA operasyonu, Erişim adresi:<https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-bir-ilki-basardi-bahar-kalkaninda-suru-siha-operasyonu>
- CNN Türk. (2020, 3 Ekim). Son dakika haberi... Aliyev duyurdu! Magadiz'de Azerbaycan bayrağı çekildi, Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/video/dunya/son-dakika-haberi-aliyev-duyurdu-magadizde-azerbaycan-bayragi-cekildi>
- Cura, A. (2020, 10 Ekim). Azerbaycan ordusunun Dağlık Karabağ'ı kurtarma operasyonundaki başarısı Ermenistan'ı anlaşılmaya zorladı, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusunun-daglik-karabagi-kurtarma-operasyonundaki-basarisi-ermenistani-anlasmaya-zorladi/2038265>
- Cura, A. ve Abay E.G. (2020). Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları Karabağ [Harita], Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-isgal-altindaki-topraklari-karabag/1989594>
- Dağlık Karabağ tarihi, coğrafyası, nüfusu ve ekonomik yapısı nedir? Dağlık Karabağ haritası ve coğrafi konumu nedir?. (2020, 23 Kasım). Haberler.com, Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/daglik-karabag-tarihi-cografyasi-nufusu-ve-13753879>
- Dağlık Karabağ'da çözüm girişimleri: AGİT Minsk Grubu'nun müzakere çıkmazı. (2020,13 Ekim). Aljazeera Turk, Erişim Adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi>
- Demir, G. (2019). Güney Azerbaycan’da Bağımsızlık Hareketleri “Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” Örneği (1945 -1946) (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne
- Denizhan, E. (2010). Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politika ve TİKA. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 2(1), s. 17-23.

- Dinç, A. (2021, 18 Nisan). İkinci Karabağ Savaşı'nın Öğrettikleri, Haluk Bulucu Strateji, Erişim Adresi: <http://www.hbstrateji.com/ikinci-karabag-savasi-nin-ogrettikleri-145>
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, 63.
- Ekin, T. (2007). Ekonomi ve Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye Azerbaycan İlişkileri (1991-2005) (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara
- Ekşi, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden. *Avrasya Etüdleri*, 36, s. 96-112.
- Elveren, M. (2016, 9 Nisan). Nedir bu Dağlık Karabağ meselesi? Birde benden dinleyin..., Hürriyet, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/nedir-bu-daglik-karabag-meselesi-birde-benden-dinleyin-36642034>
- Elma, F. (2015). Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993). *Yeni Türkiye*. 75, 190-201.
- Erarslan, F. ve Özdemir, F.N. (2021, Aralık). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 129, s. 329, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2056944>
- Erbay, N.Ö. (2020). Karabağ Zaferi ve "Büyük Ermeni Lobisi" Mitinin Çöküşü, Kriter Dergisi, (52), Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-azerbaycanin-ermenistan-zaferi/karabag-zaferi-ve-buyuk-ermeni-lobisi-mitinin-cokusu>,
- Erim, O.B. (2020, 8 Aralık). Ermenistan'ın korktuğu başına geliyor: Zengezur Azerbaycan'a mı verilecek?, Kırım Haber Ajansı, Erişim Adresi: <https://qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/ermenistanin-korktugu-basina-geliyor-zengezur-azerbaycana-mi-verilecek/283564>
- Ermenistan askeri, PKK'lı teröristlerin Dağlık Karabağ'da savaştığını itiraf etti. (2020, 23 Ekim). TRT Haber, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-askeri-pkkli-teroristlerin-daglik-karabagda-savastigini-itiraf-etti-525481.html>
- Ermenistan Başbakanı Paşinyan: Rusya'dan ümidi kestim sonuna kadar savaşaacağız. (2020,21 Ekim). İnternet Haber, Erişim Adresi: <https://www.internethaber.com/ermenistan-basbakani-pasinyan-rusyadan-umidi-kestim-sonuna-kadar-savasacagiz-2135357h.htm>
- Ermenistan, ağır kayıplar sonrası tehdide başladı: Türkiye F-16'ları kullanırsa İskender füzelerini devreye sokarız. (2020, 28 Eylül). Haberler.com, Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/ermenistan-dan-kustah-tehdit-turkiye-karabag-da-13632439-haberi>

- Ermenistan'da halk Dağlık Karabağ anlaşmasının ardından parlamento binasını bastı. (2020, 10 Kasım). Euronews, Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2020/11/10/ermenistan-da-halk-daglik-karabag-anlasmas-n-n-ard-ndan-parlamento-binas-n-bast>
- Erpehlivan, A.H. ve Bozdoğan, K. (2022, 14 Ocak). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye kimsenin kapı kulu değildir, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-kimsenin-kapi-kulu-degidir/2368670>
- Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies, 1112. ; Özyılmaz E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 194.
- Göksedef, E. (2020, 2 Ekim). Dağlık Karabağ: Türkiye, Azerbaycan'ın askeri kapasitesini geliştirmesinde nasıl rol oynadı?, BBC Türkçe, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105>
- Grigoryan, D. (2021, 25 Temmuz). Neden Kaybettik, Sociopolitical Platform, Erişim Adresi: <https://mer-oughin.am/2021/07/25/>
- Gülistan Anlaşması. (t.y.). Virtual Karabağ, Erişim Adresi: <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/32/116/gulistan-anlasmasi.html>
- Güven, B. (2019). Azerbaycan Üzerinde Güç Mücadelesi: Elçibey ve 1993 Darbesi, Tarih, Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği, Erişim Adresi: <https://www.tesadernegi.org/azerbaycan-uzerinde-guc-mucadelesi-elcibey-ve-1993-darbesi.html>
- Hasanov, A. (2018, 15 Mart). Azerbaycanlılara karşı etnik temizlik ve soykırım politikasının aşamaları, Virtual Karabağ, Erişim Adresi: <https://www.virtualkarabakh.az/tr/new-item/16/206/azerbaycanlilara-karsi-etnik-temizlik-ve-soykirim-politikasinin-asamalari.html>
- Hosseini, P. (2021, 2 Ekim). İran, Azerbaycan, Türkiye ve İsrail'in "Zangzur Koridoru"nu yaratmaya yönelik ortak inşaat planına ne pahasına olursa olsun direnmelidir, çünkü... İranlı yetkili Ali Motahari, The Yerevan Times, Erişim Adresi: <https://yerevan-times.com/46454564646545-2/>
- Hürriyet. (2003, 8 Eylül). Başbakan Erdoğan, İlham Aliyev ile Görüştü, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ilham-aliyev-ile-gorustu-170102>
- Hüseynova, T. (2019). Azerbaycan'ın Kanayan Yarası: Dağlık Karabağ, Türktoyu, Erişim Adresi: <https://www.turktoyu.com/daglik-karabag-ozerk-cumhuriyetinin-kurulusu>

- İkinci Karabağ Savaşı. (t.y.). Virtual Karabağ, Erişim Adresi: <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/52/2871/ikinci-karabag-savasi.html>
- İnat, K. (2014). Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: Ak Parti Dönemi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 1(1), 1-22.
- İsaev, S. (2021, 5 Ocak). Görüş – Karabağ’da kim kazandı?, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabagda-kim-kazandi/2098531>
- İsmail, C. (2020, 15 Aralık). Stratejik Açından Karabağ, Erişim Adresi: <https://www.gencdiplomatar.com/misafir-yazarlar/stratejik-acidan-karabag-ismail-cingoz.html>
- İşyar, Ö. G. (2004). Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, 448.
- Kafkas, M. (2019). XXI. Yüzyılda Türkiye – Azerbaycan İlişkileri (Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Giresun
- Karabağ Macerasının Ermenistan Ordusuna Bilançosu Çok Ağır Oldu. (2020, 21 Ekim). SavunmaSanayi.org, Erişim Adresi: <https://www.savunmasanayi.org/karabag-macerasinin-ermenistan-ordusuna-da-bilancosu-cok-agir-oldu>
- Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, Usak Yayınları, 28.
- Kaya, Ö.F. (2020). 2010 ve Sonrası Türkiye Rusya İlişkileri (Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Giresun
- Kerimov, B. (2007). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003) (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul
- Khan, M.U.H. (2021, 1 Haziran). Zengezur Koridoru’nun Stratejik Önemi, ANKASAM, Erişim Adresi: <https://www.ankasam.org/zengezur-koridorunun-stratejik-onemi>
- Kırdemir, B. (2021). Çevrimiçi Haberlerde ve Sosyal Medyada Karabağ Savaşı: Temsil, Çatışma Ve Enformasyon Manevraları, Ekonomi ve Dış politika Araştırmalar Merkezi, 26. Erişim Adresi: <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2021/01/JAN2021KarabakhReport.pdf>
- Köse, G. ve Wakizaka, K. (2022). İkinci Karabağ Savaşının Tarihsel Dinamikleri ve Türkiye’nin Politikasındaki Değişim: Suriye İç Savaşının Etkileri. *Karadeniz Araştırmaları*. 19(74), s. 311-327.

- Kuduban, D.A. ve Kaya M. (2017). Karabağ'ın Siyasi Serüveni: İslam Öncesinden Sovyet İdaresine, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 118.
- Kuduban, D.A. ve Kaya, M. (2018). Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme, *Dergi Park Akademi*, 7(21), 929-930.
- Laçiner, S. (2008). Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 28.
- Mehmetzade, M.B. (1991). Milli Azerbaycan Hareketi, *Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları*, 89-90.
- Mikail, E.H. ve Tazegül, A. (2012). Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005), *IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, 70.
- MN: MN: Murov sıradağlarındaki Murov zirvesi işgalden kurtarıldı. (2020, 27 Eylül). Report-IA, Erişim Adresi: <https://web.archive.org/web/20201003113637/https://report.az/dagliq-qarabag-munaqishesi/murov-dagi-silsilesindeki-ehemiyetli-yukseklilik-azad-olunub>
- Mustafayev, R. (2002). Dağlık Karabağ Problemi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul
- Mutlu, N. (2013). Ebülfez Elçibey'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri, Düşünceleri ve Fikriyatı (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Bilim Dalı, Ankara
- Özçelik, İ. (2017). Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 417-456.
- Özdemir, B. (2012). Tarihçi ve Aydın Kimliği ile Ebulfez Elçibey (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Özdemir, Ö. (2020, 10 Şubat). Türkiye ekonomisi açısından Rusya ile ticari ilişkiler ne kadar önemli?, *BBC Türkçe*, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51385834>
- Özel temsilciler Moskova'da buluştu, ilk görüşme olumlu geçti. (2022). AGOS, Erişim Adresi: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/26653>
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açından Analizi, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), s. 104-123.
- Palabıyık, D.Ç. (2021, 31 Mayıs). Ticaret Bakanı Muş: Türk müteahhitlik sektörünün Karabağ'ın yeniden imarında etkin şekilde yer almasını istiyoruz, *Anadolu Ajansı*, [https://www.aa.com.tr/tr/politika/ticaret-bakani-mus-turk-](https://www.aa.com.tr/tr/politika/ticaret-bakani-mus-turk)

muteahhitlik-sektorunun-karabagin-yeniden-imarinda-etkin-sekilde-yer-
almasini-istiyoruz/2259488

Paşinyan: Dağlık Karabağ sorunun kilidini ancak Türkiye'nin tutum değişikliği açabilir. (2020, 13 Ekim). T24, Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/pasinyan-daglik-karabag-sorunun-kilidini-ancak-turkiye-nin-tutum-degisikligi-acabilir,909049>

Pirinççi, F. (2021). Çıkmazdan Çözümüne Karabağ Sorunu, SETA Kitapları, 18.

President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. (2021, 14 Ağustos). The CNN Turk TV channel has interviewed Ilham Aliyev, CNN Turk, Erişim Adresi: <https://president.az/en/articles/view/52736>

Rahimov, R. (2020, 5 Aralık). Ermenistan'ın 2. Dağlık Karabağ savaşında imha edilen silahlarının maddi karşılığı 4,8 milyar dolar, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistanin-2-daglik-karabag-savasinda-imha-edilen-silahlarinin-maddi-karsiligi-4-8-milyar-dolar/2066420>

Rehimov, R. (2020, 30 Eylül). Azerbaycan: Ermenistan yabancı ülkelerden terörist ve paralı askerler getirdi, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-ermenistan-yabanci-ulkelerden-terorist-ve-parali-askerler-getirdi/1991414>

Rehimov, R. (2020, 8 Kasım). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Kritik öneme sahip Şuşa kenti işgalden kurtarıldı, Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-kritik-oneme-sahip-susa-kenti-ismalden-kurtarildi/2036118>

Rusya'dan Türkiye-Azerbaycan askeri işbirliği açıklaması: Yakından takip ediyoruz. (2021, 7 Eylül). Deutsche Welle, Erişim Adresi: <https://p.dw.com/p/3v9k4>

Şahinoğlu, E. (2021, 7 Eylül). Azerbaycan halkı ülkede Türk askeri üssü istiyor, Haberler.com, Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/azerbaycan-halki-ulkede-turk-askeri-ussu-istiyor-14380444-haberi>

Sariahmetoğlu, N. (2013). 21. Yılında Hocalı Olayları – Twenty-First Anniversary of Khojaly Events. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), s. 133, Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1670584>

Serhat Kalkınma Ajansı. (2016). Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu, İlbey Matbaa, 23., Erişim Adresi: <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/a9c6941d9db77abf831d09b39e675eec.pdf>

Şimşek, G. (2021, 6 Şubat) Azerbaycan'ın İHA'ları, Haber Türk, Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/guntay-simsek-1019/2964025-azerbaycan-ihalari>

- T.C. Bakü Büyükelçiliği. (t.y.). Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz, Erişim Adresi: <http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2021). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Füzuli'de kara yolu inşaatı temel atma törenine katıldı, Erişim Adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-fuzulide-kara-yolu-insaati-temel-atma-torenine-katildi>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2020). Recep Tayyip Erdoğan, Tarih, Siyaset ve Ülkelerarası İlişkiler Bakımından Uluslararası Deniz Hukuku ve Doğu Akdeniz Sempozyumu'nda Yaptıkları Konuşma, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/122198/tarih-siyaset-ve-ulkelerarasi-iliskiler-bakimindan-uluslararasi-deniz-hukuku-ve-dogu-akdeniz-sempozyumu-nda-yaptiklari-konusma>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Azerbaycan'la Diplomatik İlişkilerimizin Yeniden Tesisinin 30'uncu Yıldönümü Hk., Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/no_-17_-azerbaycan-la-diplomatik-iliskilerimizin-yeniden-tesisinin-30-uncu-yildonumu-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye-Rusya İlişkileri, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- T.C. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. (t.y.). Türkiye-İran Dış Ticareti, Erişim Adresi: <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/dis-ticaret/turkiye-iran-dis-ticareti>
- T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. (t.y.). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının (TİKA) Azerbaycan'da hayata geçirdiği faaliyet ve proje sayısı 1200'ü geçti., Erişim Adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_azerbaycan_da_1200_den_fazla_projeyi_hayata_gecirdi-65051
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı. (2021) Azerbaycan'ın Bağımsızlık Günü, Erişim Adresi: <https://www.ytb.gov.tr/ozel-gunler/azerbaycanin-bagimsizlik-gunu>
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı. [tcsavunma].(2020, 4 Kasım), Erişim Adresi: <https://twitter.com/tcsavunma/status/1323980821376737280>
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Azerbaycan Ülke Raporu, 12. Erişim Adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaycan_2022.pdf
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). Azerbaycan'ın 2020 Yılı Ocak-Mart Dönemi GSYİH Hakkında, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/azerbaycan/azerbaycanin-2020-yili-ocak-mart-donemi-gsyih-hakkinda>

- Taşkıran, C. (1995). Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Genel kurmay Basımevi, 129.
- Topal, C. (2018). Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 4(6), 313-330.
- Twitter, İran, Rusya ve Ermenistan'la bağlantılı 373 hesabı kaldırdı. (2021, 24 Şubat). TRT Haber, Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/twitter-iran-rusya-ve-ermenistanla-baglantili-373-hesabi-kaldirdi-559191.html>
- Usta, B. (2019). Uluslararası Ticaret, Türkiye-İran İlişkileri ve Taşımacılık (Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi, İstanbul
- Üste, A.N. ve Aydın, Ü.S. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, s. 261-274.
- Vermez, H. (2007). Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Problemleri (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Yalçın, A. ve Yalçın, S. (2016). Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi, Nobel Bilimsel Eserler, 2.
- Yeşilot, O. (2020, 19 Kasım). Türk askeri 102 yıl sonra yeniden Azerbaycan'da, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-askeri-102-yil-sonra-yeniden-azerbaycanda/2048892>
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları, A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 36, 191.
- Yıldız, Y. (2021). Turkey: Türkiye Ve Azerbaycan Arası İmzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması ("TTA"), Mondaq, Erişim Adresi: <https://www.mondaq.com/turkey/international-trade-investment/1042590/trkiye-ve-azerbaycan-aras305-304mzalanan-tercihli-ticaret-anla351mas305-tta>
- Yılmaz, R. (2010). Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, Bilge Strateji, 2(2), 30.
- Yılmaz, R. (2012). Kafkasya'da Çözümlemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1), 74.
- Yılmaz, S. (2020, 19 Ekim). Rusya'nın Dağlık Karabağ için çözüm planı ne?, Fikir Turu, Erişim Adresi: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/rusyanin-daglik-karabag-icin-cozum-plani-ne>
- Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak. (2021, 31 Mayıs). Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/23375>

EKLER

EK-A

YAVUZ SELİM KIRAN RÖPORTAJI - T.C. DIŞIŞLERİ BAKAN YARDIMCISI

1- Karabağ'da Türkiye'nin aktif rol oynaması barışın ve istikrarın kalıcı olması için ne kadar önemlidir? Türkiye'nin bölge politikası nasıl değerlendirilmelidir?

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, ülkemizin Güney Kafkasya'ya yönelik vizyonu bölgede istikrar, refah ve kalıcı barışın sağlanması yönünde gelişmiştir. Azerbaycan'ın, Karabağ'daki topraklarını geri almasının ardından ortaya çıkan yeni durum, bölge genelinde kalıcı barış ve istikrarın tesisi için gerçekçi bir fırsat penceresi açmıştır.

Tüm bu süreçte Türkiye, kardeşlik bağları kadar ötesinde, hukuken ve ahlaken haklı taraf olması temelinde, sevincini sevinci, kederini kederi olarak bildiğimiz Azerbaycan ile dayanışma içinde bulunmuştur.

Bundan sonraki dönemde Türkiye'nin önceliği, sahada elde edilen kazanımların muhafazası, azat edilen toprakların yeniden imar ve ihyası, bölge genelinde ulaştırma hatlarının yeniden açılması, ekonomik faaliyetlerin başlatılması ve bölge halkları arasındaki kadim birlikte yaşama kültürünün yeniden kazanılması suretiyle barış, istikrar ve refahın kalıcı kılınması yönünde Azerbaycan ile eşgüdüm içinde çaba göstermektir.

2-Türkiye'nin dış politikasında Azerbaycan'ın yeri ve önemi nedir?

Türkiye'nin dış politikasında Azerbaycan'ın müstesna bir yeri bulunmaktadır. Azerbaycan'ın Umummilli Lideri Cennetmekan Haydar Aliyev'in ifade ettiği üzere "iki devlet bir millet" şiarıyla ilişkilerimizi her geçen gün daha da geliştiriyoruz. Bunun önemli tarihi kökenleri bulunmaktadır. 1915'te Çanakkale'de Azerbaycanlı kardeşlerimizle omuz omuza verdiğimiz mücadele, 1918'de Bakü'nün işgalden kurtarılmasında Kafkas İslam Ordusu'nun rolü "iki devlet bir millet" söyleminin temellerini atmıştır.

Kardeşlik bağlarımızı ülkelerimiz arasındaki petrol boru hatları, demir yolları ve karşılıklı yatırımlar ile somut projelere tahvil ederek yıllar içerisinde daha da güçlendirdik. Bugün Türkiye petrol ve doğalgaz dışı sektörlerde Azerbaycan'da en büyük yatırımcı olup yaklaşık 12 milyar Dolar yatırımı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ise Türkiye'de petrol ve doğalgaz başta olmak üzere yaptığı önemli yatırımlarla 19,5 milyar Dolarla en büyük yatırımcı konumuna gelmiştir.

Tüm bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, Sayın Cumhurbaşkanlarının geçtiğimiz Haziran ayında akdettikleri Şuşa Beyannamesiyle stratejik ortaklık düzeyindeki ilişkilerimiz de müttefiklik mertebesine taşınmıştır.

3-Karabağ sorununun çözümünün ardından Ermenistan'dan Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek adına ılımlı söylemler geldi. Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinde bizleri neler bekliyor?

Sayın Cumhurbaşkanımız, 2020 yılının Aralık ayındaki Bakü ziyaretlerinde "Biz barışın güvercinleri olmak istiyoruz" derken bölgeye ilişkin yaklaşımımızın ne kadar olumlu ve yapıcı olduğunu da açıklamıştır. Yine, Sayın Cumhurbaşkanımızın Ermenistan ile kademli bir normalleşme sürecinin başlayabileceğini ifade ederken ülkemizin bölgesel normalleşme konusundaki samimiyetini bir kez daha ortaya koymuştur.

Ermenistan Hükümetince ülkemize ve Azerbaycan'a yönelik olarak önceki dönemlere göre olumlu bir söyleminin kullanıldığını görüyoruz. Bunu memnuniyetle karşılıyoruz. Gerçekten bölge çapında normalleşmeye ihtiyaç var. Türkiye-Ermenistan ilişkileri de buna dahil. Azerbaycan ile Ermenistan aralarındaki meselelerin çözme kavuşturulması çabaları söz konusuysen, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de kademeli bir ilerleme hedeflenebilir. Güney Kafkasya'da istikrarsızlık yerine barış ve işbirliğini kalıcı hale getirmeyi öngören politikamız çerçevesinde Ermenistan'ın olumlu söylemini eylemleriyle de sürdürmesini temenni ediyoruz. Bu konuda Azerbaycan ile yakın işbirliği içinde olmaya devam edeceğiz.

4-Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da geri almış olduğu bölgelerde çoğunlukla tarıma ve yatırıma elverişli topraklar bulunmakta. Türkiye bu topraklara yatırım yapacak mı veya şirketleri yatırım yapması konusunda teşvik edecek mi?

Karabağ'ın yeniden imar ve ihyasına ilişkin olarak gerek devlet kurumlarımız gerek şirketlerimizle Azerbaycan'a verdiğimiz desteğimizi sürdürüyoruz. Bölgedeki arazilerin tarıma elverişli hale getirilmesi ve kalkınmanın sağlanması için mayınlardan arındırılması gerekmektedir. Ülkemizin uzmanları, Azerbaycanlı kardeşlerimize bu alanda da yardımcı olmaktadır. Ermenistan'ın bölgeye döşemiş olduğu tüm mayınların haritasını Azerbaycan'a vermesi hem can kayıplarını önlemek hem de karşılıklı güven inşası için önemli bir adım olacaktır.

Tarım Bakanlığımız ve Azerbaycan Tarım Bakanlığı ile görüşmeler sonucu kurulan "Karabağ Çalışma Grubu" çalışmalarına devam etmektedir. Öte yandan, "Karabağ Tarım ve Kırsal Kalkınma Eylem Planı" çerçevesinde yapılan hazırlıklar ve çalışmalar da bu konuda atılan önemli adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengilan'ın Ağalı köyünde kurulan "Türkiye-Azerbaycan Kardeşlik Bağı" bu alandaki işbirliğimizi gösteren bir sembol olmuştur.

Ülkemizdeki orman yangınları konusunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in talimatlarıyla ülkemize gelen kardeşlerimizin fedakâr yardımlarından da burada bahsetmeden geçemeyeceğim. Hepsine teşekkür ediyorum, böylece Azerbaycan bir kez daha birliğimizi dünyaya göstermiştir.

5-Ortak tarihi ve geçmişi olan Türkiye ve Azerbaycan stratejik ilişkileri hangi seviyededir? Karabağ Savaşı sonrası Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkileri yeni bir döneme girdi diyebilir miyiz?

Sayın Cumhurbaşkanımız ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in 15 Haziran'da imzalandıkları Şuşa Beyannamesi, ilişkilerimizin stratejik ortaklıktan müttefiklik seviyesine ulaştırılması için tarihi bir adımı teşkil etmektedir. Şuşa Beyannamesi, ekonomiden savunma sanayiine, enerjiden ulaştırmaya, kültürden diasporaya kadar uzanan birçok alanda ilişkilerimize ivme kazandırmıştır. Türkiye-Azerbaycan kardeşliği, böylece zirve noktasına ulaşmıştır.

ŞAMİL AYRIM RÖPORTAJI - İSTANBUL MİLLETVEKİLİ

Türkiye-Azerbaycan Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı

1- Türkiye'nin bölge politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz, çözüm sürecine Türkiye'nin katkısı neler olacak?

Öncelikle Kafkasya'daki gelişmelere baktığımız zaman 1991 yılından beri 1980'li yılların sonundan itibaren Azerbaycan'ın Karabağ topraklarında maalesef uluslararası camianın, BM'nin 4 tane kararına rağmen bir türlü çözüm sağlanamadı. Rusya, Fransa ve Amerika Minsk Grubu'nun bir türlü bir çözüm bulamaması nedeniyle tam 30 yıl Karabağ toprakları, Azerbaycan'ın kadim toprakları işgal altında kaldı. Tabi bu çok üzücü bir durumdu. Türkiye kardeş Azerbaycan'ın dili, dini, ırkı bir olan Azerbaycan'ın, bu hak hukuk dinlemeyen Ermenistan tarafından işgal edilmesinin son derece yadırgadı. Bütün uluslararası toplantılarda bütün yapılan çalıştaylarda Türkiye hep Azerbaycan'ın bu haklı davasını savundu. Bu toprakların tarihte Azerbaycan toprakları olduğunu hatta bu topraklara ikinci bir Ermenistan Devleti'nin kurulamayacağını Aliyev söylüyordu ama Türkiye de bütün toplantılarda üzerine basarak söylüyordu. Böyle bir süreç tam 30 yıl devam etti. 27 Eylül'de Ermeniler maalesef Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırdılar. Aslında yönetimde bulunan Paşinyan son derece maceracı bir lider çünkü baktığımız zaman Ermenistan halkı son derece fakir, diasporanın ve Ermeni Hükümeti'nin gündemi farklı ama oradaki halk kendi başının çaresine bakıyor. Adeta devletsiz bir vaziyette. 2,5 milyon Ermenistan vatandaşının o topraklarda yaşadığı söyleniyor ama Türkiye ve diğer ülkelerde çalışan 2 milyon Ermeni vatandaşı var. Rusya, Fransa ve Amerika'da da güçlü bir Ermeni diasporası bulunmakta. Neticede bu savaşı Paşinyan pandemi döneminde altyapısı çok bozuk olan sağlık sistemi halkının isteklerine cevap veremeyince Azerbaycan ile savaşa ihtiyacı doğdu ve Azerbaycan topraklarına saldırdı.

Ermenistan içindeki milliyetçi güçleri harekete geçirdi. Niyeti Azerbaycan'ın kendi topraklarını bir miktar daha işgal edip daha önce işgal ettiği toprakları meşru hale getirmektir. Rusya'ya gidip Putin ile görüşüldü ve Putin her defasında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın kendi toprağında savaştığını ancak Azerbaycan, Ermeni

topraklarına saldırdığı zaman Rusya'nın yardıma geleceğini söylemekteydi. Biliyorsunuz Rusya'nın Ermenistan'ın Kırgızistan'ın, Kazakistan'ın içinde olduğu bir güvenlik ve dayanışma kurumu var. Ermenistan'ın amacı bu örgütü harekete geçirmektir ama beceremedi. Neticede sulh yapma ihtiyacı duydu. 3 reyonu Azerbaycan savaşıyla aldı diğerlerini masa başında yapılan mukavele ile kaybettiği toprakları Azerbaycan geri aldı. Yalnız 10 Kasım'da yapılan anlaşmada iki tane önemli madde var. Birincisi Azerbaycan ile Nahçıvan'ın arasında oluşturulacak olan ve Türk Dünyası'nı birbirine bağlayan Zengezur koridoru. Öbür tarafta da Laçın koridoru var bu koridor şu anda Rus askerleri tarafından korunuyor. O bölge Laçın'dan içeriye Hankendi'nde Ermeniler yaşıyor. Zaten Karabağ işgal edildiği zaman biz sürekli Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisi işgal edildi 1 milyondan fazla kaçkın göçebe şekilde Azerbaycan topraklarına sürüldü diyoruz. Aradan otuz yıl geçmiş yeni doğanlar artık otuz yaşına gelmiş ölenler var, hayatta kalanlar var ama Azerbaycan kaynaklarından öğrendiğimiz bir gerçek var ki Ermenistan işgal ettiği topraklarda 30 yıl boyunca yüz bin insan yaşamış. Yaşam yerlerine, şehirlere, yollara, camilere bakıyorsunuz her taraf yıkılmış. Eğer orada yaşam olmuş olsaydı onlar ayakta kalmış olacaktı diye düşünüyorum. Ermenistan kaybetti ve Azerbaycan kan dökerek 3 binden fazla şehit vererek topraklarını geri aldı. Türkiye'nin, Azerbaycan'ın yanındaki duruşu ve verdiği manevi destek son derece önemliydi. Bu destek diğer Türk Cumhuriyetlerine de örnek olacak. Türkiye'nin amacı bu coğrafyada istikrarın, huzurun, barışın sağlanması yönündendir. Azerbaycan da bu doğrultuda gerekli mücadelesini verdi. Türkiye'nin toprakları kendisine yeter Azerbaycan'ın da öyle. Başkasının topraklarında gözü olmayan iki ülkeyiz. Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olmasını son derece doğru buluyorum çünkü Azerbaycan'da gerçekten lideriyle, halkıyla, sivil toplum örgütleriyle, siyasi partileri ve onlardan aldığı manevi güç ile ordusu 1991 yılında gösteremediği birlik ve beraberliği Allah Allah sesleriyle geri aldı.

Azerbaycan 1991 yılında savaşı kaybettiğinde komünizmin uyguladığı politikaya bakarsak Azerbaycan'a ve İslam coğrafyasına hiç güvenmemiş. Askere çağırılmamışlar veya gidenler ellerine silah verilmeden gönderilmişler. 1991 yılındaki savaşta Azerbaycan tarafında kullanılacak silah yok olsa dahi kullanabilecek doğru düzgün genç yok. Azerbaycan rahmetli Haydar Bey'den başlayarak ilk modern ordu kurmak için teşebbüslere başladı. O günlerde Türkiye ile işbirliğine girdiler. Düzenli

bir ordu mücadelesine başladılar. 30 yıl içinde boş durmadı. Biz hep onun için diyoruz ki düzenli ordusuyla, askeriyle, savunma sanayisiyle Azerbaycan 30 yıl önceki Azerbaycan değil, Türkiye de 30 yıl önceki Türkiye değil. Eğer Türkiye savunma sanayisinde dışa bağımlı olsaydı geçmişte olduğu gibi sıkıntı yaratabilirdi ve bu kadar net bir tavır koyamazdı diye düşünüyorum.

2-Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev ile Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte ikili ilişkilerimiz kardeşlik duyguları ile birlikte günden güne artmaktadır. Bundan sonra iki ülkenin ilişkileri nasıl devam eder?

1991 yılında Azerbaycan topraklarını kaybettiği zaman özellikle Türkiye’de Azerbaycan’a karşı bir burukluk yaşandı. Azerbaycan nasıl topraklarını kaybeder diye. Halbuki birçok insan biraz evvel söylediğim gibi komünizm zamanı Azerbaycan gençlerinin askere alınmadığı alınsa dahi ellerine silah verilmediği birçok nedenle inancının baskı altında olduğu bir süreç yaşandı. 1991 yılında bu ruh halinde, imkansızlıklar içinde Azerbaycan gençleri savaşa girdi. 2020 yılındaki savaşta Azerbaycan lideri Sayın Aliyev’in himayesinde bütün siyasi partiler bir araya geldi. Halkta ve sivil toplum örgütlerinde çok büyük bir dayanışma oldu. Tabi bu askere yansıdı ve müthiş bir moral ile Azerbaycan gençleri savaşı aldı. Sayın Cumhurbaşkanımızın ve devletimizin 86 milyon Türkiye’nin adına verdiği destek çok önemliydi. Ben 3-4 kere Azerbaycan’a gittiğimde Aliyev’in moralinin çok yüksek olduğunu ve halkını her gün motive ettiğini günde iki üç basın toplantısı yaparak halkını sürekli bilgilendirdiğini gördüm. Müthiş bir enerji ile yüklenmişti kendisi.

Cumhurbaşkanımız ve Aliyev arasındaki bu ilişki iki ülkenin ilişkilerinde en üst noktaya gelmesini sağladı. Savaşın da kazanılmasıyla Azerbaycan halkının Türkiye’ye saygı ve sevgisi artarak devam ediyor tabii bu duygular da karşılıklı olduğunu görüyoruz. Buraya kadar ilişkilerimiz en üst seviyede asıl önemli olan bundan sonra ne yapacağız? Bundan sonraki süreç kolay değil. Biliyorsunuz pandemi denen bir bela görünmeyen bir virüs dünyayı yerle bir etti ve ülkeler bununla mücadele içerisinde. Türkiye de mücadelesini gayet başarılı bir şekilde ilerletiyor. Zaman zaman inişler çıkışlar oldu ama Allah’a şükür mücadeleyi elden bırakmıyoruz. Türkiye’nin kısıtlı imkanlarına rağmen bir taraftan pandemi ile mücadele ederken vatandaşını da sıkıntıya sokmadan bu işi götürmeye çalıştı ama ne yaparsanız yapın ekonomik olarak bir dar

boğazda oluyorsunuz. Azerbaycan'da da aynı şekilde savaş sırasında Cumhurbaşkanımız iki ülke ilişkilerindeki şu lafını ben çok önemsiyorum. Bütün grup toplantılarında da söyledi ."Bizde ne varsa Azerbaycanlı kardeşlerimizde de aynı olacak." Hatta savunma sanayisinde de biz yüzde 70 milli isek Azerbaycan'da da aynı tesisler kurulacak birlikte bu işi götüreceğiz. Yine sağlık sektörü de aynı şekilde." Bunlar tabi çok önemli Türkiye adeta bu savaşta Azerbaycan'da Tek milletin tek devleti gibi oldular. Azerbaycan savaştı Türkiye manevi duruşuyla onun yanında yer aldı. Güzel bir birliktelik oldu.

Bölgede çok yapılacak işler var. Benim en büyük arzum gençlerin sorumluluk duygusu içerisinde çok iyi yetiştirilmelidir. 1991 yılından bugüne kadar ülkemizde 130 bine yakın Azerbaycanlı genç eğitim gördü. Aynı şekilde Türkiye'den de gençler Azerbaycan'da eğitim görüyor. Neticede bu gençler iki ülkenin elçisi konumunda köprü vazifesi görüyorlar. Türkiye ve Azerbaycan olarak gerek üniversitelerimiz gerek sanayicilerimiz gerek siyasilerimiz bu konuya önem vermesi gerekiyor. Türkiye'den Azerbaycan'a her hafta bir bakanlık heyeti gidiyor. Bu hafta milli eğitim bakanımız gelecek hafta tarım bakanımız gidecek bunlar çok önemli şeyler.

Rahmetli Aliyev'in şöyle bir sözü vardı "Hiçbir şey olmasa bile gelin gidin birbirimizi tanıyalım." Mesela ben Türkiye Azerbaycan Parlamentolar arası Dostluk Grubu başkanım. Bize hem Cumhurbaşkanımızın hem de Azerbaycan'ın söylediği şu "Parlamentolar birbiriniz tanınsın, yönlendirsın". Baba Aliyev 1997 yılında TBMM'de bir konuşma yapmıştı. Şöyle söylemişti "Türkiye Büyük devlet biz onun kanunlarını, anayasasını örnek alacağız. Bütün yaptığı işleri inceliyoruz. Atatürk'ün arkasından giden Türkiye'nin biz de onun izindeyiz" şeklinde çok heyecanlı bir konuşma yapmıştı. Azerbaycan gerçekten Türkiye'yi örnek alıyor. Türkiye olarak da bundan sonraki süreçte ilişkilerin bozulmaması ve daha da gelişmesi için ciddi bir mücadele içinde olmalıyız.

3- Karabağ sorunu için oluşturulan uluslararası örgütler soruna neden çözüm bulamadı ve çözümsüzlüğün parçası olmayı seçtiler?

Olaya şu açıdan bakmak lazım, kurtlara kuzuları teslim ettiler. Kurulan çözüm yapacak olan ülkelere baktığımızda bu ülkelerden Amerika, Rusya ve Fransa'ya dediler ki siz eş başkan olarak bu sorunu çözüme yetki sizdedir. Şimdi Amerika'ya baktığımızda Ermeni lobisinin çok güçlü olduğu bir ülke özellikle California, Los Angeles taraflarında çok güçlü ve varlıklı bir Ermeni kesimi var. Ermeni lobisi derken güçlü olduklarını itiraf etmek lazım. Yıllardır oradalar yerel yönetimlerin içine girmişler, parlamentolarda görev alıyorlar yani sistemin içindeler. Fransa'ya geldiğimiz zaman da aynı tablo ile karşılaşıyoruz orada da güçlü ve varlıklı Ermeni lobisi var ve yönetimde de mevcutlar adeta Fransız olmuş gibiler. Sözde Ermeni Devleti ile ilgili bir karar aldılar Fransız Senatosunda 300 senatörün hepsi olumlu oy verdi. Ermeni olaylarıyla ilgili olarak da Amerika'nın Temsilciler Meclisi ve Senatosu büyük bir çoğunlukla Ermeni tezlerini destekledi. Şimdi Amerika örneğine bakarsak seçim sistemi lobicilik nedeniyle ciddi şekilde grupların desteğine ihtiyaç duyuyor. Sistemin içinde bulunan Ermeni Lobisi oradaki milletvekili ve senatörlerle diyalogları çok iyi. İstedikleri yasaları ve kanunları çıkarabilecek kadar güçleri var. Türkiye olarak şöyle bir baktığımızda aman Amerikan başkanı bize soykırım diyecek mi diye bekliyoruz. En sonunda da dediler. Bizim de bu konu üzerinde 365 gün her an çalışmamız gerekiyor. Fransa'da da çok ciddi bir lobi var hatta savaşta Aliyev şunu söyledi ."Eğer çok istiyorsanız gidin Marsilya'da bir sürü Ermeni var gidin orada bir Ermeni Devleti kurun ben kendi ülkemde Ermeni Devleti kurdurmam." dedi.

Rusya'ya baktığımız zaman yine güçlü bir Ermeni lobisi var. Bunların ortak yanı Hristiyan olmaları. Zaten tarihe baktığımızda Ermenistan'ı Rusya Amerika ve Fransa hep kullanmış. En çok kullanan Rusya, zaten devlet haline gelmesini sağlayan ve Azerbaycan topraklarını vermişler. Çarlık döneminden başlayarak 1828'den kademe kademe demografik yapı değişmiş. Osmanlı-Rus, Osmanlı- İran savaşlarında bakıyorsunuz ne kadar anadoluda İran'da Ermeni kökenli varsa Karabağ'a, Ermenistan'a yerleştirerek Ermenistan'ın demografik yapısını değiştirmişler. Müslümanları, Azerbaycan Türkleri'ni kovmuşlar. Dolayısıyla bu uluslararası Minsk Grubu bu sorunu çözecek gibi değil sorunuzdaki gibi çözümsüzlüğün devam etmesi için bir gayret içindeler. Ortaya koydukları somut bir şey yok. Tabi bu geldi

Paşinyan'ın ayağına dolandı. Hiç elinde olmayan bire anda eldeki hesap çarşıya uymadı bir baktı ki topraklar gitmiş. Burada Rusya da kendi menfaatini korudu. Eğer Rusya Paşinyan ona müracaat ettiği zaman müdahaleye hazırlansaydı işin içine Türkiye de girecekti. Türkiye'nin kararlılığı çok önemliydi. Birleşmiş Milletlerin almış olduğu 4 tane karar var. O karar diyor ki 1993'lerde rahmetli Aliyev zamanında. Bu topraklar Azerbaycan toprağıdır, Ermenistan derhal bu topraklardan çıkması gerekiyor demesine rağmen 30 sene bu kararı uygulamadılar. Ama bu karar takip edilmedi. Aldığı kararları uygulamayacaksa Birleşmiş Milletler'in görevi ne diye insan soruyor kendine. Onun için Sayın Cumhurbaşkanımızın "Dünya Beşten Büyüktür" söylemi çok değerlidir. Bizim başımıza geldi Ermenistan, İsrail gibi devletler uluslararası devletlerin almış oldukları kararları uygulamamakla kendilerine paye çıkartıyorlar. Azerbaycan'ın bu mücadelesi dünyaya örnek olacaktır.

4- Zengezur koridorunun önemi nedir? Sayın Aliyev'in Zengezur'la ilgili Türk Dünyasının birleştirici gücü olacağına dair sözünün bölgedeki yansıması nasıl olur?

Anlaşmada 9 madde vardı. 9 maddeden bir tanesi de Nahçıvan'dan Azerbaycan'a Zengezur üzerinden bir koridor açılması var. Biliyorsunuz Zengezur'da 1920'lerde Ermenistan'a verilmiş Azerbaycan toprağıdır. Daha evvel orada doğan, çocukluğunu geçiren birçok Azerbaycan vatandaşı var şu anda Azerbaycan'da yaşayan. Zengezur koridoru barış için, istikrar için önemli bir koridor. Bir an önce açılması lazım bölgede huzur için de önemli ekonominin canlanması için de önemli. Hatta Zengezur'da düşünülen şu, hem otoyol hem de tren yolu bağlantısı olması. Biliyorsunuz bir kuşak bir yol projesi var. Pekinden kalkıp Londra'ya giden. Eğer bu yol gerçekleşirse müthiş bir şey olacak ve en kısa yol olacak. Zengezur koridoru ile ilgili Ermeniler istekli değiller. Azerbaycan da şu anda çok bastıramıyor. Her şey Ermenistan'daki seçimlere bağlı. Paşinyan seçimleri kazanırsa anlaşmada imzası olan kişi olarak koridorun gerçekleşmesi daha kolay olur. Ben inanıyorum ki bu koridor açılacak. Akliselim onu gösteriyor. Ermenistan'ı hatırlarsanız savaş bittikten sonra Sayın Aliyev ve Sayın Cumhurbaşkanımız bölge devletleri olan İran, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye'nin katılacağı altılı platforma davet etti. Bundan sonra bu coğrafyadaki barışın ve huzurun devam etmesi için birlikte bir yol haritası belirleyelim. Ermenistan şu anda dünyada sınır olmayan devletlerden birisidir.

İsrail de öyle dikkat ederseniz. Ermenistan Azerbaycan'ın topraklarına saldırdı. Türkiye'nin topraklarında da gözü var. Hala büyük Ermenistan hayali kuruyor. Cumhurbaşkanlığı forslarında Ağrı dağının resmi var. Ermenistan sınırlarımızı çizdiğimiz Moskova ve Kars anlaşmalarını tanımıyor. Biliyorsunuz Moskova anlaşmasıyla birlikte Rusya ile Türkiye Nahçıvan'ın garantörü durumundadır. Nahçıvan orada sıkışmış ve Azerbaycan'la hiçbir bağlantısı yok. Nahçıvan'a gitmek için İran üzerinden dolaşacaksınız. Bu uzun müddet devam edemez. Ermeni halkı da kendine gelecek. Sadece Türkiye'de 100 bin ermeni çalışmaya gelmiş aileleriyle birlikte 400 bine yakın. Ben koridorun seçimlerden sonra daha fazla gündeme geleceğini düşünüyorum.

Zengezur'un yansıması ekonomik olarak canlılık getirecektir. Bölge şuanda verimli toprakların bulunduğu bir alanda. Bölge derken Nahçıvan öyle Türkiye var Azerbaycan toprakları var. Bu koridordan Türkiye'nin hatta Avrupa'nın bütün bu coğrafyanın sanayi ürünlerinin orta asyaya gittiğini düşünün şimdi oraları besleyen Çin ama bu taraftan ulaşım sıkıntısı olduğu için net bir trafik yok. Bir kere ekonominin canlanması için çok önemli bir yol. Kara bağlantısı olduğu zaman ekonomi canlanacak, kültür alışverişi olacak. Üniversiteler daha dinamik bir yapıya geçecekler dil kendi içinde kendini yenileyecek. Çarlık Dönemine baktığımızda Müslümanları Hristiyanlaştırma çabası vardı.

Komünizme geldiğimiz zaman direk dinsizliğe yönelten bir politika vardı. Bu coğrafyada çok büyük acılar var, aileler birbirine karışacak. Ahıska Türkleri 1944 yılında Sibiryaya sürgüne gönderildi. Gönderilen ailelerden kimisi Kazakistan'da kaldı kimisi Azerbaycan'a geldi. Onlar gidip akrabalarını bulacaklar Türkiye'de akrabaları var gidip onlarla kavuşacaklar. Bir de böyle bir birleşme de sağlanacak. Tabi en önemlilerden bir tanesi de her ülkenin kaynakları daha iyi değerlendirilecek. Azerbaycan'ın petrolünden tutun doğalgazına, madenlerine, Kazakistan'ın madenlerinden tutun veya Kırgızistan'daki altın madenlerinden, Türkmenistan'ın yer atı zenginlikleri çok daha verimli şekilde dünya pazarına sunulacak.

5- Dünyada büyük ses getiren, Türkiye'nin de gurur kaynağı olan Türk yapımı Bayraktar SİHA'larının savaşa etkisi ne oldu?

Türkiye'de son yıllarda özellikle son 10 yılda bizim partimizin döneminde geçmişte de savunma sanayisinde de belirli şeyler yapıldı. Biliyorsunuz savunma sanayi müsteşarlığını ilk kuran rahmetli Turgut Özal'dır. Savunma sanayisinde o günden itibaren bir fitil yaktı. Asıl savunma sanayisinin gelişmesi tek başına iktidar olan AK Parti döneminde olmuştur. TAI gibi kuruluşlar artık yerli ve milli çalışmalarda çok daha aktif. Silahımız, cephanemiz, mühimmatımız, tanklarımız, toplarımız, helikopterlerimiz bunlar hep bizim mühendislerimiz tarafından bizim insanlarımız tarafından yapılmaya başlandı. Daha evvel biz bunların hepsini dışarıdan alıyorduk. Tabi bu süreçte hükümetin politikası nedeniyle özel sektörde de bu işin içine girdi. En çok parlayan gruplardan birisi Bayraktar Holding oldu. İnsansız hava araçları Karabağ savaşında çok başarılı oldu. Çünkü terörle mücadelede ülkemizde yıllardır kullanılıyor, test ediliyor. Hatta Selçuk Bey gidip bölgede bizzat tatbikatlarda bulunduğunu bir televizyon programında söylemişti. Dolayısıyla denenmiş olan bu insansız hava araçları Karabağ'da çok rahat netice aldı ve hedefleri anında yerle bir etti. Yeni birçok insansız hava araçları gelecek. Ben son derece önemli buluyorum gelişmeleri Selçuk Bey birçok gencimize örnek rol model oldu.

6-Bundan sonra Karabağ'da barışın daimi olabilmesi için yapılacaklar ve atılması gereken adımlar nelerdir?

En önemli şey, yıllarca bu bölgede yaşamış 30 yıldır sürgünde olan insanların kendi evlerine, kendi köylerine, şehirlerine dönmelerinin sağlanması olmalıdır. O verimli toprakların tekrar verimli hale getirilmesi için mayınlardan temizlenip üretime açılması lazım. Tabi barış son derece önemli Sayın Aliyev şunu söyledi. Biliyorsunuz orda Hankendi'nde yaşayan ermeni vatandaşlar var. Bizim bayrağımız altında bizim yasalarımızı bizim hukukumuzu kabul eden herkes barış içinde yaşayabilir. Gelin komşuluk ilişkilerini dostluğun kardeşliğin nasıl olduğunu size gösterelim. Çare Ermenistan'a daha doğrusu oradaki yaşayan Ermenilere barış için istikrar için orada altyapının yaşam olanaklarının yeni baştan inşa edilmesi, yapılması lazım. Çünkü her yer darmadağın vaziyette. Mezarlara kadar sürülmüş, camiler harap olmuş hatta kiliseler aynı şekilde camiler hayvan barınağı olarak kullanılmış, kültür abideleri yok edilmiş. Mesela geçenlerde Şuşa'ya ilk gidişinde Cumhurbaşkanı Aliyev şehre daha

önce orada bulunan heykelleri götürdü. Üzeyir Hacıbey'in ve Bülbül denen bir sanatçının heykelleri bulunuyordu. Ermeniler işgalden sonra heykelleri götürüyorlar eritmeye, bronz heykeller. O zaman Sayın Haydar Aliyev bu heykelleri satın alıyor. Müzede muhafaza ediyorlar. Şimdi de İlham Aliyev götürüp yerlerine tekrar dikti heykelleri. Çok duygu yüklü anlardı. Barışın sağlanması için Şuşa'ya çok ağırlık veriyorlar, oranın bir kültür ve medeniyet merkezi olduğunu Dünya'ya tekrar lanse ediyorlar, hatırlatıyorlar. Orada barış içinde huzur içinde insanların yaşaması için süratle akarsuları olan, zengin yeraltı ve tarım toprakları olan bu bölgeleri yaşanacak yerler haline getirmeleri gerekiyor.

Azerbaycan bölgede şunu yapıyor. Daha evvel işgal edilmiş topraklarda işgal edildiği zaman ellerinde bir liste var, envanter listesi. Hangi köyde hangi şehirde cami, kültür merkezi, okul var hepsi listeli halde. İşgal edildikten sonra bu eserlerin büyük bir çoğunluğu yok edilmiş durumda. Son durumun tespitinden sonra Azerbaycan tarafının bunlarla ilgili tazminat talebi de var. Uluslararası camiaya bunu lanse edecekler. Mayın haritaları istendi ve Ermenistan tarafından hala mayın haritaları taramalar için verilmedi. Bu süreç birkaç ay daha sürebilir. Zengezur koridorunun açılması önemli, en önemli koridorlardan birisi birkaç ay içerisinde bekleyip göreceğiz. Rusya ve Türkiye bölgede huzur istemekte, İran da yavaş yavaş bu hizaya gelmiş vaziyette, her şeye rağmen. Ermenistan hala bir ümit peşinde hala toprakları geri alma peşiminde ama tabi bundan sonra zor.

İSMET İLHAN - İHA AR-GE UZMANI

1-Azerbaycan'ın elinde yeteri kadar Heron olmasına rağmen neden Türk İHA'larını savaşta daha çok tercih etti?

İsrail sadece Azerbaycan'a değil birçok ülkeye aynı politikayla hareket etti. Görüntüleri paylaşmıyorlardı ya da aradan 3 gün geçtikten sonra paylaşıyorlardı. Terör unsurlarına bilgi aktarıp operasyon gün ve saatinin bilgisini veriyorlardı. Böylelikle daha sonra size verdikleri görüntü boş görüntüler oluyordu. Hatta o yüzden Türkiye'de şöyle bir kanı oluştu “F16'lar gidip boş araziye bombalıyor geliyor” algısı yaratıldı. Tabii halk da böyle biliyordu ama gerçekler böyle değildi.

Şunu söyleyeyim sana Türkiye İHA'lar konusunda 1995-96 yıllarında başlamasına rağmen 2021 yılında dünyanın en iyi ülkeleri arasına girdi. Azerbaycan'da çok önemli bir iş başardık en önemlisi de Dünya'nın en iyi hava savunma sistemini çökerttik. Bizim İHA ve SİHA'larımız uçarken ASELSAN'ın geliştirdiği sinyal karıştırıcı hava radar sistemini kullandık. O sistemi kullandığımızda uçarken sizin yanınıza hiç kimse yaklaşamıyordu ve bunu yapan iki ülke var, Türkiye ve İsrail. Amerika'da dahi yapılamıyor. Ermenistan'ın konuşlandığı hava savunma sistemi Ruslara aitti ve doğrudan bu sistemi çökerttik.

Azerbaycan'ın 30 yıldır çözülemeyen problemini Türkiye'nin son yıllardaki atağı ile birlikte üretilen İHA ve SİHA'lar daha kolay çözüme ulaştırmıştır. Önceden bir takım hava araçları kullanılırdı bu hava araçları da iyi bir hava savunma sistemi ile bertaraf edilebiliyordu. Artık İHA'larla bu mümkün değil çünkü 38-40 bin fitlere çıkıp o yüksek irtifadan görüntü alıp o görüntüleri anbean SİHA'lara iletiliyor. Zaten SİHA'ları tek başına kullanamıyorsunuz önden İHA kalkıyor arkadan da SİHA geliyor öndeki görüntüyü alıp arkadaki SİHA'ya aktarıyor, nokta atış yapmasına sağlıyor. Baykar Makina'nın bu anlamda paylaştığı çok güzel Suriye'deki operasyonların videoları var onları da izlerseniz daha net anlaşılır. O görüntüler 38-40 bin fitlerde alınıyor. Azerbaycan'da kullandığımız İHA'larda Kanada bize yaptırım uyguladı ve insansız hava araçlarında kullanılan mercekleri bize vermekten vazgeçti. Dolayısıyla ASELSAN olarak biz de daha iyisini ürettik. Bu mercek sizin o yükseklikte yeri net bir şekilde görmeyi sağlayacak ileri görüş bir gözdür.

2-Hava hakimiyeti savaşlarda neden bu kadar önemli hale geldi

Sebebi şu, geçmiş yıllardan da bilindiği üzere hava unsurlarınız yoksa savaşlarla baş etmeniz çok mümkün gözüküyor. Aslında bunun en güzel örneklerinden birisi Kurtuluş Savaşı'dır. Hatta Kurtuluş Savaşı'na biz ne yazık ki bir tane uçakla katılabildik. O uçağı da Vecihi Hürkuş kullanıyor. Uçağı her defasında farklı renklere boyayarak tekrar uçuşa çıkarıyor ve özellikle Sakarya Nehri'nde uçuşlar yapıp Gazi Mustafa Kemal'e bildiriyordu. Gazi Mustafa Kemal, Vecihi Hürkuş'tan aldığı bilgiler doğrultusunda Sakarya Nehri yakınlarındaki tabura buradan kesinlikle ayrılmamaları gerektiğini ve Afyon'dan göstermelik bir operasyon yapılacağını asıl çıkarmanın buradan yapılacağına söyledi. Böylelikle tek bir uçak ile düşmanın saldırısı deşifre olup ona göre taktik geliştirerek düşmanı alt etmişlerdir. Bu da hava hakimiyetinin ne derece mühim olduğunun göstergesidir.

3-İHA tasarımları neye göre hazırlanır hangi teknik aşamalardan geçer?

İHA tasarımı yapacaksak öncelikle bulunduğunuz bölgedeki coğrafi konum ikinci olarak hava koşulları sizin nasıl bir tasarım yapacağınızı ortaya koyar. Eğer Türkiye örneğini verirsek, Türkiye'nin her tarafında dağlık ve engebeli arazi sayısı çok fazla olduğu için tasarımlarımızı Türk topraklarına göre yapmak zorundayız. Burada şöyle bir örnek verebilirim. Bizim tasarladığımız insansız yangın söndürme uçağı tamamen Türkiye'deki coğrafi konuma göre tasarlandı. Biz bu tasarımı yaptığımızda Türk Havacılık Uzay Sanayii'nin ürettiği PD-170 piston motorundan etkilenecek bu uçağın tasarımını ortaya çıkardık. Peki, bu uçağın tasarımı bize ne ifade ediyor ve neden böyle bir tasarım gerçekleştirdik? Bunun sebebi bizim çok fazla engebeli araziye sahip olmamızdır. Dolayısıyla amaç uçağın hem bu durumu çok rahat geçebilmesi hem de en yakın gölete inebilmesini sağlayıp gölden hızlı bir şekilde suyu alıp çıkmasıdır. Çünkü orman yangınına müdahale ediyorsunuz ve ne yazık ki Türkiye'nin şu dönemde yaşadığı en büyük sıkıntılardan birisi orman yangınlarıdır. Hala tam olarak bir çözüm bulmuş değiliz. Bizim hedefimiz bu yaptığımız tasarımı 2023-2024 gibi hayata geçirmek. Bütün çalışmalarımızı bu yönde devam ediyor. Peki, biz o tasarımı gerçekleştirirken ne yapıyoruz? Birincisi az önce söylediğim gibi coğrafi konumu inceledik, coğrafi konum dan sonra bu sefer meteorolojik durumlarda kullanacağınız malzemeleri seçiyorsunuz bu malzemeler de uçağımızın uçuş ömrünü belirler. Diyelim ki tasarladığınız uçak 25 veya 30 bin saat uçacak gibi bir ömür

biçersiniz. Bu ömrü biçerken kullanacağınız malzemeler tabii ki burada çok önemli durumda. İkincisi ben bunu öğrencilerime derslerimde de söylüyorum uçak tasarımı yaparken biz iki kurala dikkat ederiz. İki kural şudur; Uçak tasarımı yaparken birinci olarak kanat seçimi ikinci el olarak da gövde statik ağırlık merkezine dikkat edilmesi gerekmektedir.

Havacılık mühendislerinin kullandığı çeşitli programlar vardır. En son ANSYS adı verilen bir program kullanılarak bir çeşit simülasyon ortamında uçağı test ederiz. Daha uçağı yapmadan önce o size nasıl kabiliyetleri olduğunu veya uçağın uçuş karakterini bu programda gösterir ama en önce kanat profilinizi doğru seçmeniz gerekmektedir. Eğer fazla yük taşıyacaksınız seçtiğiniz yüzey alanı fazla olacak ve açısı da fazla değildir ki o istediğiniz sonucu taşıyabilirsiniz. Örneğin biz yangın söndürme uçağımızda kanat açıklığını 17 metre olarak, uçağın toplam uçuş ağırlığını da 3 ton olarak belirledik. Herhangi bir hava aracı yapılırken öncelikle görev belirlenir. Bu görev etrafında uçağın yapısı ortaya çıkar. Biz şu an dünyada yapılmamış bir şey olan insansız yangın söndürme aracını tasarımı ile uğraşıyoruz. Dolayısıyla bu uçağı yaparken orman yangınları ile mücadele edeceğiz dedik. İşte bu uçağın görevidir. Bu görevi belirledikten sonra bütün çalışmalar bu görev etrafında şekillenir.

Fiziğin en önemli temel kuralı bir şey kazanmak istiyorsanız bir şey kaybetmek zorundasınız. Zaten bütün tasarımlarda böyle ortaya çıkar. Mesela bir F-16 savaş uçağının yaptığınız zaman yüksek hız kazanmanız gerekir. Bunu gerçekleştirirken yüzey alanına ve itme kuvvetine önem vermemiz gerekmektedir. Diyelim ki eğitim uçağı yapıyorsun bunu yaparken de hız ile hiçbir işin yok. Tamamen tork ile uçuyorsun. Yangın söndürme uçağında önemli bir kaldırma kuvvetini ihtiyaç bulunmaktadır fakat diğer taraftan insansız hava araçlarında kaldırmadan çok hız önemlidir. Yüksek hıza ulaşabilmek için kamburluğu minimize ederek kanadınızı uçağın üzerine eklerken ciddi bir ok acısı ile yerleştirerek hızlı artırılıyorsunuz. Peki, neden hızlı olmak zorundasınız? Eğer alçakta uçuyorsanız hava yer savunma sistemleri ile baş etmeniz gerekmektedir. Onu başarabilerseniz diğer görevleri yerine getirebilirsiniz. Demek ki neymiş tasarımı yaparken önce göre verilir. Bir görevin olur bu görev ile birlikte istemler oluşur. Hangi malzeme kullanılacak, hangi coğrafyada mücadele edecek, neler yapacak? Bunlar belirlenmeden, hiçbir şey yapmadan uçak yapmaya girerseniz sonucunuz maalesef hüsrana olur.

Alçak irtifa İHA'da mümkün olduğunca askeri renkler kullanılır. Bu renkleri radar tespit edemiyor ve şu ana kadar dünyada yapılan radarlarda enteresan bir açık keşfettik. Şöyle ki, mesela ben hipermetrobum yakını göremiyorum. Aynı şekilde benim gibi radarlarda öyle yakını göremiyor hiçbir şekilde. Bunu şöyle avantajı çevre biliyoruz alçak irtifa İHA ile alçakta uçabiliyoruz ama bu kez de yerdeki hava savunma sistemi ile baş etmemiz gerekiyor. Bizim şu anda bir çalışmamız var 2023'ün sonunda inşallah BAYKAR ile birlikte hazırlıyoruz. Onlar jet türbinlisini hazırlıyor biz de elektrikliğini. Saatteki maksimum hızımız 450 kilometre, seyir hızımız ise 360 kilometre olacak. Bunu ne için yapıyoruz, alçak irtifada iseniz çok hızlı hareket etmeniz gerekiyor. Biz de uçakta gözlem keşif yapmayacağız. Helikopterlerin ya da uçakların giremediği operasyon yapamadığı sarp vadiler var. Biz burada operasyonu İHA'lar ile yapıp çıkacağız. Ayrıca kamikaze SİHA yapımız devam etmektedir.

